

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

MUHAMMED ABDULLAH DRAZ'IN
'LA MORALE DU KORAN'; 'KUR'AN AHLÂKI' ADLI
ESERİNDE
ELE ALDIĞI NAZARÎ AHLÂK GÖRÜŞÜ
VE KUR'ÂN REFERANSLARININ TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra AYVAZ

İstanbul
Kasım, 2018

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

MUHAMMED ABDULLAH DRAZ'IN
'LA MORALE DU KORAN'; 'KUR'ÂN AHLÂKİ' ADLI ESERİNDE
ELE ALDIĞI NAZARÎ AHLÂK GÖRÜŞÜ
VE KUR'ÂN REFERANSLARININ TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra AYVAZ

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA

İstanbul
Kasım, 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

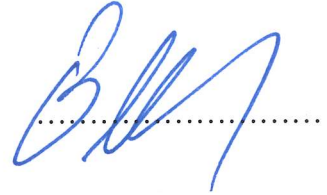
Danışman Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA

Üye Dr. Öğr. Üyesi Veysel AKKAYA

Üye Prof.Dr. Ömer ÇELİK

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Ömer ÇAHA
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Muhammed Abdullah Draz’ın ‘La morale du Koran’; ‘Kur’ân Ahlâkı’ Adlı Eserinde Ele Aldığı Nazarî Ahlâk Görüşü ve Kur’ân Referanslarının Tahlili**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Kübra AYVAZ

ÖNSÖZ

Cenâb-ı Hakk'a sonsuz hamd ü senalar olsun. O'nun sevgili Rasûlü Hazret-i Muhammed Mustafa (sav)'e, âline ve ashâbına salât ü selam olsun.

Bütün İslâmî ilimler temelde Kur'ân'ı daha iyi anlama gayesindedir. Bu husustaki çabalar ilk dönemlerde başlamış, günümüze kadar devam edegelmiştir. Son yüzyılda küreselleşen dünya hemen her alanda olduğu gibi düşünce alanında da küreselleşme yani bir doğu-batı sentezi geliştirme yoluna girmiştir. Batı, doğunun duygu dünyasını, inanç temellerini incelemekte, doğulu pek çok âlim de mantık ilminin zorunluluğunu vurgulamaktadır. Bugün batı, doğuyu tanımaya, doğu da batıyı anlamaya çalışmaktadır. Muhammed Abdullah Draz da batı ile doğunun sentezini yapabilmiş bir âlim olarak karşımıza çıkmakta ve bu sebeple eserleri büyük önem arz etmektedir. Bununla beraber çağın en büyük buhranı olan 'ahlâk' problemine Kur'ân'dan tatminkâr bir cevap sunmaktadır.

Ülkemizde Draz'ın eserlerinin hemen hepsi tercüme edilmiştir. Bir dönem inkıtaya uğramış olduğunu fark etmekle beraber bugünlerde hakkındaki çalışmaların yeniden arttığını gözlemledik. Araştırmamızda ilk olarak Draz'ın hayatını ve eserlerini tanıttık. Daha sonra ise Nazarî ahlâk görüşünün Kur'ânî temellerini ve *Kur'ân Ahlâkı* eserinin "nazarî ahlâk" bölümündeki ahlâk anlayışını tespit ettik. Ahlâk görüşünü temellendirdiği ayetleri ele alış metodunun detaylı bir analizini yaparak diğer tefsirlerle kıyas ettik.

Çalışmada azamî gayret gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat Kaya'ya, destekleri için Doç. Dr. Muttalip Arpa'ya, özellikle İSAM kütüphanesi idaresi ve çalışanlarına teşekkürü borç bilirim. Yardımları ile her an yanımda olan aileme de ayrıca şükranlarımı sunarım.

Kübra Ayvaz

İstanbul, 2018

ÖZET

**MUHAMMED ABDULLAH DRAZ'IN
'LA MORALE DU KORAN'; 'KUR'AN AHLÂKÎ' ADLI
ESERİNDE
ELE ALDIĞI NAZARÎ AHLÂK GÖRÜŞÜ
VE KUR'ÂN REFERANSLARININ TAHLİLİ**

Kübra Ayvaz

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Murat Kaya

Kasım-2018, 153 Sayfa

Bu çalışmada Muhammed Abdullah Draz (1894-1958)'ın Kur'ân ahlâkının nazarî kısmına dair görüşleri ve ayetleri analiz metodu incelendi.

Çalışmamızın ilk bölümünde Draz'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde eserlerinden yola çıkılarak nazarî ahlâk görüşünün Kur'ânî temelleri hakkında genel bir çerçeve çizildi ve onun en orijinal eseri olan *Kur'ân Ahlâkî*'nin nazarî bölümündeki ahlâk anlayışı ve bunu temellendirdiği ayetleri ele alış metodunun diğer tefsirlerle kıyasen detaylı bir analizi yapıldı. Görsel olarak şemalar düzenlendi. Değerlendirmede çalışmadan elde edilen neticeler ortaya konuldu.

Referans aldığı ayetler, tefsir ilmi açısından tahlil edildi. Yakın olduğu veya itiraz ettiği müfessirler tespit edildi. Konular tablo ve şemalarla müşahhaslaştırıldı. Ehl-i sünnet çizgisi ile Batı felsefesine verdiği cevaplar ve ahlâkî anlamlandırmayı öncelmesi tespit edildi.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Muhammed Abdullah Draz, Kur'ân Ahlâkî, Ayet.

ABSTRACT

THE THEORETICAL MORALITY OPINION AND THE ANALYSIS OF THE QUR'ANIC REFERENCES OF MOMAMMAD ABDULLAH DRAZ IN THE MORALITY IN THE QUR'AN (LA MORALE DU KORAN)

Kübra Ayvaz

Master's Degree, Basic Islamic Sciences

Thesis Supervisor: Dr. Murat Kaya

November 2018, 153 Pages

In this study, Muhammed Abdullah Draz's (1894-1958) views on the theoretical side of the Qur'anic morality and his method of analyzing the related Qur'anic verses were examined.

In the first chapter of our study, some information about the life story and works of Draz were given. In the second chapter, through analyzing his researches, a general framework was drawn about the Qur'anic bases of the common view on the theoretical morality. His understanding of the theoretical morality in the related part of his most original masterpiece, the Morality in the Qur'an, and his method of analyzing his Qur'anic references were also analyzed in a very detailed manner by making a comparison with the other Tafsir works (Exegesis of the Qur'an) as well. Charts and diagrams were prepared for visual purposes. In the evaluation part, the results obtained from the study were briefly presented.

The Qur'anic verses that he based on were examined in terms of the Tafsir discipline. The glossators that he shared the same views or vice versa were identified while the topics were embodied with tables and schemas. Lastly, his answers to the Western philosophy as a follower of Sunnah and his priority to give the meaning of morality were both described.

Key Words: Qur'an, Tafsir, Muhammed Abdullah Draz, Morality in the Qur'an, Verse.

KISALTMALAR

- A.g.e. : Adı geçen eser
b. :bin/ibn.
Bkz. : Bakınız
c. : Cilt
cc. : celle celaluhu
Çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
ed. : Editör
Haz. : Hazırlayanlar
Hz. :Hazreti
Krş. : Karşılaştırınız
md. : maddesi
ö. : Ölümü
öğr. : Öğretim
(ra) : Radıyallahu anh
s. : Sayfa
Sad. : Sadeleştiren
(sav) : Sallallahu aleyhi ve selem
sdl. : Sadeleştiren
ts. : Tarihsiz
Ü.İ.F. : Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri (mütercimler için)
yy. : Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLO LİSTESİ.....	xi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1
1. Amaç	1
2. Önem	2
3. Metot	2
4. Literatür Taraması	4
BİRİNCİ BÖLÜM	16
MUHAMMED ABDULLAH DRAZ'IN HAYATI ve	16
ESERLERİ.....	16
1.1. Hayatı	16
1.2. Eserleri	17
1. 2. 1. <i>Kur'ân'a Giriş (Initiation au Koran)</i>	18
1. 2. 2. <i>Kur'ân Ahlâkı (La Morale du Koran)</i>	21
1. 2. 3. <i>Din ve Allah İnancı (ed-Din)</i>	22
1. 2. 4. <i>En Mühim Mesaj, Kur'ân (en-Nebeu'l-azim)</i>	23
1. 2. 5. <i>İslâm Hakkında Bazı Görüşler (Nazarât fi'l-İslâm)</i>	27
1. 2. 6. <i>İslâm'ın İnsana Verdiği Değer, Sorumluluk (Dirasat İslâmiyye fi'l- alakati'l-ictimaiyye ve'd-devliyye)</i>	28
İKİNCİ BÖLÜM.....	30

M. A. DRAZ'IN NAZÂRÎ AHLÂK GÖRÜŞÜNÜN KUR'ÂNÎ TEMELLERİ VE KUR'ÂN AHLÂKI ESERİNİN TAHLİLİ.....	30
2.1. Nazarî Ahlâk Görüşünün Kur'ânî Temelleri.....	30
2.1.1. Draz'a Göre Ahlâk:	30
2.1.2. İslam Dininin Ahlâkîliği:.....	31
2.1.3. Kur'ân'da Fazilet:.....	31
2.2. Kur'ân Ahlâkı Eserinin Tahlili.....	35
2.2.1. Yükümlülük.....	38
2.1.1. Ahlâkî Yükümlülüğün Kaynakları	38
2.1.2. Ahlâkî Yükümlülüğün Özellikleri	46
2.1.2.1. Kur'ân'da Ahlâkî Yükümlülüğün Evrenselliği.....	46
2.1.2.2. Kur'ân'da Ahlâkî Yükümlülüğün Zorunluluğu	48
2.1.3. Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ahlâkî Kanunun Şartları.....	49
2.1.3.1. Fiil ve Harekette Bulunma İmkânı.....	49
2.1.3.2. Pratik Kolaylık	50
2.1.3.3. Ödevlerin Sınırlandırılması ve Kademelenmesi	55
2.1.4. Yükümlülüğün Çelişkileri	56
2.1.5. Değerlendirme	60
2.2. Sorumluluk.....	61
2.2.1. Genel Sorumluluk Düşüncesinin Tahlili	62
2.2.1.1. Ferdî sorumluluk	64
2.2.1.2. Toplumsal sorumluluk	64
2.2.1.3. Dinî sorumluluk	65
2.2.2. Ahlâkî ve Dinî Sorumluluğun Şartları.....	66
2.2.2.1. Sorumluluğun Şahsî Özelliği (Şahsîliği)	66
2.2.2.2. Kanunî Temel (Kanunun bilinmesi)	72
2.2.2.3. Fiilin Aslî unsuru (İradî-Kastî oluşu).....	76

2.2.2.4. Hürriyet (Hür tercih)	78
2.2.3. Sorumluluğun Toplumsal Yönü	87
2.2.4. Değerlendirme	90
2.3. Müeyyide.....	91
2.3.1. Ahlâkî Müeyyide	91
2.3.1.1. Faziletin Güzellikleri	96
2.3.1.2. Kötü Ahlâkın Çirkinlikleri.....	97
2.3.2. Kanûnî Müeyyide	98
2.3.3. Kur'ânî Davet Sistemi ve İlahî Müeyyidenin Yeri.....	100
Şekil 2.2: Kur'ânî Davet Sistemi	101
2.3.3.1. Batınî İspatlar	101
2.3.3.2. Çevresel Nedenler.....	104
2.3.3.3. Gâî Sebepler.....	105
2.3.4. İlahî Müeyyide.....	107
2.3.4.1. Muaccel İlahî Müeyyide	107
2.3.4.2. Gelecek Hayatta (Mueccel) İlahî Müeyyide	109
2.3.5. Değerlendirme	112
2.4. Niyet ve Saikler	113
2.4.1. Amelin Saikleri.....	119
2.4.1.1. Dolaylı niyet.....	119
2.4.1.2. İyi niyet	120
2.4.1.3. Niyetin masumiyeti	124
2.4.1.4. Kötü niyetler	127
2.4.2. Değerlendirme	129
2.5. Gayret	130
2.5.1. Gayret ve Kendiliğindenlik	131
3.5.1.1. Bertaraf edici gayret:.....	131

3.5.1.2. Yaratıcı gayret:.....	134
2.5.2. Bedenî Gayret	137
2.5.3. Gayret ve Rıfk	140
2.5.4. Değerlendirme	145
GENEL DEĞERLENDİRME	146
KAYNAKÇA.....	150

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1: Bölümlere göre ayet sayıları.....37

Tablo 2.2: Batınî İspatlar103

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1: Ahlâkî Yükümlülüğün Özellikleri.....	46
Şekil 2.2: Kur'ânî Davet Sistemi	101

GİRİŞ

1. Amaç

Tarihten itibaren Tefsir eserlerinin öncelikli amacı Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına katkı sağlamak, toplumsal problemlere cevap verebilmek ve fikrî ihtiyacı nazarî boyutta tatmin etmektir. Bu amaçlar gözetilerek belli dönemlerde çağın ihtiyacına uygun meseleleri öne çıkaran tefsirler yazılmıştır. Günümüzdeki eserler arasından özellikle semantik ve konulu tefsirlerin daha çok ahlâk anlayışına yönelmiş olduklarını gözlemledik. Bilhassa akademik olarak Kur'ân'ın ahlâk anlayışını tanımlama, çerçevesini belirleme ve sistemini kurma çabasındaki eserlerin arttığını da gördük.

Ahlâk anlayışı eski çağlardan beri üzerinde düşünülen, konuşulan ve çeşitli eserler neşredilen bir alandır. Asrımızda da bu konuda hem doğu hem batı düşünce sistemlerinden gelen yoğun bir bilgi akışına maruz kalınmaktadır. Bununla beraber bu bilgilerin tam manasıyla sistematik olduğu da söylenememektedir. Bu itibarla Kur'ân merkezli ahlâk üzerine yapılan çalışmalar son yüzyılda artmıştır. Kur'ân referansı ile ahlâk üzerine kaleme alınmış olan bu eserlerden Literatür taraması bölümünde zikrettiklerimizi inceledik. Bunlar, her biri değerinden kıymetli çalışmalardır. Bazısı muhtasar nasihatler şeklinde iken bazısı yoğun bilgi içeriğine sahiptir. Bazısının ayet referansları oldukça az ve akademik boyutta sistemli bir çalışma değildir. Bunların arasında Draz'ın "*Kur'ân Ahlâkı*" isimli eseri bütüncül olarak Kur'ân merkezli oluşu ile sistematik metodu ve analitik üslubu ile ilgimizi çekti.

Draz, Kur'ân-ı Kerim'i merkeze alarak hem geleneğin birikimlerine hem çağın yeniliklerine bakmayı başarmıştı. Tez ve anti-tezi tartışıp senteze ulaşılarak kullandığı diyalektik üslûbu, eseri daha cazip hale getirmişti. Bütün bunlara ilaveten o sadece sentez yapmıyor yeni bir bakış da teklif ediyordu.

Draz'ın üzerine yapılan tez çalışmalarının da önemli bir ilk adım niteliğinde olduklarını gördük. Bu adımların devamı olarak Muhammed Abdullah Draz'ın orijinal adı "*La Morale du Kur'ân*" olan "*Kur'ân Ahlâkı*" eserinin "nazarî" kısmının mercek altına alınmasını gerekli bulduk.

Draz'ın eserinin cazibesi, temele Kur'ân-ı Kerim'i referans alarak bugünün fikir dünyasını etkileyen batı felsefesini değerlendirmesi, Kur'ân ahlâkını hem nazarî hem pratik boyutta bütüncül olarak işlemesi, ondaki ahlâkî prensip ve kuralları akademik

yöntemle sistemleştirerek sunmasıdır. Amacımız Draz'ın, 'La Morale du Koran', 'Kur'ân Ahlâkı' eserindeki nazârî ahlâk görüşünü oluştururken temel aldığı Kur'ân-ı Kerim referanslarını, tefsir ilmi bakışıyla, analiz etmektir.

2. Önem

Kur'ân ahlâkı üzerine yazılan eserlerde metot bakımından Kur'ân merkezli ve sistematik, içerik bakımından bütüncül bir çalışmanın boşluğunu fark ettik. Bu boşluğu büyük ölçüde doldurması sebebiyle Draz üzerine çalışma yapmaya karar verdik. Kur'ân'ı merkeze alışı ve ahlâkî değerleri bütüncül olarak işlemesiyle, doğu-batı sentezi ve objektif-akademik sunumuyla ender olan bu eserin değerlendirilmesine katkıda bulunmak istedik. Kendi ifadesiyle:

Böylece, hiç kimse bildiğimiz kadarıyla, şimdiye kadar, bütünüyle Kur'ân-ı Kerim ahlâkını ortaya koymaya teşebbüs etmemiş ve komşu disiplinlerle olan bağlılıklarından bağımsız olarak, insicamlı bir yapı şekli altında, onun prensipleri ve kurallarını sunmayı denememiştir. İşte bizim, gücümüzün ölçüsünde yerine getirmeyi kendimize görev bildiğimiz çalışma budur.¹

Draz'ın sistematik metodu ve bütüncül bakış açısının günümüz tefsir ilmine katkı sağlayacak mahiyette olduğunu düşünüyoruz. Onun nazârî analizlerinin zihne hitap edeceğini umuyor ve bunun pratik eserler için bir tohum olmasını diliyoruz.

3. Metot

Çalışmamızda öncelikli hedefimiz Draz'ın *Kur'ân Ahlâkı* adlı eserinin analizini yapmaktır. Bu eseri iyi analiz edebilmek için onun diğer eserlerini de tahlil ederek Draz'ın nazârî ahlâk görüşünü temellendirmesine genel bir bakış sunduk. *Kur'ân Ahlâkı* eserinde Draz'ın ele aldığı ayetleri değerlendirirken, tefsir eserleri arasından fikrî olarak en yakın bulduğumuz müfessir Razi'nin tefsirine, sosyolojik değerlendirmeler bakımından yakınlığı sebebiyle Seyyid Kutup'un tefsirine, felsefî ve eklektik yapısı sebebiyle Hamdi Yazır'ın tefsirine, çağdaşı olması sebebiyle Abduh'un tefsirine, günümüz müfessirlerinden de Ateş'in tefsirine öncelikli olarak baktık.

Çalışmamızda şu sorulara cevap aradık:

¹ Muhammed Abdullah Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, çev. Emrullah Yüksel, Ünver Günay. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 19.

- 1) Draz, Kur'ân referanslı ahlâk sisteminde tatmin edici cevabı sunmuş mudur?
- 2) Teorik ahlâk anlayışı çağın ihtiyacına cevap niteliğinde midir?
- 3) Draz'ın ayetleri ele alış yöntemi nasıldır?
- 4) Tefsirleri referans alma metodu nedir?
- 5) Bu eserin tefsir alanına katkısı nedir?

Tezimizin bölümleri kısaca şöyledir:

Girişte amacımız hakkında bilgi vererek yaptığımız literatür taramasını kısaca sunduk. Bunların arasından Draz'ın eserine benzeyenleri mukayese ettik. Birinci bölümde Draz'ın hayatı ve eserlerini işledik. Eserlerini öncelikle ilk basım tarihlerini dikkate alarak sıraladık. Daha sonra Draz'ın kendisinin kaleme aldığı dört eseri ile birlikte makale ve sunumlarından derlenmiş olan toplam altı eseri detaylı bir şekilde tahlil ettik.

İkinci bölümde Draz'ın ahlâk görüşünün Kur'ânî temellerini eserlerinden yola çıkarak tespit ettik ve *Kur'ân Ahlâkı*'nin tahlilini yaptık. Eserin “pratik ahlâk” kısmı Öznur Burma'nın “*Kur'ân'da Amelî Ahlâk*”² tezinde ele alındığı için çalışmamızda “Nazarî Ahlâk” kısmını ele aldık. Draz'ın konuyu işlerken belirlediği terimler için verdiği tanımları yeterli gördük. Tanım vermediği durumları belirtip genel bir çerçeve sunduk. Başka kaynaklardan tanım vermeye ihtiyaç duymadık. Eserin tahlilinde ihtiyaç hissettiğimiz yerlerde Arapçası³ ile mukayese ettik.

Öncelikle bu eserdeki ayetleri konu dağılımına göre sayısal olarak tespit ettik. Konuları işlerken tablo ve şemalara başvurduk. Ayetleri anlamlandırışını değerlendirip Draz'ın metoduna ve bakış açısına ulaşmaya çalıştık. Bunların içerisinden Draz'ın öncelik vererek işlediğini belirlediğimiz birkaç ayeti zikrettiğimiz tefsirlerden işledik. Ve referans aldığı tefsir pasajlarını veya ahlâk alanındaki kaynak eserleri inceleyip metodunu değerlendirdik. Draz'ın isim vermeden işaret ettiği müfessir görüşlerinin kime ait olduğunu araştırarak, hangi müfessiri tercih ettiği veya

² Öznur Burma, “*Kur'ân'da Amelî Ahlâk (M. Abdullah Draz'ın Kur'ân Ahlâkı Çerçevesinde)*”, (Ankara Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

³ Diraz, *Düsturü'l-ahlâk fi'l-Kur'ân*, çev: Abdüssabur Şahin, 8. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991.

hangi müfessiri tenkit ettiğini tespit etmeye çalıştık. Sonuçta ise ulaştığımız bulguları kaydettik.

4. Literatür Taraması

Araştırma esnasında Draz'ın eserlerinin dışında bu alanda yazılan bir kısım kaynakları inceledik. Hem onları değerlendirmek hem de Draz'ın eserinin diğer eserler arasındaki konumunu daha iyi ortaya koymak gayesiyle bu eserler hakkında biraz detay vermek istiyoruz.

1) İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), *Tehzîbu'l-Ahlâk*⁴: Başlı başına ahlâk üzerine yazılan ilk eserdir. Meşşâî geleneğin etkisinde felsefik bir üslûptadır. Nefsin tanımı, ahlâk ve huy hakkında filozofların görüşleri, iyilik ile mutluluk arasındaki fark, yiğitlik, cömertlik, adalet, sevgi türleri vb. konuları içerir. Genel konusu ebedî mutluluğa ulaşma yolunda insan ruhunun durumudur. Yoğunluklu olarak Sokrat, Aristo gibi Antik Yunan filozoflarının ve Farabî'nin görüşleri nakledilerek konular işlenmiştir. Ayetlere atıf yok denebilecek kadar azdır. Ahlâk ilkelerini aklileştirmek gayesi ile yazılmıştır.

2) İbn Hazm (ö. 456/1064), *el-Ahlâk ve's-siyer fi müdavâti'n-nüfûs*⁵: Ahlâk'ın düzeltilmesi, nefsin hastalıklarının tedavisi gayesi ile yazılmış bir eserdir. Akıl, ilim, erdemler, sevgi türleri, kötü huyların tedavisi, insan ilişkileri, ilim meclislerinde bulunmak vb. konuları içerir. Ayetlere ve hadislere atıf oldukça azdır. Hacmi küçük bir eserdir. Bu eserin üslûbu Draz'ın da belirttiği üzere pratiğe dönük öğütler sunma şeklindedir. *Kur'ân Ahlâkı* eserinde İ. Hazm'a atıflar mevcuttur.⁶

3) Ebû Muhammed Gazâlî (ö. 505/1111), *Cevâhiru'l-Kur'ân ve İhyâu ulûmi'd-dîn*: Draz'ın *Kur'ân Ahlâkı* adlı eserinde pek çok yerde *İhyâu ulûmi'd-dîn*'e atıf, nakil; *Cevâhir el- Kur'ân*'a övgü mevcuttur. Bu sebeple Draz'ın *Kur'ân Ahlâkı*

⁴ Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk: Ahlâk Eğitimi*, çev: Abdulkadir Şener, Cihat Tunç, İsmet Kayaoğlu, 2. bs. (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013).

⁵ Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahirî İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's siyer fi müdavâti'n-nüfûs*, çev: Cemaleddin Erdemci, Hasan Hüseyin Bircan, (Van: Bilge Adam Yayınları, 2005).

⁶ Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 17.

eserini bu eserlerle kıyaslamayı uygun gördük. Ancak detaya girdiğimizde mevzudan uzaklaşabileceğimiz için bunu Draz'ın eserinde Gazâlî'ye isnadın olduğu yerlerden bazısını değerlendirerek yapmayı uygun bulduk.

3.1) *İhyâu ulûmi 'd-dîn*⁷ ile Kıyası

Draz'ın Gazâlî'ye fazla atıf yaptığı bölümlerden biri “Ahlâkî Müeyyide” başlığında ele aldığı tevbe konusudur. Bu konuyu işleyiş tarzlarını genel olarak mukayese ettiğimizde ilk olarak dikkat edilmesi gereken husus Draz'ın, bunu müstakil bir başlık altında işlememiş olduğudur. Gazâlî ise tevbeye dördüncü cildin birinci kitabını ayırır. Bu bakımdan Gazâlî'nin tevbenin hakikati, vücûbu, şartları, tevbe edilecek günahlar, tevbede ısrar vb. talî meseleleri de ayrı ayrı başlıklarda ele aldığını görürüz. Oysa Draz bu konuyu bütüncül olarak ele alıp genel çerçeveyi çizmekle yetinmiştir.

Tevbe konusu ile ilgili Draz'la Gazâlî'nin görüşlerinde ortak noktaların olduğu gibi ayrıldıkları tarafların da olduğu görülmektedir. Mesela Draz “Ahlâkî Müeyyide” konusuna iyilik ve kötülüğün vicdanî huzura veya vicdan azabına sebep oluşu ile başlar. Yani kişiyi tevbeye iten başlıca saikin “vicdan” olduğunu söyler.⁸ Gazâlî ise kişiyi tevbeye iten saikin günahın zararını bilmek yani “ilim” olduğunu söyler.⁹

Ayrıca Draz'ın tevbeyi “ahlâkî müeyyide” olarak başlıklandırmasının özgün bir ifade tarzı olduğunu düşünüyoruz. O vicdan azabına vurgu yaptığı halde buna müeyyide demez, ancak onun devamı olan tevbe, ona göre bir müeyyidedir. “...(Tevbe) gayretin müdahalesini gerektiren sırf ahlâkî bir yaptırımdır. İlk ödevin ihmalini müteakip kanunun bize zorla kabul ettirdiği yeni bir ödevdir.”¹⁰

Draz'ın تَاب fiilinin kavramsal analizini ayetlerden yaparak ulaştığı üçlü tanıma Gazâlî'nin de işaret ettiğini görüyoruz. Draz tevbede, 1.si hatadan hemen geri dönmek 2.si geçmişin onarımı ve 3.sü geleceğin kurulması olan üç basamaktan söz

⁷ el-İmam Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi 'd-dîn*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983).

⁸ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 182.

⁹ Bkz. Gazâlî, *İhyâu ulûmi 'd-dîn*, C. 4, S. 3.

¹⁰ Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 183.

etmektedir.¹¹ Gazâlî’de bunu ‘Tevbe’nin Hakikati ve Tarifi’ başlığında aynen beyan etmektedir.¹² Ayet referansları ile yola çıkmış gibi görünse de öyle tahmin ediliyor ki Draz, tevbenin bu üçlü taksiminde Gazâlî’den etkilenmiştir. Ancak Gazâlî bunu söylerken hiçbir ayete atıf yapmadığı için Draz’ın bu üçlü tanımını dokuz ayetle kuvvetlendirerek önemli bir katkıda bulunduğu söylenebilir.

Draz’ın diğer bölümlerde de Gazâlî’nin tevbe konusuna çokça atıf yaptığı görülmektedir. Örneğin birinci bölümde Draz naklîn karşısında aklın konumunu tartışırken Gazâlî’den atıf yapmış, aklen bir karşılığı olmayan bir şeyin vacip kılınmasının boş ve manasız olduğunu belirtmiştir.¹³ Gazâlî’nin buna yine tevbe bahsinde işaret ettiğini görüyoruz. “Zira saadet ve şekavetin, bir şeyin yapılmasına veya terkine taalluku olmasaydı artık ona vacib demenin bir manası kalmazdı. Bir kimsenin “Bu, kendi icabı ile vacibdir” sözü faydasız bir laftır.” der.¹⁴ Gazâlî’de tevbe bahsinde geçen bu ifadeyi, Draz’ın akıl-nakil uyumunu anlatırken kaydetmesi, onun Gazâlî’yi ne kadar detaylı okuduğunu gösterir.

Draz’ın yine Gazâlî’nin tevbe bâbında bulunan bir yere işareti vardır. Draz “iyi” ile “ödev” kavramlarını enerjik ruhların mümkün mükemmelliğin en yüksek derecesine yerleştirmelerine, oysa halkın az-çok aşağıda kalmayı tercih etmelerine, ödevi en alt dereceye indirgemelerine değinerek Gazâlî’nin eserine işaret eder.¹⁵ Bu, *İhyâ*’da “Günah’ın Hemen Akabinde Tevbe’nin Vacib Olduğu” başlığında bir temsil ile anlatılır. Gazâlî burada imanın yetmiş küsur derecesinden bahsederek, en alt derecesini kolları bacakları olmayan, azaları çalışmayan, sadece gövdeden ibaret olan kötürüm bir bedene benzettir. Bu imanın hemen yıkılabileceğini anlatır. Bir günahkârın bir abide, “Ben de senin gibi bir müslümanım” demesinin abesliğine işaret eder.¹⁶

¹¹ Bkz. Draz, A.g.e., 184.

¹² Krş. Gazâlî, *İhyâ*, C. 4, S. 3.

¹³ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 40.

¹⁴ Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, çev. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), C. 4, S. 11.

¹⁵ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 75.

¹⁶ Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. 4, S. 7-8.

Draz'ın fazlaca atıf yaptığı diğer bir bölüm de Havf ve Reca'dır. "İyi niyet meşru olmayan bir davranışı hayır kılar mı?" sorusuna Gazâlî'den cevap verir.¹⁷ İşaret edilen yerde Gazâlî su-i hatimenin manası konusunda birinci sebep olarak bilmeden bid'ate kapılan zahidin son nefesteki hüsrânını anlatmaktadır. Gazâlî'nin burada bid'atten kastı "Allah-u Teâlâ'nın zat, sıfat ve ef'âli hakkında gerçeğe uymayan bir inanca sahip olmak ve bununla hasmı ilzama kalkışmaktır." Bu kişi Allah hakkında doğru bildiği şeylerin yanlış olduğunu anlayınca Allah'ın ve Rasulü'nün zatından da şüpheye düşer. İmanın aslına dönmeden ölürse bu su-i hatime olmuş olur.¹⁸

Üçüncü olarak Draz, Gazâlî'nin takva anlayışını nakletmiştir. Buna göre Gazâlî "takvanın, dünya sevgisinden yüz çevirmiş bulunan ve bu dünyayı Allah sevgisine feda eden bir kalbin sıfatı olduğunu söylemiştir."¹⁹ *İhyâ*'ya baktığımızda bu tarifin Korku ve Ümit bölümünde Sûi Hatime'nin Manası konusunda geçtiği görülür. Gazâlî, "Kalbi dünya sevgisinden sâlim, himmeti Allah'a dönük mü'mine ise cehennem: "Geç ey mü'min, senin nurun benim nârımı söndürüyor." der."²⁰

Draz esas hedefin kalp olduğunu, batınî amelin esas, öz, bizatihî gaye olduğunu, gerektiğinde kendi kendine yetebileceğini, zahirî amelin ise tamamlayıcı, sağlamaştırıcı unsur olduğunu Gazâlî'ye atfen anlatır.²¹ *İhyâ*'ya baktığımız zaman Gazâlî'nin buna nifak konusunda işaret ettiğini görmekteyiz. Hadis-i şeriften naklen dört vasıf bulunan kişi çok amel-i salihî olsa bile onda münafıklık alameti bulunuyor demektir.²²

Draz devamla Gazâlî'ye işaret ederek salih amellerin başlıca amacının nefsin sıfatlarında değişiklik yapmak olduğunu söyler. *İhyâ*'ya baktığımızda belirtilen sayfalarda sadıkların amellerine güvenmedikleri ve son nefes endişesi taşıdıkları, bid'at, isyan ve nifak neticesi son nefeste hüsrana uğranıldığı anlatılmaktadır. Draz da

¹⁷ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 298-299.

¹⁸ Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. 4, S. 175. Çeviri için Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, çev. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), C. 4, S. 323.

¹⁹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 306.

²⁰ Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. 4, S. 174.

²¹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 308.

²² Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. 4, S. 172.

zaten dipnotta “Krş.” ifadesiyle Gazâlî’nin bu anlattıklarını, niyetin amele göre daha imtiyazlı oluşu, manasında yorumladığı anlaşılmaktadır.

Draz dolaylı sebeplerin kişide alışkanlık yapmasından bahseder. Ve bu alışkanlıkların kişinin niyeti üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak bir etkiye sahip olup olmadığını Gazâlî’ye atfen işler.²³ *İhyâ*’ya baktığımızda Gazâlî bu hususta şöyle der:

Demek ki son nefes tehlikesi, kalbin hallerine ve havatırın karışmasına bağlıdır. Halbuki her ne kadar uzun ülfet ve alışkanlığın, havatır üzerinde etkisi varsa da, kötü havatırı kökünden söküp atmak, tamamen kulun irade ve ihtiyarında olmayıp, gönülleri tam manasıyla istediği tarafa çeviren Allah-u Teâlâ olduğuna göredir ki, ariflerin son nefesten korkuları büyük olmuştur.²⁴

Görüldüğü gibi Draz, Gazâlî’nin yukarıdaki açıklamalarından da yola çıkarak sahip olunan çevre ve kültürün alışkanlık ve temayüllerinin kişinin niyetindeki ihlâsı etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Draz bunun gibi daha pek çok yerde Gazâlî’ye atıflarda bulunur. Bu kadarı ile iktifâ ediyoruz.

Netice olarak Draz ile Gazâlî’nin kıyasında bazı ortak noktalar gördük. Bununla birlikte ayrıldıkları tarafların da bulunduğunu fark ettik.

Tevbe bölümündeki ayetleri ele alış tarzlarını değerlendirdiğimizde bir benzerlikle karşılaştık. Tevbe konusunu işlerken ele aldıkları ayetlerin hemen hemen aynı olduğunu gördük. Her iki âlimin de sadece tevbe ile ilgili değil, onun çerçevesine dâhil olan Allah korkusu, ümidi, cehennem vb. konulara dair ayetleri de ele aldıklarını fark ettik.

Metotları bakımından Draz’ın konuları ayetlerin çerçevesinde tutmaya özen göstermiş olduğunu ancak daha sarîh ifadelerle başvurmak için hadislere yer verdiğini biliyoruz. Gazâlî ise bir konuyu işlerken önce ayetlere daha sonra hadis-i şeriflere, salihlerin nasihatlerine ve kendi nasihatlerine fazlaca yer verir. Ancak kullandığı bir kısım hadis-i şeriflerin sıhhati tenkit konusudur.

²³ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 320.

²⁴ Gazâlî, *İhyâ*, çev. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), C. 4, S. 328.

Draz, kitabını teorik ve pratik olarak iki bölüme ayırmıştır. Gazâlî'nin ise aynı konuda hem teorik analizleri hem pratik nasihatleri birlikte bulunur.

Hülasa pek çok konuda Draz'ın Gazâlî'den etkilendiği ve görüşlerini referans aldığı görülse de, eserlerin içerikleri benzer olsa da, Draz'ın *Kur'ân Ahlâkı*'nin *İhyâ*'nın bir benzeri veya devamı olduğu söylenemez. O gaye, metot, üslûp, bakış açısı vb. bakımlardan tamamen orjinal bir eserdir.

3. 2) *Cevâhirü'l-Kur'ân*²⁵ ile Kıyası

Draz, Gazâlî'nin *Cevâhir el-Kur'ân* adlı eserinde, Kur'ân'dan yola çıkarak sistemli bir çalışma yapmaya çalıştığını, onun Kur'ân ahlâkını, bilgi ve davranış olmak üzere iki yönlü ele almış olduğunu söyler. Ancak eserin yaklaşık 1500 ayeti içermesini yetersiz bulur. Draz, Gazâlî'nin materyal seçimini bir kurala göre yaptığını ifade eder. Kitabın pratik bölümündeki ayetlerin, Draz'ın seçtikleriyle çakıştığını da ekler. İkisinin de pratik bölümdeki ayet sayıları birbirine yakın (600-700 civarı) civardadır. Gazâlî'nin sure sıralamasını tercih ettiğini, kendisinin ise konu münasebetine göre/başlıklar altında ayetleri değerlendirdiğine dikkat çeker. Kur'ân ahlâkı alanında bir ilk adımı teşkil eden bu eserden (*Cevâhir*) gerekli tekemmülün devam etmediğini de eserinde belirtmiştir.²⁶

Gazâlî'nin bu eseri incelendiğinde, ilk bölümünün birtakım hikmetler ve nasihatleri; ikinci bölümünün de surelerden seçilen ayetleri içerdiği görülür. İlk bölümde Gazâlî, birtakım İlâhî hikmetleri sunar. İkinci bölümde ise seçtiği ayetleri sure isimleri altında, ardı ardına sıralar.

Draz, *Cevâhir*'den bazı isnadlar da yapmıştır. Draz'a göre, "Kur'ân-ı Kerim her şeyden önce hak-hukuk ve fazilet meselesini halletmektedir."²⁷ Draz, bu görüşünü Gazâlî'nin *Cevâhir el-Kur'ân*'ı ile destekler.

Büyük İslâm düşünürü İ. Gazâlî Cevâhir el-Kur'ân adlı eserinde 763 ayetin marifetten, 741 ayetin de faziletten bahsettiğine işaret etmektedir. Bu

²⁵ Gazâlî, *Cevâhirü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın Cevherleri*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Hayy Kitap, 2006.

²⁶ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 18-21.

²⁷ Draz, *Sorumluluk*, 27.

*bin beş yüz dört ayet -ona göre- en bereketli ayetlerdir. Geriye kalan ayetler ise bu cevherleri saran kılıf ve zarf mesabesinde.*²⁸

4) Nasîruddin Tusî (ö. 672/1274), *Ahlâk-ı Nasirî*²⁹: Psikoloji ağırlıklı felsefik bir eserdir. Tusî, eseri İbn Miskeveyh'in eserinden hareketle kaleme almış olduğunu belirtir. Birinci bölümde ahlâkın yapısı, terbiyesi, erdemler, mutluluk, ikinci bölümde ev idaresi, üçüncü bölümde devlet yönetimi gibi mevzuları işler. Tusî bunları pratik felsefe olarak isimlendirir. İlk dönem filozoflarından Sokrat, Aristo; İslâm filozoflarından İbn Rüşd, Farabî gibi filozofların görüşleri ile felsefik analizlerle, kıssalarla ve şiirlerle konuyu işler. İnsanın kendisini tanınması ve terbiyeye gayretinin artması gayesi ile yazılmıştır. Ayetlere atıf oldukça azdır.

5) Kınalızâde Ali Çelebi (ö. 979/1571), *Ahlâk-ı Âlâî*³⁰: Genişçe bir mukaddime ile başlayan eser, üç bölüm ve hatimeden oluşur. Mukaddimede ilim çeşitleri, ahlâkın değişebilmesi, nefsin yapısı hakkında bilgi verilir. İlk bölümde ferdi ahlâk, erdemler, reziletler işlenir. İkinci bölümde aile ahlâkı, muâşeret kuralları mevcuttur. Üçüncü bölümde devlet yönetimi bulunur. Hatimede de bazı filozof ve mutasavvıfın vasiyetleri bulunur.

Kınalızâde eserde Antik Yunan etkisini değerlendirmiş, tasavvufî çerçeveyi de ihmâl etmemiştir. *İhyâu ulûmi'd-dîn*'e atıf fazlaca olduğundan, bu eserin başlıca kaynağı konumundadır. Ahlâk üzerine o zamana kadar yazılmış olan bazı eserleri ikmâl gayesi ile kaleme alınmıştır. Yer yer diğer ahlâkçılardan görüş ayrılıklarına da değinmekte ancak çoğunlukla seleflerini ele almaktadır. Arap ve Fars edebîyatı bakımından zengin kelime hazinesine sahip olmakla beraber Osmanlıca (Türkçe) şiirlerle zenginleştirilmiş edebî bir metindir.

6) Ahmed Hamdi Akseki (ö. 1951), *Ahlâk Dersleri*³¹: İncelediğimiz eserler arasında en kapsamlı olanlardandır. Batı felsefesinden değerlendirmelerin bulunduğu, çerçevesi Draz'ın eserine en yakın olan eserdir. Akseki'nin bu eseri

²⁸ Draz, A.g.e., 28.

²⁹ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 2. bs. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007).

³⁰ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Âlâî*, Hazırlayan: Mustafa Koç, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014).

³¹ Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, 4. bs. (Ankara: DİB Yayınları, 2016).

1924’de Osmanlıca, 1968’de Latin harfleriyle basılmıştır. Draz’ın da 1947’de Fransızca olarak doktorasını tamamlamış olduğu *Kur’ân Ahlâkı’nın* 1973’de Arapçası basılmıştır. Görüldüğü üzere ikisi de yakın tarihlerde gündeme gelmiştir. Buradan, 19. yy’da İslâmî âlimlerinin Kur’ân ahlâkı üzerine daha fazla eğildiğini anlıyoruz. Ayrıca Draz ya da Akseki’nin diğerinden etkilenmesi söz konusu olmadığı gibi kaynakçalarında da buna dair herhangi bir işaret mevcut değildir.

Eser iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda ilm-i ahlâk, mesâlik-i ahlâkiye, ahlâk-ı vazîfe, mesuliyet-i ahlâkiye, vazife mebdei vb. daha çok nazarı meseleler mevcutken ikinci kısımda fezâil ve rezâil, vezâif-i cismâniyye, vezâif-i âliyye, vezâif-i Medenîyye gibi pratik ahlâka ait meseleler mevcuttur.

Akseki’nin bu eseri akademik, sistematik olması, batı felsefesi ile kıyasen meseleleri ele alması, Kur’ân referansını sıkça kullanması, özgün fikriyatlar barındırması vb. bakımlardan Draz’ın eserine benzemektedir. İçerik olarak da vicdanî müeyyideye değinmiş olması, girişte Şems ve Tîn surelerine olan vurgusu³² niyetin amelden üstünlüğüne, hâlisiyyetine detaylı şekilde değinmesi³³ vb. bakımlardan da benzemektedirler. Akseki ile Draz’ın ayrıldıkları noktalar da vardır. Örneğin Akseki, Kant’ın ödev ahlâkı ile İslâm’ın bakış açısının benzer olduklarını beyan etmiştir.³⁴ Draz ise, bu benzerliğe İslâm’ın bakışının daha üst mertebede oluşunu da eklemiştir.³⁵

7) Babanzâde Ahmed Naim Efendi (ö. 1934), *İslâm Ahlâkı’nın Esasları*³⁶: 1912’de Lahey’de toplanan Ahlâk Eğitimi kongresi için yazılan Doğu’da ahlâk eğitiminin temeli olan esasları belirten rapordur. *Sebilü’r-Reşâd* dergisinde yayımlanmıştır. İslâm ahlâkını “sorumluluk” değeri merkezinde işleyen bir anlatım tarzı vardır. Buradan hareketle, hürriyet, kader, adalet anlayışları işlenmiştir. Eser bir ihtiyacı karşılamak üzere yazılmış olduğu için kısa tutulmuştur. Orijinali 67 sayfadır.

³² Bkz. Akseki, A.g.e., 17-18.

³³ Bkz. Akseki, A.g.e., 141.

³⁴ Bkz. Akseki, A.g.e., 140.

³⁵ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 97-104.

³⁶ Babanzâde Ahmed Naim, *İslâm Ahlâkı’nın Esasları*, sad. Recep Kılıç. 2. bs. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014).

Üslûbuna bakıldığında Avrupa’da Müslümanlar hakkında bazı yanlış bilinenlerin düzeltilmek istendiği anlaşılmaktadır.

Ahmed Naim, Önsöz’de, milletlerin birbirini tanıma ihtiyacına değinmiş hatta sömürgeleştirdiği toprakları tanınmasının, Batı’nın yararına olacağına da işaret etmiştir.³⁷ Yunan felsefesinin etkisinin pratikte bir değer taşımadığını ve İslâm ahlâkının Hz. Peygamber (sav)’in tebliği üzerine inşa edildiğini belirtmiştir.³⁸ Daha sonra sorumluluk ilkesi gereği emirlerin akıl ile çatışmadığını belirtir. Ve buna bağlı olarak hürriyet ilkesinin kader inancı ile çatışmadığını söyler. Bu ilkeleri açıklamak maksadıyla Hıristiyanların günah anlayışına işaret ederek, herkesin kendi işledikleri ile hesaba çekileceğini tartışmıştır.³⁹ Ahmed Naim rasyonalizmdeki “ödev için ödevin yerine getirilmesi” anlayışını İslâm’daki amellerin sırf Allah rızası için yapılması anlayışı ile yakın bulmaktadır. Draz bu noktayı daha ileri götürerek, ödevi Allah rızası için yapmanın daha üst bir merteye olduğunu söyler.⁴⁰ Ahmed Naim Efendi, Hz. Peygamber’e ulûhiyet isnadının yanlışlığı üzerinde durur.⁴¹ İnsanların güçleri nispetinde yükümlülüklerinin derecelendirildiğinden bahseder. Buna örnek olarak, kişinin, kötülüğe adaletle karşılık verebildiği gibi, bundan daha üst seviye olarak, iyilik ve ihsanla karşılık verebildiğine işaret eder.⁴²

8) Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), *Yüksek İslâm Ahlâkı*⁴³: Ömer Nasuhi Bilmen’in derslerinden derlenmiş bir eserdir. Nasihat üslûbundadır. Nazarî ve amelî olmak üzere iki bölümdür. Mukaddimesinde ahlâk ilmi hakkında bilgi verilir. Nazarî kısmı iki bölüme ayırmış olup pek çok başlık açtığı görülür. Bu başlıklarda vicdan, vazife, özgürlük, sorumluluk, müeyyide, hayrın kısımları, ahlâki faziletler, saikler gibi nazarî mevzular bulunduğu gibi ahlâk hakkındaki meslekler, nazar-ı İslâm’da fâni

³⁷ Bkz. Ahmed Naim, *Ahlâk Dersleri*, 35.

³⁸ Bkz. Ahmed Naim, A.g.e., 43.

³⁹ Bkz. Ahmed Naim, A.g.e., 77-85.

⁴⁰ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 40.

⁴¹ Bkz. Ahmed Naim, *Ahlâk Dersleri*, 137-150.

⁴² Bkz. Ahmed Naim, A.g.e., 151.

⁴³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Yüksek İslâm Ahlâkı*, (İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1949).

lezzetler gibi amelî meseleler de mevcuttur. Nazarî kısım toplam 30 meseledir. Bilmen'in konuları işlerken ayetlere isnâdı oldukça azdır. Eserin hacmi küçük olup toplam 97 sayfadır.

9) Toshihiko Izutsu (ö. 1993), *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*⁴⁴: Izutsu bu eseri kavramların semantik analizlerinden yola çıkarak hazırlamıştır. İlk olarak metodu ve kapsamını belirtmiş daha sonra Arap örfü hakkında tarihi bilgilere yer vermiştir. Bu çerçevede Arap örfünün erdemlerine Kur'ân'ın kazandırdığı değerlere işaret etmiştir. Bunlar cömertlik, cesaret, sabır vb. erdemlerdir. Daha sonra ayetlerdeki cennetliklerle cehennemliklerin tasvirlerine değinerek önce *küfr* kavramını ve anlam çerçevesi olan şirk, fasık, zâlim, müsrif vb. kavramlarını, daha sonra onun antitezi olarak iman kavramı ve anlam çerçevesi olan Allah korkusu, şükran vb. dinî kavramları değerlendirmiştir. Son olarak iyi-kötü, salih, birr gibi kavramlarla beraber *maruf-münker*, *tayyib-habis*, *hayır-şer* gibi ahlâkî olan ikili kavramları ele almıştır. Izutsu bu araştırmasında hem dinî hem ahlâkî olan kavramlar üzerinde durduğunu belirtir.

10) M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkî*⁴⁵: Türklere hitaben kaleme alınmış olan bu eserin öncelikli gayesi yeni nesilleri kendi tarihlerindeki güzel örneklerden haberdar etmektir. Tarihten örneklerin yoğun aktarılmış olduğu esere önce ahlâkın tanımı ve tarihçesi ile başlamış ve devamla İslâm öncesinde insan hayatının değersizliği, kadına bakış hakkında bilgi vermiştir. Devamında da İslâm'ın insana bakışı, fikrî ve iktisadi hürriyet anlayışı, adalet, güvenlik anlayışını Müslüman Türklerden örneklerle sunmuştur. Kölelik üzerinde durmuş ve İslâm'da köleliğin zamanla kaldırılışına kıyasen batıda köleliğin kaldırılışını nakletmiştir. Aile mefhumu üzerinde durmuş, İslâm'ın evliliğe bakışı ile batılı fikir adamlarından örnekler vermiştir. Diğer bir bölümde Türklerin İslâm'dan önceki ve sonraki durumları ele alınmıştır. Başlığından da anlaşıldığı üzere mevzuları örneklerle işlemiştir.

11) Mustafa Çağrıcı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkî*⁴⁶: Girişte Çağrıcı, Batı'nın teknikte ilerlemesinin neticesi oluşan Batı hayranlığının olumsuz etkileri

⁴⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev: Selahattin Ayaz, 3. bs. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003).

⁴⁵ M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkî*, 5. bs. (İstanbul: Nesil Yayınları, 1986).

⁴⁶ Mustafa Çağrıcı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkî*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985).

neticesi toplumun kendi özüne dönme arayışına geçtiğinden bahsetmiştir. Buradan hareketle Çağrıcı'nın eserini bu boşluğu doldurmak maksatlı yazdığı anlaşılıyor. Öncelikle Draz'ın eserinin Çağrıcı'ya kaynak teşkil ettiğini belirtmek gerekir. Kaynakçada onun Arapça basımından istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Çağrıcı esere ahlâk ilmini tarif ederek başlar. İslâm ahlâkının doğuşu, yabancı kültürlerle teması gibi tarihi bilgileri de bir bölümde ele almıştır. “Belli Başlı Ahlâk Problemlerine Bakışı” bölümündeki başlıklar Draz'ın nazarî kısımdaki yükümlülük, sorumluluk, müeyyide başlıklarıyla benzerdir. Son bölüm de ahlâkın ameli cephesidir. İçerik olarak gerek felsefik görüşleri tartışması, devamında kelâmcıları sunması, Gazâlî'den sıkça referans alması bakımından akademik açıdan belirli bir seviyede yetkin ve doyurucu olması ile dikkatleri çeker.⁴⁷ Ancak Çağrıcı'nın ayetlere isnadının oldukça az olduğu görülmektedir. Draz ise tartıştığı filozofların görüşlerinin akabinde mevzuu ayetlere kıyasen tartışmış, kelâmcıların da hataya düştükleri noktaları ayetlerle çözümlenmiştir.⁴⁸

12) Bayraktar Bayraklı, *Kur'ân Ahlâkı*⁴⁹: Toplam dokuz bölümden oluşan eserde pek çok alt başlığın açılmış olduğu görülür. Bayraklı'nın Draz'da olduğu gibi konuları ağırlıklı olarak ayetlerle işlemiş olduğu görülür. Ancak Bayraklı'nın eseri içerik olarak Draz'ın ikinci kısımda ele aldığı pratik ahlâk bölümüne benzemektedir. Bunlardan Draz'ın başlıklarına ve içeriğine benzeyen sorumluluk, niyet, özgürlük, denge konuları mevcuttur. Draz'ın fikrî temellerini oturttuğu bu konuların Bayraklı'da muhtasar olarak ele alındığı görülür. Bayraklı'da sosyal ahlâkta bulunan ahlâkî değerleri Draz ferdi ahlâkta işler. Bayraklı'nın İnanç Ahlâkı olarak isimlendirdiği bölüm Draz'da Dinî Ahlâk olarak mevcuttur. Gördüğümüz kadarıyla Bayraklı nazarî ve amelî ahlâkî içiçe ele almış, nazarî ahlâkî ayırıp bütüncül olarak belirli temellere oturtmayı denememiştir.

Diğer Eserler:

13) Osman Pazarlı, *İslâm'da Ahlâk*.⁵⁰

⁴⁷ Bkz. Çağrıcı, A.g.e., 105-106.

⁴⁸ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 151-155.

⁴⁹ Bayraktar Bayraklı, *Kur'ân Ahlâkı*, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2011).

⁵⁰ Osman Pazarlı, *İslâm'da Ahlâk*, 2. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980).

- 14) Ali Turgut, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları*.⁵¹
- 15) Osman Şekerci, *Kur'ân-ı Kerim Ahlâkı*.⁵²
- 16) Süleyman Tuğral, *Kur'ân'da Değerler Sistemi*.⁵³

Draz hakkında yapılan tezler de araştırmamızın kaynakları arasındadır. Onlardan da kısaca bahsedelim:

1. Ferruh Coşkunsu, *Muhammed Abdullah Draz ve Kur'ân Anlayışı*, Dokuz Eylül Üniversitesi İslâmî ilimler Fakültesi, Tefsir ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006. Bu çalışma Draz'ı Türkiye akademisine tanıtmaya katkıda bulunmak, onu gündeme getirmek açısından önemli bir ilk adımdır. Ferruh Coşkunsu ilk olarak Draz'ın döneminde Mısır'daki ilmi hareketlere genel bir bakış sunmaktadır. Daha sonra Kur'ân'ın Hz. Muhammed (sav)'in eseri olduğu iddiaları, Tevrat ve İncil'le mukayesesi, cem edilişi gibi Draz'ın özellikle üzerinde durduğu mevzulara değinir. Draz'a göre Kur'ân'ın ahlâkî öğretilerinin neler olduğunu işler. Ve sonunda Draz'ın kölelik, faiz vb. konulara yaklaşımının da üzerinde durmuştur.

2. Öznur Burma, *Kur'ân'da Amelî Ahlâk* (M. Abdullah Draz'ın *Kur'ân Ahlâkı* Çerçevesinde), Ankara Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016. Burma, Draz'ın *Kur'ân Ahlâkı* kitabının teorik kısmını özetleyip amelî ahlâk kısmının, Ferdî Ahlâk bölümünün Emirler başlığındaki ayetleri Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsiriyle detaylandırmış, değerlendirmiştir. Bu çalışma Draz'ın eserine daha derinlikli bakılmasına bir işaret niteliğindedir. Burma çalışmasını şema ve tablolarla müşahhaslaştırmıştır.

3. Mehmet Sadık Gür, *Muhammed Abdullah Draz ve tefsir ilmindeki yeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (devam ediyor).

⁵¹ Ali Turgut, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları*, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980).

⁵² Osman Şekerci, *Kur'ân-ı Kerim Ahlâkı*, (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1988). (Dış kapakta kitap adı: *Kur'ân-ı Kerim'de İslâm Ahlâkı*.)

⁵³ Süleyman Tuğral, *Kur'ân'da Değerler Sistemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008).

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULLAH DRAZ'IN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Muhammed Abdullah Draz, 1894 yılında Mısır'ın Kefru'ş-Şeyh ilinde doğdu. Gençliğinin henüz ilk dönemlerinde Kur'an hıfzını tamamladı. Daha sonra 1905'te Ezher'e girmiş 1908'de ilkokul diplomasını almıştır. 1912'de Ahmedî Enstitüsü'nde lise kısmını bitirdi. Daha sonra tekrar Ezher'e dönmüş 1916'da âlimlik diplomasını almıştır. 2019'da Fransızca sertifikasını almıştır.⁵⁴

1936 yılında Fransa'nın Paris şehrinde bulunan Sorbonne Üniversitesi'ne gitti. 1947 yılında savunduğu *Initiation au Koran (Kur'an'a giriş)* ve *La Morale du Koran (Kur'an Ahlâkı)* adlı tezleriyle “devlet doktorası” diplomasına en üstün derece ile sahip oldu.⁵⁵

Mısır'a döndükten sonra Kahire Üniversitesi Edebîyat Fakültesi'nde dinler tarihi öğretim üyeliğine tayin edildi. Daha sonra Dâr'ul Ulûm Fakültesi'nde tefsir profesörü oldu. Aynı zamanda Arap Dili ve Edebiyatı Fakültelerinde tefsir ve ahlâk felsefesi dersleri verdi.⁵⁶

1958 yılında Pakistan Lahor şehrinde “İslâm kültürü” kongresinde katıldı. Geçirdiği kalp krizi sebebiyle *İslâm'ın Diğer Dinlere Karşısındaki Konumu ve Onlarla Münasebeti* tebliğini sunamadan Rabbinin rahmetine kavuştu.⁵⁷

Yaşça kendisinden büyük olan Muhammed Abdülazîm Zürkânî, Ahmed Mustafa el-Merâğî ve Muhammed Ebû Zehre gibi âlimler onun düşüncelerine atıfta bulunmuştur.

⁵⁴ Bkz. Şankıtî, *Kur'an Filozofu*, çev: Hilal Nayır (İstanbul: Mana Yayınları, Nisan 2017), 24.

⁵⁵ Bkz. Draz, *Kur'an Ahlâkı*, 13.

⁵⁶ Bkz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30 Mısra-Muhammediyye. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.

⁵⁷ Bkz. Şankıtî, *Kur'an Filozofu*, 26.

Hayatı boyunca yaşadığı çalkantılara ve özellikle Mısır toplumunun geçirdiği mânevî buhrana dair gözlem ve değerlendirmeleri dikkate alındığında Muhammed Abdullah Draz'ın çeşitli konularda İslâm'a yönelik anlayışını başta Mısır toplumu olmak üzere bütün İslâm dünyası için bir ıslah programı çerçevesinde sunmayı hedeflediği görülmektedir. Batı hayranlığı ve taklîtciliğini destekleyen çevrelere karşı toplumu uyarmış, Batı'nın sosyal ve kültürel emperyalizmi yüzünden dinin toplum üzerindeki etkinliğinin azalması karşısında kurtuluşun ancak İslâm'ın ve Kur'ân'ın temel değerlerine dönmekte olduğunu vurgulamıştır.⁵⁸

1.2. Eserleri

Draz'ın, çoğu orijinal fikirlerle meydana gelmiş birçok eseri vardır. Bunlardan bir kısmını bizzat telif etmiş, bir kısmı da makalelerinin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. *Initiation au Koran (Kur'ân'a Giriş)* (Kahire:1949)
2. *La Morale du Koran (Kur'ân Ahlâkı)* (Kahire:1950)
3. *ed-Dîn: Buhûsun mumehhedet'un li-dirâseti tarihi'l-edyân (Din ve Allah İnancı)* (Kahire:1952)
4. *en-Nebeu'l-azîm (En Mühim Mesaj: Kur'ân)* (Kahire:1957)
5. *el-Muhtâr min künûzi's-sünne. İnanç konularına dair seçilmiş kırk hadisin şerhidir* (Kahire:1932)
6. *en-Nazarât fi'l-İslâm (İslâm Hakkında Bazı Görüşler)* (Mısır:1958)
7. *fi'd-Din ve'l-ahlâkî'l-kavmiyye* (Kahire:1967)
8. *Dirasat İslâmiyye fi'l-alakati'l-ictimaiyye ve'd-devliyye (İslâm'ın İnsana Verdiği Değer)* (Kahire 1973)
9. *ve Siyâbeke fetahhir. Muhtemelen İhvân-ı Müslimîn Genel Merkezi'nde verdiği konferanslardan oluşan eser, Sâlih Aşmâvî'nin kısa bir önsözyle birlikte neşredilmiştir.* (Kahire:1398/1978)
10. *Min Huluki'l-Quran* (Katar:1979)
11. *es-Savm* (Kahire:1980)
12. *el-Mizan beyne's-sünne ve'l-bid'a* (Kahire 2003)
13. *Hasadu'l-kalem* (Kahire 2004)

⁵⁸ DİA, 30 Mısra-Muhammediyye.

14. *Aslu'l İslâm* (Paris 2006)
15. *Zâdü'l-Müslim li'd-din ve'l-hayat* (Kahire 2008)
16. *Evraku Muhammed Abdullah Draz* (Kahire'de basım aşamasında)

İlk dört eser ve *Muhtâr* ile *Mizân* eserleri Muhammed Abdullah Draz'ın isimlendirdiği eserlerdir. Diğerleri makale ve derslerinden derlemelerdir. Bunlar basım aşamasındadırlar.⁵⁹

Şankıtî'nin belirttiği gibi Draz'ın fikir dünyası aslında dört eserde tam manasıyla bulunmaktadır.⁶⁰ Çalışmamızda bu dört eserle birlikte Türkiye'de basılmış bulunan *İslâm Hakkında Bazı Görüşler ve İslâm'ın İnsana Verdiği Değer, Sorumluluk* adlı eserler hakkında daha detaylı bilgi vermek istiyoruz.

1. 2. 1. *Kur'ân'a Giriş (Initiation au Koran)*

“Sorbonne Üniversitesi'nde kaleme aldığı mastır tezidir. Kitabın orijinali 1949 yılında Kahire'de Fransızca olarak yayınlanmıştır. Daha sonra 1951 yılında Paris'te Fransa Üniversitesi yayınlarından çıkmıştır.”⁶¹ *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerim* adıyla Muhammed Abdülazim Ali tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. 1984 Kuveyt baskısı mevcuttur. Salih Akdemir tarafından 1983'de Ankara'da *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiştir.⁶² En son 6. Basımı *Kur'ân'a Giriş* adıyla 2016 tarihli OTTO yayınlarından yapılmıştır. Çalışmamızda bu basımı esas aldık.⁶³

Bu eser Draz'ın, Kur'ân görüşünü ilk olarak sunduğu kitabıdır. İlk bölüme Kur'ân hakkında bazı tarihî bilgiler vererek başlar. İkinci bölümde Kur'ân'ın dinî, ahlâkî ve edebî açıdan sunumunu yapar. Üçüncü bölümde Kur'ân'ın menşeyini tartışır. Sonuçta da Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı oluşunu, Hz. Peygamber (sav)'in vahyin karşısındaki durumuyla, Kur'ân'daki dinî, ahlâkî, ilmî hakikatlere ve istikbale dair

⁵⁹ Bkz. Şankıtî, *Kur'ân Filozofu*, 36-40.

⁶⁰ Bkz. Şankıtî, A.g.e., 40.

⁶¹ Şankıtî, A.g.e., 37.

⁶² DİA, 30 Mısra-Muhammediyye.

⁶³ Muhammed Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Salih Akdemir, 6. bs. (İstanbul: OTTO Yayınları, Mart: 2016)

verilen haberlere işaret ederek ispat eder. Draz bu eserinde özellikle Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı oluşunu vurgulamaktadır.

Draz, eserin girişinde belirttiği üzere başlangıçta emirlerin pratiğe uyumunu daha sonra ise emirleri ikna metotlarını, aklı delilleri işlemiştir. Son olarak da Kur'ân'ın İlahî oluşunun ispatı üzerinde durmuştur. (edebî unsur, ilmî hakikatler, istikbale dair haberler vb.)⁶⁴ Eserin önsözünde belirttiği bu konuların, özellikle kitabın ikinci bölümünde ele alınmış olduğunu gördük. Buradan, bu bölümün kitabın ana kısmını teşkil ettiği anlaşılır.

Draz eseri kaleme alırken ayetleri sunuş metodunu açıklamıştır.

*Biz bu hususta sadece bu müdafanın ayetlerini mantıkî bir silsile içinde tanzim edip bir araya getirmekle iktifa ederek, Kur'ân-ı Kerim'in ileri sürdüğü delillerin tarihî ve felsefî geçerliliği hakkında hüküm verme işini okuyucuya bırakacağız.*⁶⁵

Yani bu eserde Draz, muhataba hitap etme gayesiyle, Kur'ân'ın dil-üslûp bakımından incelenmesinde fazla detaya girmeyeceğini belirtmiştir.

*Kur'ân-ı Kerim'in dil ve belağat sanatı yönünden incelenmesi büyük ölçüde onun nazil olduğu Arap dilinin derinliğine bilinmesini gerektirir. Ancak araştırmamızın özellikle muhatap kabul ettiği üniversite (Paris üniversitesi) camiasının büyük çoğunluğunun bu lisanı bilmemesinden dolayı meselenin bu yönü üzerinde durmayacağız. Eğer zaman zaman onun bu yönü üzerinde durursak bu sadece onun ihtiva ettiği doktrin gücünü teyit etmek ve böylece etkisini artırmak maksadıyla ve talî derecede yapılmış olacaktır.*⁶⁶

Draz'ın buradaki yaptığı açıklamalar diğer doktora tezi olan *Kur'ân Ahlâkı* eseri için de geçerlidir. Orada da ayetleri mantıkî bir silsile içinde tanzim edip bir araya getirmiş, dil ve belağata talî derecede değinmiştir.

Birinci bölümde Kur'ân'ın indiği dönemle ilgili tarihî bilgiler verilmesinden, Draz'ın ayetleri anlamlandırırken tarihi dikkate aldığı anlaşılır. Draz burada Hz

⁶⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 17.

⁶⁵ Draz, A.g.e., 18, 19.

⁶⁶ Draz, A.g.e., 17.

Muhammed (sav)'in peygamberlikten önceki hayatını kısaca nakletmiş ve ilk vahyin iniş sahnesini anlatmıştır. Daha sonra Kur'ân'ın cemedilmesi ile O'nun tebliğ dönemi üzerinde de durmuş ve bu konuda hicretlerle savaşları işlemiş ve cihat kavramına değinmiştir. Draz bu konuları yüzeysel sunmamış ancak fazla detaydan da kaçınmıştır.⁶⁷

Draz daha sonra Kur'ân-ı Kerim'in üslûp bakımından hem aklî hem naklî olarak ikna ediciliği üzerinde durur. Dinî unsur başlığı altında “dünya nereden geldi ve nereye gidiyor” soruları üzerinden mevzuya giren Draz, felsefecilerin bu mevzudaki ihtilaflarının insanı düşürdüğü kargaşaya değinerek gerçeğin bulunmasına duyulan ihtiyaca işaret eder. Buna karşın, peygamberlerin hepsinin birbirini tek yaratıcı inancı üzerinde tasdik etmeleri hakkında gelen ayetler naklî olarak, putların mantıksızlığı hakkında gelen ayetler de aklî bakımdan ikna edicidir.⁶⁸

Draz üslûp bakımından Kur'ân'da mantikî çıkarımlar bulunuşunu değerlendirir. Tek Allah inancından sonra ahiret inancını ele alması, ölümden sonra dirilişin geçtiği ayetlerdeki İlahî adalet ve hikmet vurgusu ve bu ayetlerdeki mantikî izahlar buna örnektir.⁶⁹

Draz edebî olarak Kur'ân'ın üslûp ve belâgat yönünden icâzını ele alır. Burada anlam olarak aklî bakımdan tatmin etmesi kadar lafzî olarak edebî sanatlardaki icâzına, ayrıca fonetik açıdan da etkileyiciliğine işaret eder. Nesir olmasına rağmen ahenginin duygulara hitap etmesine, edebî açıdan sade ve öz üslûbuna rağmen anlamın daralmamasına ve derinliğine değinmektedir. Draz'ın deyimiyle linguistik bakımdan o “bir dil ve üslûp yaratıcısıdır”. O, birbirine münavebe ile (birbirine zıt) çalışan akıl ile duyguyu birlikte tatmin etmesi bakımından insanüstü oluşunu hissettirmektedir. Draz, ayrıca bu durumun belli başlı ayetlerde değil, ister hukukî ister ahlâkî kaide bildiren ayetlerde olsun, her biri için geçerli olduğunu savunur.⁷⁰

Draz bu mevzuları kendisinin de ifade ettiği gibi *En Mühim Mesaj* kitabında detaylı işlemiştir. Tamamlanma tarihi *Kur'ân'a Giriş* eserinden çok sonra olması,

⁶⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 21-65.

⁶⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 67-74.

⁶⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 79.

⁷⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 97-100.

eserin inkıtaya uğraması ile açıklanmaktadır. Bu esere Draz çok önce başlamış, ancak Fransa'ya gidişle neşri durdurulmuş ve yirmi küsur sene sonra da tamamlanması mümkün olabilmiştir.⁷¹

Draz surelerdeki konuların giriş, gelişme ve sonuç bütünlüğünde işlendiği üzerinde durmuştur. Aynı zaman ve sırada bazı sebep ve hikmetlere binaen inen ayetlerin, iner inmez yerlerine yerleştirilmesi ve surede oluşturdukları bütünlük, İlahî bir programın işaretidir.⁷² Bu konuyu önemseyen anlaşılan Draz, bunun üzerinde duran bazı yazarları da kitabında zikretmiştir.⁷³

Üçüncü bölümde Kur'ân'ın menşei, yani herhangi bir kaynaktan alıntılanması iddialarına karşı cevapları ve delilleri detaylı işlemiştir. Draz burada bazı müsteşriklerin iddialarına da cevap vermiştir.⁷⁴

Sonuçta Kur'ân'ın beşer kelâmı oluşu iddiasının ne tarihi bilgilerle, ne Hz. Muhammed (sav)'in ahlâkî yapısı ile bağdaşmadığını izah eder. Ayetlerin inişindeki haller hakkında bilgi vererek, bunların Hz. Peygamber (sav)'in müdahalesinin dışında oluştuğuna işaret eder. Bu noktada diğer mukaddes kitaplarla aynı şeyi vâzetmesi, tebliğ ettiği dinin önceki semavi dinlerle aynı kaynaktan olduğu neticesini verir. Bununla beraber bahsettiği ilmî hakikatlerin bugünkü ilimlerle mutabakat halinde olması ve istikbale ait haberler verişini değerlendirir. Buna göre Kur'ân-ı Kerim, şahıslara, yerlere, gereksiz detaylara değinmez. O, insanlığın ahlâkî terbiyesini sağlayan gerçeklere değinir.⁷⁵

1. 2. 2. Kur'ân Ahlâkı (La Morale du Koran)

Draz, bu eserinde, Kur'ân'ın her yönüyle ahlâkî yapıda oluşunu gözler önüne sermiştir. Draz'ın Kur'ân ahlâkı nazariyesini çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylarıyla ele aldık.

⁷¹ Bkz. Draz, *En Mühim Mesaj*, 13.

⁷² Bkz. Draz, *Kur'ân'a Giriş*, 101-106.

⁷³ Bkz. Draz, A.g.e., 104. Bunlar, Ebubekir en-Neysaburi, Fahrüddin er-Râzî, Ebubekir İbnu'l-Arabî, Burhanuddin el-Bikai ve Ebu İshak eş-Şatbî'dir.

⁷⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 107-139.

⁷⁵ Draz, A.g.e., 141-155.

1. 2. 3. *Din ve Allah İnancı (ed-Din)*

Dinler tarihi alanında Draz'ın yapmış olduğu konuşmaların tamamıdır. 1952 yılında Kahire'de el-Mektebetü'l-Alemiyye tarafından basılmıştır.⁷⁶ Dinler Tarihi sahasına ait olan bu eser Prof. Dr. Bekir Karlığa tarafından İstanbul'da *Din ve Allah İnancı* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiştir.⁷⁷

Draz'ın bu eseri iki bölümden oluşmaktadır. Birincisinde ilim ve tarih açısından dinin mahiyetini ve toplumdaki yerini; ikinci bölümde de Allah inancının menşeyini araştırmaktadır.⁷⁸

Draz eserinde araştırmacılara bütün dinleri ortak özelliklerinden yola çıkılarak sentezlemeyi metot olarak teklif etmektedir.⁷⁹ Kendisi de bu çizgide bir metot takip ederek, dinin tanımını yaparken, hepsinde ruhî bir gücün (İlâh) ortak oluşuna değinir. Devamında da din ve ahlâkın ortaklığına değinir.⁸⁰

Dinin kültür ve eğitimle ilişkisi konusunda din ve ahlâk, din ve felsefe konularına değinir. Ona göre din ve ahlâk arasında nazarîyeci/tecritçi ve tarihçi/gerçekçi görüşler söz konusudur. Tecritçi görüşe göre din teorik, ahlâk ise pratik erdeme işaret etmektedir.⁸¹

Daha sonra din ve felsefî sistemlerin ayrıldıkları noktalara değinir. Din ve diğer ilimlerin birbirlerini desteklemeleri veya karşıtlıkları üzerinde durur. İnsan fitratındaki din duygusu ve ilmî gelişmeler karşısında dinin durumunu inceler. Dinin toplumdaki rolünden bahseder.⁸²

⁷⁶ Şankitî, *Kur'ân Filozofu*, 38.

⁷⁷ DİA, 30 Mısra-Muhammediyye.

⁷⁸ Bu bilgi Yazar'ın sunuşunda bulunmaktadır. Çeviri kitabın bölümleri farklıdır. Bkz. Muhammed Abdullah Draz, *Din ve Allah İnancı*, çev: Bekir Karlığa, (İstanbul: Bir Yayıncılık), 8.

⁷⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 33.

⁸⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 52-53.

⁸¹ Bkz. Draz, A.g.e., 54.

⁸² Bkz. Draz, A.g.e., 58.

Son olarak Draz, dinler tarihi ilminin konusu olan tanrı inancı teorilerini başta da teklif ettiği metotla yani birleştirici bakış açısıyla sunmuştur. Buna göre insanın çevresinden veya kendisinden yola çıkarak tabiatçı, ruhçu, psikolojik, ahlâkî, sosyolojik görüşlerdeki tanrı/din arayışını Kur'ân'ın desteklediğini, ayetlerden misallerle işlemiş, bu aklî çabalara ilaveten, naklî olarak peygamberlerle de insanlığı desteklediğini ifade etmiştir.⁸³

1. 2. 4. *En Mühim Mesaj, Kur'ân (en-Nebeu'l-azim)*

“*Kur'ân Hakkında Yeni Mütalaalar*” alt başlığını taşıyan bu eser, Arapça olarak kaleme alınmıştır. İlk baskısı 1957'de Kahire'de yapılmış, Prof. Dr. Suat Yıldırım tarafından 1985'de Ankara'da “*En Mühim Mesaj Kur'ân: (Kur'ân Hakkında Yeni Mütalaalar)*” ismiyle Türkçe çevirisi yapılmıştır.⁸⁴

Bu eserin önsözünde Draz, bu kitabın birinci bölümünün başlamasının çok önce, neticelenmesinin ise yeni olduğunu ifade etmektedir. Yirmi küsur yıl önce on-on beş sayfadan ibaret bir halde neşredildiğini, talebelerin tuttıkları notlarından derleyerek bu eserin ilk şeklini tab ettiklerini sonrasında ise Fransa'ya gidişyle bu eserin neşrinin durdurulduğunu ve tamamlanmasının uzun bir aradan sonra mümkün olabildiğini ifade etmiştir.⁸⁵

Esasında bu kitabın Draz'ın ilk doktora çalışması olan “*Kur'ân'a Giriş*” isimli kitabının olgunlaşmış bir hali olduğunu söyleyebiliriz. İki kitapta da hadis-i şerif ile Kur'ân üslûbunun kıyası, Kur'ân'ın menşei, iddiaların tarihi bakımından reddi veya Hz. Peygamber (sav)'in ahlâkî olarak Kur'ân'ın inzâli hakkında yalan söylemesinin imkânsızlığı, Kur'ân'ın icâzı, üslûp ve belağatı gibi konuların aynı oldukları görülür. Ancak bu kitapta içerik daha detaylı ve sistemlidir. Tarihi bilgiler, dilbilimsel tanımlar, zikredilen eserler bakımından daha geniş çaptadır. Ve diğerinden farklı olarak son bölümdeki Bakara suresi örneğiyle de eserde anlattıklarının uygulamasını işleyen bir sunum yapmıştır. Draz'ın Kur'ân görüşünü kapsamlı olarak sunduğu bu eserini *Kur'ân'a Giriş* kitabıyla kıyas ederek, detaylı şekilde sunacağız.

⁸³ Bkz. Draz, A.g.e., 189-204.

⁸⁴ DİA, 30 Mısra-Muhammediyye.

⁸⁵ Bkz. Muhammed Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj, Kur'ân*, çev: Suat Yıldırım, 4. bs. (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 4. Baskı, 2006), 13.

Draz bu esere önce Kur'ân'ın hadis-i kutsî ve hadis-i şeriften ayrılan taraflarını işleyerek başlamış, ikinci bölümde diğer eserindeki gibi menşei (kaynağı) hakkındaki iddialara karşı apaçık cevaplar vermiş, tarih bilgisi vb. izahlarla onun İlahî oluşunu gözler önüne sermiştir. Draz bu kitapta diğerinden farklı olarak, Kur'ân'ın hadis-i kutsîden ve hadis-i şeriften farklı olan üslûbunu müstakil bir başlıkta ele almıştır. İsim olarak “Kur'ân” denmesi ve “Kitab” denmesi, bunların kökü üzerinde durmuş, hem okunarak hem yazıyla korunmasına dikkat çekmiştir. Kur'ân'ın tilavetiyle amel olunması ve üslûbu hakkında tehaddî (meydan okuma) bulunması bakımından hadis-i kutsî ile hadis-i şeriften ayrıldığını belirtmiştir. Şer'an herhangi bir saik veya delil olmaması yönünden hadis-i kutsîlerin ayet sayılamayacağını işlemiştir. Hadis-i kutsîler ile hadis-i şeriflerin birbirinden ayırt edici özelliği ise başlangıcındaki ifadelerin farklı olmasıdır. Zira hadis-i kutsînin başlangıcında, “قال الله تعالى كذا” : “Yüce Allah şöyle buyurdu” ifadesi bulunmaktadır.⁸⁶

Üçüncü bölümde de “*Kur'ân'a Giriş*” eserinin ikinci bölümünde ele aldığı Kur'ân'ın icâzı ve üslûbunu detaylı olarak işlemiştir. Burada tehaddiye, yani Allah'ın meydan okumasına karşı bunca sene bir cevap verebilenin olmayışından bahsederek, belağat derecesine ulaşan bir kelâmın söylenemediğini izah etmiş ve *Kur'ân'a Giriş* kitabından farklı olarak bu alanda ihtisas sahiplerinin tarihten örneklerini sunmuştur. Draz önce arapların dil üzerindeki ihtisaslarını nakletmiş, şairlerin bu konudaki acziyetleri sebebiyle sustuklarını belirtmiştir. Ayrıca sarfe durumunu da ele almış ve dinin yayılmaması için her çareye başvuran müşriklerin elbette en başta edebî yönden gayret etmeleri gerektiğini, oysa onun üstünlüğünü kabul ettikleri için böyle bir çabada bulunmadıklarını, ona ancak ‘sihir’ diyebildiklerini ifade etmiştir.⁸⁷ Draz, eğer arap edebiyatçıları, Kur'ân'ın benzerini getirebilselerdi, alaya, hakarete, tekliflere, savaşımlara, boykota, yasaklamalara tenezzül etmezlerdi, der. Oysa kendi varlıklarını tehdit eden bu sözün hakikatine karşı hissettikleri acziyetleri sebebiyle, ancak onun yayılmasına engel olmak için ellerinden geleni yaptıklarını belirtir. Sarfe söz konusu olsaydı, Kur'ân'ın benzeri bir söz getirmeye çabalamalarının gerektiğini, oysa bu işin üstatları tarafından hiç bir çabanın görülmediğini belirtir. Veya kendi aralarında, biz bunu yapabiliriz, gibi bir konuşma dahi geçmemiş, “Bu insan sözü değildir.” deyip

⁸⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 29.

⁸⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 117, dipnot 58. (Velid b. Muğire örneği)

tasdik ettiklerinin açıkça bilindiğini ifade eder. Bazı kıt akıllıların bunu deneyerek komik duruma düştüklerini ve onların da uydurdukları şeyleri, İlahî kelâma benzetmeye çabaladıklarına dikkat çekmiştir.⁸⁸

Draz, Kur'ân'ın lafzî yönden beyanının mükemmelliğini ele alır. “Kur'ân dilinde yeni olan taraf, hangi sahada söz söylüyorsa söylesin, daima en üstün malzemeyi ve kast olunan manaya en iyi gidene seçmesi, her zerreyi bile yerli yerine koymasındır.” der. Kur'ân ile hadis-i şerif arasındaki üslûp farklılığını ele alır.⁸⁹

Draz, icâzın sırrı başlığında, lafızdaki ahengin güzelliği bakımından bir değerlendirme yapmış, harflerin sıfatlarının ne çok sert ne gevşek, itidalli kullanılışı, hareke ve sükûnlarında, med ve diğer fonetik özelliklerinde, insanı rahatlatan bir ses nizamının oluşu sebebiyle şiire benzemesini, ancak nesir oluşu ile Arapları düşürdüğü şaşkınlığı ifade etmiştir. Draz icâzı, lafzî yönden ele aldıktan sonra, lafzın manaları canlandırma vasıtası olarak icâzını da ele alır. Bu noktada da Draz, parça parça inen bu darmadağın ayetlerin tertip edildikten sonra son halinin, yani surelerde sağlanan bütünlüğün, ancak İlahî bir plan dâhilinde olabileceğini savunur.⁹⁰ Bunu açıklamak üzere Draz, Kur'ân'ın beyan hususiyetlerini dört safhada ele alacağını belirtir:

1. Parça parça Kur'ân
2. Sure sure Kur'ân
3. Sureler arası münasebetiyle Kur'ân
4. Bütün olarak Kur'ân

Bu bölüm kitabı, diğer kitaplardan ayıran mahiyettedir. Draz, burada yazdıklarının uygulamasını el-Bakara suresinde göstermektedir. Draz'ın kitabı yazış gayesinin bu olduğu anlaşılmaktadır.

1. “Parça parça Kur'ân” bölümünde Draz, ayetlerin, ölçülü lafızla manaya nasıl hakkını verdiğinden bahseder. Diğer edebî eserlerde, özlü anlatımlarda, mananın hakkının yenmesi, mevzuun bir formül gibi kısa beyan haline dönüşmesi veya bilmece gibi anlaşılmaz bir şekle bürünmesi ihtimallerine değinir. Kur'ân'ın üslûbu ise bunlara düşmediği ve manaya yabancı unsur da karıştırmadığı için *hâlis*, ayrıca aslî

⁸⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 105, dipnot 50. (Müseylemetü'l-Kezzap örneği)

⁸⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 122-125.

⁹⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 127-135.

unsurlarından⁹¹ hiçbir şeyi dışarda bırakmaması yönünden de *vâfi* olduğunu söyler. O çıkarılması veya ilave edilmesi teklif edilemeyecek derecede mananın hakkını vermesi bakımından mükemmeldir. Draz, edebî eserler içinde, tamamı ya da çoğunluğu, mânâ, lafız ve nazım parlaklığı arz eden bir kasîde veya risâle ya da makalenin olmadığına dikkat çeker. En üstün şairler bile, icâde (çok güzel) mertebesine nadiren, ancak muayyen beyitlerde çıkabilmişlerdir.⁹²

Draz, daha sonra, Kur'ân'ın avam ve havassa hitap etmesini, hem akli ikna hem hissi tatmin etmesini ele alır. Şairlerin daha çok hisse hitap etmeleri, filozoflarınsa akla hitap etmesinden hareketle Draz, Kur'ân'ın delil ve hüküm içeren ayetlerinin üsluplarındaki sertlikle birlikte, kalbi hissiyata sevk eden, teşvik, tenfir, tacip, tebkî vb. üslûpları kullanmasına dikkat çekerek, onun, orijinalliğini gözler önüne serer.⁹³ Draz, son olarak Kur'ân'ın beyan ve icmal üslûbunun üzerinde durur. Bu, bir hükmü beyan ederken, müphem bir taraf kalmaksızın, icmalî bir üslûpla anlatılanın açık şekilde anlaşılmasıdır.⁹⁴ Draz, örneklendirmeleri meşhur olmayan ayetler üzerinden yaparak, en sıradan mevzuları işleyen ayetlerde dahî, icâzı ortaya koymayı hedefler.

2. “Sure sure Kur'ân” bölümünde Draz surenin bütünlüğünü ele alır. Şairlerin bir kasidede farklı konuları ele aldıklarında kopukluk olmaması için tenbih edatları kullandıklarına değinir. Farklı mekân ve zamanlarda, farklı mevzular üzere indirilmiş olan ayetlerin, peş peşe sıralanmasının, aynı şekilde kopukluk meydana getirmesi beklenirken, sureleri okurken onun ahenginde veya manasında hiçbir kopukluğun hissedilmemesine işaret eder. Draz, ayetlerin dizilişiyle aralarındaki irtibatı bir binaya veya vücuttaki organlara benzeter. Kimi başı, kimi gövdeyi temsil eder. Hepsi, hem kendi içinde hem surenin içerisinde bir mana bütünlüğündedir.⁹⁵ Binayı dolaşırken de

⁹¹ Bkz. Draz, A.g.e., 138. (“Temhid ve teşvik edatları, takrir ve tesbit vesileleri ve bunlara mümasil unsurları gibi insan ruhunun bir ifadede ihtiyaç duyup aradığı unsurlar.”)

⁹² Bkz. Draz, A.g.e., 140.

⁹³ Bkz. Draz, A.g.e., 143, dipnot 74,75.

⁹⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 147'deki örnek.

⁹⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 182.

salon, çatı, odalar, pencere ve duvarların bir elden çıkmış bir plana göre yapılmış olduğu hissedilir.⁹⁶

Draz burada ayrıca Kur'ân'ın bu yönden de Hz. Muhammed (sav)'ın uydurması olamayacağına işaret eder. “Kur'ân parçalarının inişlerine tekaddüm eden vesileleri vardır. Her bir parça ciddi bir ihtiyaç sırasında yahut umumî veya hususî bir hadise üzerine nazil olmuştur. Bu muhtelif hadiseler muayyen bir nizama boyun eğmezler. Bunları bir nizam dâhilinde insicamlı bir tarzda bir araya toplamak neredeyse mümkün değildir. Böyle iken her birine mahsus vakitte bir cevap indirilmiştir ki onun sebebi ortaya çıkmadan önce Kur'ân'ın tebliğcisi asla onların farkında değildi.”⁹⁷

Son olarak Draz, buraya kadar anlattığı surenin bütünlüğüne, işlenen konuların, anlatılan kıssaların ve ayetlerin irtibatına, dizilişindeki hikmetlere örnek teşkil etmesi için el-Bakara suresini işler. İlk olarak surenin giriş, gelişme ve sonuç bütünlüğünde olduğunu belirtir. Gelişmeyi dört maksada bölerek sunar.⁹⁸ Bu bölümler arası kurduğu irtibatların dikkate değer ve yeterli olduğunu düşünüyoruz. Daha sonra ayetlerin arasında irtibatlara dikkat çeker. Örneğin el-Bakara 178-179. ayette bahsedilen savaş ve kısas hükmünün maktullerden çağrışım neticesinde 180-182'de vasiyet konusunun işlendiğini ifade etmiştir. Yine 183-187. ayetlerde oruçtan bahsedilmesinin 188'deki haram yemeye çağrışım yaptığını ifade etmiştir.⁹⁹ Bu bağların hepten kopuk olmamakla beraber uzak çağrışımlar olduğu kanaatindeyiz. Draz'ın başlangıçta, surenin gelişme bölümünde üçüncü maksadın, dinin ahkâmının bildirildiği bölüm olarak sunulmasını yeterli buluyoruz. Yani bu bölüm bütüncül olarak İslâm hukukunun detaylı işlendiği bir bölümdür. Bu çerçeveden bakıldığında konudan konuya geçişler doğal karşılanmalıdır.

1. 2. 5. İslâm Hakkında Bazı Görüşler (Nazarât fi'l-İslâm)

Arapça olarak 1972 yılında Kahire'de¹⁰⁰ basılan bu eserde Draz'ın İslâm dini hakkında çeşitli konulardaki görüşleri bulunmaktadır. Bu konular, “İslâm Hukuku ile

⁹⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 181.

⁹⁷ Draz, A.g.e., 179.

⁹⁸ Draz, A.g.e., 193.

⁹⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 266-267.

¹⁰⁰ DİA, 30 Mısra-Muhammediyye.

Berber”, “Sosyal Hayatımızda İslâm”, “İdealizm ve Realizm Arasında”, “İslâm ve İnsanlık Arasındaki Temaslar” şeklinde dört bölümden oluşmaktadır.¹⁰¹ Eser, Dr. Ali Özek tarafından 1977’de İstanbul’da “İslâm Hakkında Bazı Görüşler” ismiyle Türkçe’ye çevrilmiştir.¹⁰² Ancak çevrilen kitapta ilk basımda tercih edilen bölüm ayırımına gitmeden yazıların tümü peş peşe sıralanmıştır. Esasında bu eserin tümüyle Draz’ın Kur’ân ahlâkına bakışını yansıttığı söylenebilir. Burada Kur’ân ilimleri (Ulûmu’l- Kur’ân) ele alınmamıştır.

1. 2. 6. İslâm’ın İnsana Verdiği Değer, Sorumluluk (Dirasat İslâmiyye fî’l-alakati’l-ictimaiyye ve’l-devliyye)

Bu kitap Draz’ın bir kısım konferanslarını içermektedir. Arapça olarak yayınlanan bu eser Nureddin Demir tarafından 1983’te İstanbul’da “İslâm’ın İnsana Verdiği Değer” ismiyle Türkçe’ye çevrilmiştir.¹⁰³

Bu kitapta Draz’ın hem Kur’ân görüşü hem İslâm’ın insan görüşü ve kölelik hukuku, hem sorumluluk felsefesi ile ahlâk felsefesi ve bazı uluslararası konferanslar bir aradır. Bu çalışma Draz’ın fikriyatına toplu bir bakış sunar. Burada Draz’ın hem hukukî hem felsefi hem ahlâkî her türlü fikriyatı Kur’ân’la temellendirdiği görülür.

Bu eserin, *Kur’ân’a Giriş* kitabının özeti olduğunu söyleyebiliriz. Gerek Kur’ân’ın cem ve tespiti, menşei, üslûbu, muhtevasını ele alışı, yirmi üç yılda parça parça inen ayetlerin kendi aralarında ve sure içerisindeki bütünlüğünün mucizevîliğine dikkat çekmesi, gerek tevhid-ahiret-nübüvvet üçlüsünün sunumu, amel-i salih önem vermesi, Tevrat ve İncil’i tasdik etmesi ve onları aşması vb. bakımlardan incelenmesi gibi hemen hemen tüm muhtevası aynıdır.¹⁰⁴

2. ve 3. bölümdeki bazı yazıların aynı oldukları görülür. Bu kitapta “İslâm’ın İnsana Verdiği Değer” olarak Nureddin Demir tarafından çevrilen yazı¹⁰⁵, “İslâm

¹⁰¹ Muhammed Abdullah Draz, *İslâm Hakkında Bazı Görüşler*, çev. Dr. Ali Özek, (İstanbul: Hüsnü Hayat Matbaası, 1977), 7.

¹⁰² DİA, 30 Mısra-Muhammediyye.

¹⁰³ DİA, A.g.e.

¹⁰⁴ Muhammed Abdullah Draz, *İslâm’ın İnsana Verdiği Değer, Sorumluluk*, çev. Nureddin Demir, 2. bs. (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004).

¹⁰⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 48.

Hakkında Bazı Görüşler” kitabında Ali Özek tarafından “*İslâm ve Ferdin Kişilik Değeri*” adıyla çevrilmiştir.¹⁰⁶ 3. Bölümdeki kölelik yazısı da “*İslâm Hakkında Bazı Görüşler*” kitabındaki kölelik yazısı ile aynıdır.¹⁰⁷

4. bölümde Draz’ın sorumluluk değerine bakışı sunulmuştur.¹⁰⁸ Draz, bunu *Kur’ân Ahlâkı* eserinde detaylı işlemiştir. Burada sorumluluk konusu daha yüzeysel ve pratik olarak işlenmiştir. *Kur’ân Ahlâkı* eserinde daha detaylı, sistemli, teorik bir değer olarak sunulmuştur.

5. bölüm, ahlâk ilmi üzerindeki münakaşalardır. Burada Draz, ilk olarak kendi ahlâk görüşünü sunmuştur. Ahlâkın tanımı, çerçevesi, unsurlarını işlemiştir.¹⁰⁹

Netice olarak Draz’ın beş kitabı ile derleme hazırlanan *İslâm’ın İnsana Verdiği Değer, Sorumluluk* kitabı Türkçe’ye çevrilmiştir. Makale ve konferanslarından derlenen diğer kitaplar henüz çevrilmemiştir. Ancak kitapların kitapçılarda tükenmesine rağmen *Kur’ân’a Giriş* eseri hariç diğerlerinin basımı durmuştur. Bu durumun Türkiye’nin ilmi gelişimi açısından üzücü olduğunu düşünüyoruz. Ancak diğer taraftan Mısır’da Draz hakkında çıkan yeni kitaplar da çevrilmeye devam etmektedir. Şankitî’nin kaleminden çıkan, Draz’ın biyografisini içeren, *Kur’ân Filozofu* isimli eserinin Mana Yayınları’ndan Nisan 2017’de basılmış olması da memnun edicidir.

¹⁰⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 111.

¹⁰⁷ Bkz. Draz, *Bazı Görüşler*, 116. Ayrıca Bkz. *Sorumluluk*, 54.

¹⁰⁸ Bkz. Draz, *Sorumluluk*, 62-124.

¹⁰⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 125-141.

İKİNCİ BÖLÜM

M. A. DRAZ'IN NAZÂRÎ AHLÂK GÖRÜŞÜNÜN KUR'ÂNÎ TEMELLERİ VE KUR'ÂN AHLÂKI ESERİNİN TAHLİLİ

2.1. Nazarî Ahlâk Görüşünün Kur'ânî Temelleri

Muhammed Abdullah Draz, Kur'ân'ın lafzî boyutu kadar, fikrî boyutunun da dikkatle incelenmesi gerektiğini vurgular.¹¹⁰ Zaten Draz'ın Kur'ân görüşünün orijinal tarafı, Kur'ân'ın içeriğindeki ahlâkîliğin, tesis edilen ictimaî sistemin, fazilet/rezilet anlayışının mükemmelliğini yani İlahî oluşunu ispatlamasıdır. Çalışmamızın bu bölümünde onun üç eserinden hareketle ahlâk görüşünü Kur'ân'la nasıl temellendirdiğini tespit ettik. Diğer bölümde ise *Kur'ân Ahlâkı* eserini analiz ettik.

2.1.1. Draz'a Göre Ahlâk:

Tanımı: Draz ahlâkın tanımlarından hareketle şöyle bir tarifi teklif eder: “Kişinin benliği içinde gizli öyle bir güçtür ki, onunla hayır ve güzel olan istenir (eğer kişi iyi ahlâklı ise) veya onunla şer ve nahoş olan şeyler istenir (eğer kişi kötü huylu ise).”¹¹¹

Çerçevesi: Draz ahlâkın tanımına işaretlerle, kişinin zekâ seviyesi, zevk sahibi olması gibi özelliklerin bu çerçeveye girmediğini söyler. Ayrıca mübahların da bu çerçevenin dışında kaldığını belirtir.¹¹²

UNSURLARI: Draz'a göre bunlar iki tanedir. Yerleşmiş olması ve iradî olması.¹¹³ Draz'a göre “yerleşmiş her iradî kuvvete ahlâk” denir.¹¹⁴

Ayrıca Draz ahlâkın değişebilirliğini ayet ve hadislerle derinlemesine tartışır.¹¹⁵

¹¹⁰ Bkz. Draz, *Kur'ân'a Giriş*, 17.

¹¹¹ Draz, *Sorumluluk*, 125.

¹¹² Bkz. Draz, A.g.e., 125-126.

¹¹³ Bkz. Draz, A.g.e., 126.

¹¹⁴ Draz, A.g.e., 128.

¹¹⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 128-141.

2.1.2. İslam Dininin Ahlâkîliği:

Draz, İslâm dininin üç yönden ahlâkîliğini ele alır. O, mevzusu, kanun koyması ve hedefi bakımından ahlâkîdir:

A. Mevzusu bakımından, İslâm dini, hem kişinin kendine hem topluma karşı olan muamelatta hatta diğer varlıklara kadar olan ahlâkî ilişkiyi düzenler.¹¹⁶

B. Kanun koyma bakımından, İslâm dini, davet ahlâkında zoraki kabul ettirme düşüncesinin olmamasıyla, kanunları delillendiren, akl-ı selime davet eden, vicdanı rahatlatan açıklamalara başvurmasıyla ahlâkîdir.¹¹⁷

Draz bunu üç bakımdan ele alır.

b. 1) Şer'in (emrin) varid olmasından önce: aklın vicdanî unsurla iyi - kötü ayırt etme yeteneğine sahip olduğuna dair ayetler mevcuttur.¹¹⁸

b. 2) emrin varid olması esnasında: aklı teyit edici ayetler mevcuttur.¹¹⁹

b. 3) emrin sonrasında: şüpheyi düştüğü durumlarda doğruya eriştirici ve ibadet vb. aklın işlevsel olmadığı alanlarda da hükmediciliğini belirten ayetler mevcuttur. Bunu Draz "nur üstüne nur" tabiriyle ifade eder. Ona göre bu, aklın nuru üzerine naklin nurunun ifadesidir.¹²⁰

C. Fiilin saiki bakımından yani hedefleri ve cezalandırması yönünden, İslâm dinî, hem kişisel fazilete hem dünyevî ve uhrevî huzura ayrıca Allah Teâlâ'nın rızasına yönlendirmesiyle ahlâkîdir.¹²¹

2.1.3. Kur'ân'da Fazilet:

Draz'a göre fazilet anlayışı Kur'ân'ın merkezindedir.

Kur'ân-ı Kerim her şeyden önce hak-hukuk ve fazilet meselesini halletmektedir. Bunun haricinde kalan her şey -ruh bilgisi, semâvât ve arzın

¹¹⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 160.

¹¹⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 160-161.

¹¹⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 162.

¹¹⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 165.

¹²⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 165.

¹²¹ Bkz. Draz, A.g.e., 168-174.

*tabiatı, tarih, nübüvvet, nezir ve bunlara benzer ilimler- O'nun semavî kitap olduğunu tekid etmek, O'na ilmî ağırlık vermek, iknâ gücünü yükseltmek içindir.*¹²²

Draz, Kur'ân'ın ferdî, medenî, ictimai, evrensel, diğer dinler ve milletler arasındaki fazilet anlayışını zirveye taşımasına dikkat çeker.

a. Şahsî (ferdî) fazilet: Ne dünya ne ahiret karşılığı bir vaad değil, kişiyi sadece Allah rızası için iyi olmaya davet eder.

b. Medenî (fertler arası) fazilet: Draz'ın Medenîyet ahlâkı olarak da isimlendirdiği, nezâket, ağırbaşlılık, hayâ vb. adâb-ı muaşeret değerlerini ihtiva eder.

c. İctimai (cemaat) fazilet: Mü'minlerin cemaatleşmesi için ibadetlerin birleştiriciliği, cemaat içinde kötülüğe engel olunup iyiliğin emredilmesi, mü'minler arasında vazedilen kardeşlik bağından bahseder.

d. Evrensel fazilet: Kâfire karşı adil olma ve iyi davranmaya davet edilir. Adem (as)'dan itibaren kurulan bağ hatırlatılır.

e. Milletler ve dinler arası fazilet: Diğer dinler ve milletlerle olan, gerek savaş gerek barış hukukundaki ahlâki hükümlere davet eder.¹²³

Bu başlıklar çerçevesinde Draz'ın görüşlerini daha detaylı inceleyecek olursak:

Ferdî (Psikolojik) bakımdan:

Draz, Kur'ân'ın ferde verdiği değeri, dokunulmazlık ve himaye; şeref ve efendilik; istihkak ve ehliyet başlıklarıyla işler. Onun canının, malının, hürriyetinin dokunulmazlığını; din, ırk, mevkî farkı gözetmeksizin insan olma mükerremliğini anlatır. Kişinin kendi hakkını savunamayacak kadar acziyete sebep olacak şekilde kendini aşağı görmemesini, aynı zamanda diğerlerine zulme sebep olacak şekilde üstün de görmemesini temin eden bir denkliğe vurgu yapar. Her insan aynı değerde, izzetli ve hürdür.¹²⁴

¹²² Draz, A.g.e., 27.

¹²³ Bkz. Draz, *Kur'ân'a Giriş*, 91-97.

¹²⁴ Bkz. Draz, *İslâm Hakkında Bazı Görüşler*, 111-115.

Draz, insanın davranış ve duygu dünyasını Kur'ân'ın nasıl etkilediğini, ahlâk ile terbiye arasındaki ilişkiyi ele alır. Draz'a göre bütün insanî terbiye çeşitleri ahlâkî olması bakımından ahlâk ilminin konusuna girer.¹²⁵ Kur'ân'daki emir ve yasaklar, namaz, oruç, zekât, haccın manevî değerleri, hem psikolojik hem sosyolojik bakımdan kişinin terbiyesine katkılar sağlar.¹²⁶

Draz, inkârın psikolojisini Kur'ân'dan değerlendirir. Ayetlerden tespit ettiği neticeye göre bunun ilk sebebi gururdur. Kur'ân, bu tavra cevaben gaybî hususlardan sualler yöneltmesiyle insana acziyetini hatırlatır. İnsanın nefsanî arzulara meyiletme vasfını belirtir. Ancak Draz, bütün bunlara rağmen insanların esasında temiz fitratlarına bırakıldıklarında özleri itibarıyla iman, temizliği, iffeti bırakmayacaklarını savunur.¹²⁷

İctimaî (Sosyolojik) bakımdan:

Draz, Kur'ân'ın ictimaî konulara bakışına dikkat çeker. “O, örf ve adetleri temizlemek, inançları açıklayıp birbirine yaklaştırmak, ırkî engelleri ve aşırı milliyetçiliği ortadan kaldırmak, kaba kuvvet anlayışını hak ve adalet telakkisiyle değiştirmek isteyen bir doktrindir.”¹²⁸ der.

İnsanların birbirlerine karşı davranışlarını rezilet/adalet/fazilet olmak üzere üç başlıkta değerlendiren Draz, Kendini tercih edeni rezilet, karşısındakini tercih edeni fazilet mertebesine koyarken adil davrananın alacak/verecek bakımından mübahlık seviyesinde olduğunu ifade eder. Buradan yola çıkarak fazilet yani ihsan ve lütuf üzere davranan kişiyle adaletle davranan kişi arasında büyük fark olduğunu belirtir. Kur'ân ise insanı her zaman affa ve iyiliğe davet eder.¹²⁹

¹²⁵ Bkz. Draz, *Sorumluluk*, 175.

¹²⁶ Bkz. Draz, *İslâm Hakkında Bazı Görüşler*, 39-70.

¹²⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 26-30.

¹²⁸ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, 19.

¹²⁹ Bkz. Draz, *İslâm Hakkında Bazı Görüşler*, 77,78.

İslam'da, toplumun ıslahı için iki metot mevcuttur. Bunlar sayesinde cemiyet düzeltilip sağlanabilir ve refah seviyesi yaygınlaşır. Bu iki metot; iyiliği emretme, ıslah etme, barıştırmaya veya menfi davranışta bulunandan alakayı kesme metodudur.¹³⁰

Evrensel bakımdan:

Draz, Kur'ân'ın inanmayanları da kuşatan bir cihan sulhunu tavsiye etmesi üzerinde durur.¹³¹ Kölelere nasıl davranılacağına hukuka bağlanmasını işler.¹³² Diğer devletlerle olan savaş hukukunu tevzi ederken bile rahmeti merkeze almasına işaret eder.¹³³ Geçmişte olduğu gibi asrımızda da hükümlerinin yol göstericiliğine dikkat çeker. "Dünya felsefesine olan katkısından başka, asrımızı tehdit eden hâkimiyet kurma ve yıkıcı güce sahip olmak maksadıyla yapılan çılgınca yarışını durdurmak için bu kabil sağlam doktrinlerin tetkik edilmesinde çok büyük yararlar olduğu aşikârdır." der.¹³⁴

Buna misal verecek olursak Draz, İslâm'ın köleliğe bakışını işlerken insanın mükerremliğini vurgular. İslam, savaşın neticesi olan harp esirlerini adil bir hukuka bağlamış, o günkü topluma yerleşmiş olan kölelik için en ideal çözümleri getirmiştir. Bu hususta hem hürlerin köleleştirilmesine engeller konulmuş, hem eldekilerin kurtulması için fidye, kefâret vb. hukukî yaptırımlarla köleler tedricen kurtarılmıştır. Hepsi kurtulana kadarki müddet zarfında, onların insanî vasıflarını öne çıkarıp, muamelede merhameti şart koşmuş, köle ile efendi arasında kardeşlik hukuku sağlanmıştır. Buna aykırı davranışlardan ise devletin köleyi efendisinden zorunlu olarak alması, kanunî bir hak olmuştur.¹³⁵

¹³⁰ Bkz. A.g.e., 71.

¹³¹ Bkz. Draz, A.g.e., 109-110.

¹³² Bkz. Draz, A.g.e., 116-122.

¹³³ Bkz. Draz, *Sorumluluk*, 183.

¹³⁴ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, 19.

¹³⁵ Bkz. Draz, *İslâm Hakkında Bazı Görüşler*, 116-122.

Diğer bir misal de Draz'ın İslâm'da savaşın meşru müdaafa ile sınırlı hukukundan bahsetmesidir. Onun gayesinin, hakkı müdafaa ve mazlumlara koruma vazifesine dayandığını, adalet ve ihsan prensibini merkez edindiğini belirtir.¹³⁶

Netice olarak Draz ahlâkın kişide yerleşmiş olmasını ve iradiliğini kabul etmekle beraber değişebilirliğini de ayetlerden tartışır. İslâm'ın konusunun, kanun koymasının, hedefinin ahlâkîliğini savunur. Kur'ân'ın fazilet anlayışını zirveye ulaştırdığını tespit eder.

2.2. Kur'ân Ahlâkı Eserinin Tahlili

Draz'ın doktora için hazırladığı ikinci Fransızca eseridir. (Paris, Press Universitaire, 1950). Daha sonra *Düsturu'l-ahlâk fi'l-Kur'ân* adıyla müellifin damadı Abdüssabur Şahin tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. 1973 Kuveyt ve Lübnan baskıları bulunmaktadır. Türkçe'ye çevirisi ilk olarak 1993'de İstanbul'da *Kur'ân Ahlâkı* ismiyle, Prof. Dr. Emrullah Yüksel ve Prof. Dr. Ünver Günay tarafından yapılmıştır.¹³⁷ Dördüncü ve son baskısı ise 2009'da İz Yayıncılık tarafından çıkmıştır. Bu tercüme 1951 Fransızca aslından yapılmıştır.¹³⁸ Çalışmamızda bu basımı dikkate aldık. İhtiyaç hissettiğimiz yerde Arapçası ile mukayese ettik.

Draz'ın *Kur'ân Ahlâkı* eserinde Kur'ân-ı Kerim ahlâkını bütünüyle ortaya koymaya ve komşu disiplinlerden bağımsız olarak, sistematik bir şekilde onun prensiplerini sunmaya çalışmıştır.

Eserde ilk etapta Kur'ân'ın dil özelliklerine ve tarih bilgilerine yer vermediği görülür. Ancak eserdeki ahlâk vurgusu, Kur'ân'ı anlamlandırışında dilbilimsel veya tarihsel değerleri önemsemediğinin göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Zira mastır tezi olan *Kur'ân'a Giriş* adlı ilk eserinde, önsözde, dilbilimsel özelliklere girilmeme sebebini belirtmiştik.¹³⁹

Draz, Kur'ân ahlâkı üzerine yazılan batı menşeli eserleri incelemiş, bunların mahdut ve İslâm akidesine sadakatten uzak olduklarını müşahede etmiştir. Bu

¹³⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 123-132.

¹³⁷ DİA,30 Mısra-Muhammediyye.

¹³⁸ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 14.

¹³⁹ Bkz. Draz, *Kur'ân'a Giriş*, 17.

eserlerde hatalı tercüme vb. sebeplerle mana tersine dönmüş, Kur'ân'da egoizm, intikam, ihanet, ahde vefasızlık ve daha pek çok şeye cevaz olduğu iddia edilmiştir.¹⁴⁰ Draz'ın temel amacı Avrupa kütüphanelerindeki ahlâk üzerine yazılan eserlerde Kur'ân ahlâkının yeterince ve hakkaniyetle işlenmemesi sebebiyle oluşan boşluğu doldurmak ve Batılı bilginlere Kur'ân ahlâkının gerçek çehresini göstermektir.¹⁴¹ Ancak Draz'ın bu ifadelerinden eserini esasında doğu için veya küresel manada bir kaygı adına yazmadığı gibi bir kanaate varılmamalıdır. Çünkü o, Doğu menşe'li eserlerin Batıda tespit ettiği boşluğu doldurmadığını da belirtmiştir. İslâmî kütüphaneleri de incelemiş, Kur'ân ahlâkı ile ilgili yazılan eserlerin ya pratik nasihatler veya ruhun tabiatına dair olduklarını ifade etmiştir. Bu hususda kelâmcılar, usulcüler (hüsn-kubh), fıkıhçılar (sorumluluk/mükellef), ahlâkçılar ve mutasavvıfların (niyet ve gayret) çalışmalarını değerlendirmiş, bunlarda da ekolün zihniyetine bağlı kalma kaygısının olduğuna ve Kur'ân'ın tamamlayıcı bir unsur olarak görüldüğüne kanaat getirmiştir.¹⁴²

Neticede Müslümanlar arasında da ne teorik ve ne de pratik bakımdan Kur'ân ahlâkının başlı başına bir inceleme ve derleme konusu olmadığını ifade ederek yazmayı hedeflediği kitabın insanlar arasındaki bazı ahlâkî mevzular hakkında şüpheleri veya tenakuzları giderecek şekilde açık ve açıklayıcı olma özelliğine işaret etmiştir.¹⁴³

Eseri incelemeye başladığımızda Draz'ın Kur'ân Ahlâkı'nı nazarî ve pratik olmak üzere iki bölümde ele aldığını gördük. Ancak eserin başında Draz'ın ahlâk anlayışını sunması beklenirdi. Bu eserin en büyük açığıdır. Draz'ın ahlâk anlayışının genel bir çerçevesini çizecek olursak, ona göre “ahlâk yerleşmiş olan iradî kuvvedir.”¹⁴⁴ Bu tanıma göre onun çerçevesine, maharetli olmak veya zeki olmak gibi kişilik yapıları girmez. Ayrıca yerleşmiş olması değişmemesi anlamına gelmez. Draz, bunun zorluğunu kabul etmekle beraber, ahlâkın değişebilirliğini felsefecilerin

¹⁴⁰ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 16-17, dipnot: 2.

¹⁴¹ Draz, A.g.e., 17.

¹⁴² Bkz. Draz, A.g.e., 18.

¹⁴³ Draz, A.g.e., 17.

¹⁴⁴ Draz, *Sorumluluk*, 128.

görüşlerini değerlendirerek ayetlerden cevap verir.¹⁴⁵ Draz, İslâm dininin, konusu, kanun koyması, hedef sunması ve karşılık vermesi bakımından ahlâkîliğini savunur.¹⁴⁶ Kur'ân'ın diğer dinlere kıyasen ferdî, ictimaî, evrensel bakımdan fazilet anlayışını zirveye ulaştırdığını tespit eder.¹⁴⁷

Kur'ân Ahlâkı eserinin bölümlerine geçtiğimizde, önce Draz'ın ele aldığı ayetlerin sayısını konulara göre tespit ettik. Bunların arasından metin olarak nakledilenleri de belirledik. Buna göre *Kur'ân Ahlâkı*'nın nazarî bölümünde 3037, pratik bölümünde 650 olmak üzere toplam 3687 civarında ayeti naklettiğini gördük. Tekrarları tespit edebildiğimiz kadarıyla bu sayıya dâhil etmedik. Ancak çok yoğun bir tekrar da gözlemedik. Ayetlerin bölümlere göre dağılımı şöyledir:

Tablo 2.2: Bölümlere göre ayet sayıları

Toplam Ayet Sayısı: 3687	
Nazarî: 3037	Pratik: 650
1. Yükümlülük: 160	
2. Sorumluluk: 184	
3. Müeyyide: 2390	
4. Niyet ve Saikler: 156	
5. Gayret: 147	

Yükümlülük: Toplam 160 ayete işaret edilmiş, 62'sinin metni nakledilmiştir.

Sorumluluk: Toplam 184 ayete işaret edilmiş, 48'inin metni nakledilmiştir.

Müeyyide: Toplam 2390 ayete işaret edilmiş, 66'sı dışında 2323 tanesi sistematik şekilde değerlendirilmiştir.

Niyet ve saik: Toplam 156 ayete işaret edilmiş, 11'inin metni nakledilmiştir.

Gayret: Toplam 147 ayete işaret edilmiş, 54'ünün metni nakledilmiştir.

¹⁴⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 128-141.

¹⁴⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 160-174.

¹⁴⁷ Bkz. Draz, *Kur'ân'a Giriş*, 91-97.

2.2.1. Yükümlülük

Draz'a göre yükümlülük ahlâkî doktrinin temelidir. Bütün ahlâkî sistem onun eksenini etrafında döner. Yükümlülük olmadan ahlâk kuralı olamaz. Draz, yükümlülüğü ismen tanımladığını ifade etmekte¹⁴⁸ ancak ismen bu tanımlı görememekteyiz? Dolayısıyla Kur'ân Ahlâkî'nin teorik zeminini teşkil eden yükümlülüğünün özellikleri ve sınırlarının başlangıçta muğlak kalmıştır. Bu çerçeve ancak konunun tamamı okunduğunda açığa çıkmaktadır ki Draz'ın kastettiği yükümlülük, İslâm hukukundaki bütün mükellefiyet hükümleriyle beraber bütün ahlâkî kaideleri gerek fiili, gerek fikrî ve duygusal çerçevede hem ferdî, hem sosyal vb. bütün hükümlerle beraber kapsamaktadır. O iki kapak arasındaki her ayetin içeriğinden yükümlü oluşu kastetmektedir. Çerçevesini kısaca ifade edecek olursak Draz yükümlülüğün evrensel ve zorunlu oluşunu, uygulanabilirliğini ve sınırları net olmakla beraber yeni koşullara da uyarlanabilecek vasıfta oluşunu ahlâk felsefeleri ile kıyas ederek ayetlerle tartışır.

2. 1. 1. Ahlâkî Yükümlülüğün Kaynakları

Draz'a göre ahlâkî yükümlülüğün kaynakları temelde nakil ve akıldır. Ancak ne tek başına menfaatlerinin peşindeki akıl, ne de körü körüne nakle bağlılık doğru değildir. Bunlar birbirlerinden ayrı düşünülemez. Zira akıl tek başına menfaatlerinin peşinde koşmayı tercih edecektir. Tek başına nakil de kişiyi körlüğe götürecektir, bu da ahlâkî doktrinin değişen zamana ayak uydurmasına engel olacaktır. Şartları ve kişisel farkındalığını göz önüne alarak nakli yorumlaması her bireye düşen bir ödevdir. Nakil ve akıl atbaşı gitmekte, birbirini tasdiklemektedir. Ahlâkî yükümlülüğün isimleşmiş bütün kaynakları bu iki temel farklı varyantlarından oluşmuştur. Bunlar Kur'ân, sünnet, icma ve kıyastır.¹⁴⁹

Kur'ân'ın akla ve nakle olan bakış açısını detaylı olarak ele almanın zarureti aşikârdır. Öncelikle Draz'ın konuyu işleyişini özetleyelim. O, önce körü körüne itaati daha sonra da heva peşinde fikriyatsızca koşmayı yeren ayetleri ele alarak Bergson'a itiraz ile başlar. Çünkü Bergson'un felsefesi bu yöndedir. Daha sonra Kant'a işaret ederek, insanın yaratılışının iyi - kötü tercih kabiliyetinde oluşu üzerinde 22 ayeti

¹⁴⁸ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkî*, 32.

¹⁴⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 31-41.

naklederek açıklamıştır.¹⁵⁰ Ve aklın sadece rasyonalistlerin algıladığı şekliyle zihnî bir faaliyet olmadığını ifade eder. İnsanın duygusal tabiatının kemâlâtı hakkında Kur’ân’da geçen ayetleri ele alır. Son olarak ahlâkî yükümlülüğün kaynaklarının kategorileşmesine değinir.¹⁵¹

Draz, Bergson’un ahlâk anlayışında insanın, ‘bazen bir içgüdü tarafından itilmiş olarak bazen de bir heyecan tarafından sürüklenmiş olarak takdim edilmekte’ olduğunu belirterek itiraz eder. Onun ‘değerlendirmeye, seçmeye yetenekli, bağımsız bir şahsiyet’ oluşunun göz ardı edildiğini ifade eder. Oysa ahlâktan söz edebilmek için onun akla uygun ve emredici yani adaletle temellendirilmiş olması gerekir.¹⁵²

İşte Draz bu noktada Kur’ân ahlâkî prensiplerinin ‘düşüncesiz arzu ve körü körüne bağlılığa’ karşı çıktığını ikişer ayetle ifade eder. Körü körüne bağlılık ile ilgili el-Bakara 2/170’in metninin bir parçasını nakleder. Düşüncesizce arzusu peşine gidenlerle ilgili ayetlere de dipnotta işaret etmeyi yeterli bulur. Bu konuda pek çok ayet bulunmasına rağmen Draz dört ayete atıf yapmayı yeterli bulmuştur.¹⁵³ Buradan Draz’ın hacmi dikkate alarak ayetleri seçerek sunduğu anlaşılmalıdır.

Draz daha sonra Bergson’a göre daha tutarlı bulduğu Kant’ın ahlâk teorisini ele alır. Çünkü o, Bergson’a kıyasla, ‘ahlâkî yükümlülüğün kaynağını hem eğilimden hem dış dünyadan bağımsız’ olarak ele almıştır. O, ahlâkın kaynağını, ‘ruhun en yüksek melekesi içerisinde keşfetmiştir.’¹⁵⁴ İşte Draz bu noktada insanın yaratılışını ele alarak konuya devam eder. Onun aklî ve duygusal yapısını ayetlerle açıklar. Şems suresinin 91/7-8. ayetleri ile başlar ve pek çok çarpıcı ayet seçerek konuyu işler. Son olarak tekrar eş-Şems 91/9-10. ayetleriyle mevzuyu tamamlar. Draz’a göre,

* Şems 91/7-8, insan ruhunun ilkel yapısı içerisinde iyi ve kötü duygusunu kabul etmiş olduğunu ifade eder.

¹⁵⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 35-36.

¹⁵¹ Bkz. Draz, A.g.e., 37-41.

¹⁵² Bkz. Draz, A.g.e., 33.

¹⁵³ Bkz. Draz, A.g.e., 34.

¹⁵⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 34.

*el-Kıyamet 75/14, insanın *ahlâkî* bir görüş yeteneği ile de mücehhez olması demektir. Bu anlamın müfessirlerin verdiği “kişi kendinin şahididir” manasına paralel olduğunu hatta ondan daha isabetli ve derin bir içeriğe sahip olduğunu düşünüyoruz.

*el-Beled 90/8-10, kişi tarafından fazilet ve kusurun iki yolunun olduğunun bilinmesi anlamına gelir. Müfessirlerin çoğuna göre burada geçen “necdeyn” kelimesi Draz’ın da verdiği anlam olan hayır ve şer yoludur.

*Yusuf 12/53’e göre kişiyi kötülüğe teşvik eden bir eğilim vardır.

*en-Nâziât 79/40, insanın eğilimlerine hâkim olacak kabiliyette olduğunu ifade eder.

*et-Tûr 52/32’de aklın emri dışında doğrulanmış başka bir davranış kuralı yoktur, o halde akıl yegâne meşru otoritedir. Draz bu ayetteki mantıksal çıkarıma işareten yargıda bulunmuş, bu ayetin üçüncü haddin imkânsızlığı prensibine misal olduğunu ifade etmiştir. Bu ayet, Kur’ân-ı Kerim’in muhatabını mantık metoduyla ikna ediciliğine de örnek teşkil eder.¹⁵⁵

Bu ayetlere müfessirlerin verdiği manalar ile Draz’ın yukarıdaki psikolojik tahliller olarak sunduğu manaların genel olarak örtüştüğünü söyleyebiliriz. Ancak Draz ayrıca bu ayetlerden, insanın ‘hem kanun koyucu hem uyruk’ olduğu neticesini çıkardığını da ekler. Vicdan azabı hissiyatını da buna delil getirir. O’na göre “Ödevimizi yerine getirmediğimiz zaman bizim olmayan bir derekeye düştüğümüzü vicdanen hissetmekteyiz.”¹⁵⁶

Draz, Kur’ân-ı Kerim’in, insanın içine yerleştirdiği bu ‘özsaygı duygusunu uyandırmaya’ çalıştığını yaklaşık olarak on ayetle işler. Draz’a göre insanı şerefleştirdiğini de karakterindeki kararsızlığı da ifade eden ayetler, iyi-kötü tercihinde ‘aşkın değil cismanî bir hür seçimin’ söz konusu olduğunu gösterir. “Her şey onun üstün yeteneklerinin iyi veya kötü kullanılmasında yatmaktadır.”¹⁵⁷

Draz Kur’ân-ı Kerim’in insanda canlandırdığı yüksek duygulara örnek olarak ‘kardeşlik’ anlayışını verir. Birini arkasından çekiştirmek hususunda el-Hucurât

¹⁵⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 35.

¹⁵⁶ Draz, A.g.e., 35-36.

¹⁵⁷ Draz, A.g.e., 36.

49/12: “...Oysa bu hepinizi iğrendirir.” ifadesinden yola çıkarak, insan iyiyi/kötüyü bilir mi, tartışmasını açar.¹⁵⁸

Draz Kant’ın ahlâk felsefesinde *meşru olan ve ahlâkî olan* ayrımına işaret eder. Yani kişinin, kendi tercihiyle mi yoksa İlâhî emirle mi hareket etmesi gerektiği tartışmasını ele alır. el-Bakara 2/216.¹⁵⁹ ayete işaret ederek kişinin yanlış kanaate erebileceğini ifade eder. Ve ona göre “Sadece vahyolunmuş ışık, içkin ışığın eksikliğini giderecektir. Sadece müspet İlâhî kanun tabii ahlâk kanununu devam ettirmeli ve tamamlamalıdır.”¹⁶⁰ Draz burada tekrar akıl ile naklîn at başı gitmekte olduğuna işaret ederek konuyu tamamlar. el-Mülk 67/10, Kaf 50/37. en-Nûr 24/35¹⁶¹’te geçen çift yönlü aydınlatmaya da, inanmayanın bir tane, mü’minin iki tane nur kaynağına sahip olduğu, bunların akıl ve nakil olduklarını kabul eder. Draz bunlara, ‘aynı kaynağın iki tabakası’ der. Vahye uymayı bize vazeden aklımızdır. Akla veya vicdana uymayan bir şeyi dışarıdan zorlamanın anlamsızlığını Gazâlî’ye atfen belirtir. Ayrıca akıl için ‘ferdî vicdan’ tabirini, nakil için de ‘İlâhî akıl’ tabirini kullanır.¹⁶²

Draz aklın kendi kanununu koyma yetkisini ele alır.

*Şayet o onun faili olsaydı, kendi isteğine göre onu ayakta tutmak veya yürürlükten kaldırmakta mutlak hâkim olacaktır. Eğer buna muktedir değilse, bu demektir ki o, onun kaçınamayacağı bir şekilde yaratılıştan bir fikir olarak, tabiatının faili tarafından oraya nakşolunmuş bulunan önceden tesis edilmiş bir kanundur.*¹⁶³

¹⁵⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 37.

¹⁵⁹ “Sizin, gerçekte sizin için iyi olan bir şeyden nefret etmeniz mümkündür.”

¹⁶⁰ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 39.

¹⁶¹ en-Nûr 24/35: “Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”

¹⁶² Bkz. Draz, A.g.e., 40.

¹⁶³ Draz, A.g.e., 40.

Netice olarak Draz, akılı ile hareket edenin ‘Allah tarafından yaratılmış bulunan şekliyle, saf ve katıksız insanî tabiatın kitabından’ okuduğunu söyler. İnançsız insanın akılı için “İlahî ses” tabirini kullanır, onun bu sesi dinlediğini ifade eder. İnanan insanın akılı ise hem tabii hem vahye dayalı, iki ışık kaynağından (esasında bir) beslendiğini belirtir. Bunun neticesinde, ‘ödevimizi bize öğretenin daima Allah olması’ sonucuna ulaşır. İşte Draz bunun sonucu olarak beş ayet daha zikrederek el-En’âm 6/57¹⁶⁴’ye benzer ayetlerin bu manada anlaşılmasına işaret eder.¹⁶⁵

Draz’ın en-Nûr 24/35. ayete olan vurgusu üzerine bu ayeti tefsirlerden işlemeyi gerekli gördük. Fahreddin Râzî, bu ayette pek çok farklı görüşü zikretmiş, kendisi bir tercihte bulunmamıştır. Bunların arasında Draz’ın özellikle vurguladığı “akıl ve nakil nuru” şeklinde net bir görüş yoktur.¹⁶⁶ Süleyman Ateş ise tefsirinde ilk olarak ‘nur’dan kastın ‘Allah Teâlâ’nın hüsn-ü cemâli’ olduğunu ifade etmiş, bu görüşü ez-Zümer 39/69. ayetle ve Ebu Musa el- Eş’arî’den bir Hadis-i Şerif naklîyle desteklemiştir. İkinci olarak nur’dan kastın iki şekilde tefsir edildiğini ele almış; ‘gök ve yer halkına yol gösteren, karanlıkları aydınlatan; hikmet ve adaletle yöneten’ manalarını vermiştir. Diğer mana, ‘Kitab’ın nuru’dur; “... o kimsede akıl ile nakil asla çatışmaz, aksine birbirini doğrular. İşte bu nur üzerine nur alametidir.”¹⁶⁷ Buradan “nur üstüne nur” tabiri ile ‘akıl ve nakil’ manasının kastedildiğine Kasimî’nin¹⁶⁸ de işaret ettiği görülmektedir.

¹⁶⁴ el-En’âm 6/57: “...Hüküm yalnızca Allah’a aittir. O, hakkı anlatır. O, hakkı batıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır.”

¹⁶⁵ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 40.

¹⁶⁶ Bkz. Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Tefsir-i kebir: Mefatihü’l-Gayb*, ed. Ahmet Hikmet Ünalmiş, çev. Suad Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013),C.17 ,S. 76-99.

¹⁶⁷ Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerim’in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1982), C. 6, S. 192: (Kâsimî, Mehasinu’t-Te’vil: 12/4529).

¹⁶⁸ Muhammed Cemalettin Kasimî (ö:1914), eseri Tefsiru’l-Kasimî olarak da bilinir. İ. Teymiyye, İ. Kayyım el Cevziyye’nin görüşlerini benimser. Bilimsel verileri önemsemiş mukaddimesinde ilim ve fen alanında detaylı çalışmalar yaptığını söylemiştir. Şubat 1899’da tefsirini yazmaya başlamıştır. Kahire’de (1957/1960) ilk basımı yapılmıştır. Tefsir usulünü

Ateş, bunun ardından nurdan kastın ‘kitap’ olduğuna dair ayetleri delil olarak nakletmiş ve bunları açıklamıştır. Nur üstüne nur olarak kastedilenin ayetlerin yan yana gelmesi olacağına işaret etmiştir. Ateş’in bu görüşü de kabul ettiği anlaşılmaktadır. Daha sonra Gazâlî’nin *Mişkâtü’l-Envâr’ını* özetle sunmuştur.¹⁶⁹

Ömer Çelik de *Hakk’ın Daveti* tefsirinde ‘nur üstüne nur’dan kasıt için yukarıdakileri saydıktan sonra farklı bir görüşü daha ele alır. Kurtubî ve Taberî’ye atfettiği bu görüşe göre ilk nur, kevnî deliller; ikincisi ise Kur’ân’dır:

*Kur’ân’ın nüzûlünden önce insanların önüne serdiği kevnî deliller, aklını kullanabilen herkese tevhidi göstermeye yeter. Zira bunlar tevhidi ispat edecek mahiyette ve güçtedir. Buna ilaveten bir de Kur’ân’ı indirip orada varlığının ve birliğinin delillerini zikrettikten sonra...*¹⁷⁰

Ayrıca Ömer Çelik, “Kur’ân-ı Kerim’de Nûr Kavramı” adlı makalesinde bu hususla alakalı pek çok müfessir görüşünü nakletmiştir. Çelik, nûrun kısımlarını dünyevî nûr ile uhrevî nûr olarak ikiye ayırmış, bunlardan dünyevî nûru basîret nûru ile gözle idrak edilen nûr olarak iki kısımda ele almıştır. Çelik, basiret gözüyle idrak edilenlere ‘akıl nûru’ ile ‘Kur’ân (nakil) nûrunu’ örnek olarak verir. Bunların ‘İlâhî nûr’ olarak da isimlendirildiğini belirtir.¹⁷¹

Sonuç olarak müfessirlerin fazlaca görüş naklettikleri ‘nur üstüne nur’ ifadesine doğrudan “akıl ile nakil” manasını vermeyi doğru bulmamakla beraber Kur’ân ve sünnete uygun olması, bazı müfessirlerin de bu manayı vermeleri ve aklen de uzak olmaması yönüyle tercih edilebilir olduğu kanaatindeyiz.

Draz’ın ayetleri metinleriyle nakletmesini değerlendirdiğimizde, insanın iyi ile kötüyü fitraten bilmesini önemseydiğini anlıyoruz. Ancak ahlâkî yükümlülüğün kaynaklarını temellendirdiği ‘akıl-nakil’ ikilisini işlerken ilgili ayetlere çoğunlukla

içeren birinci cüzü Sezai Özel tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. DİA, 28 Manisa Mevlevihanesi-Meks. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003.

¹⁶⁹ Ateş, *Kur’ân-ı Kerim’in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*, C. 6, S. 193-194.

¹⁷⁰ Ömer Çelik, *Hakk’ın Daveti Kur’ân-ı Kerim -meali ve tefsiri-*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), C. 3, S. 529.

¹⁷¹ Ömer Çelik, “Kur’ân-ı Kerim’de Nûr Kavramı”, *M. Ü. İ. F. Dergisi*, S.16-17, (1998-1999): 126.

dipnotta işaret etmiş olması, bunu Nûr suresindeki ışık remziyle işlemesi, iki değer nazarî olmasından kaynaklandığını düşündürüyor.

Draz'ın da vurguladığı üzere akıl ve nakil kaynaklarının ikisinin de yegâne sahibi Allah'tır. İslâm hukukundaki dört kaynağın açılımı da işte bu anlayış çerçevesinde gelişir. Buna göre Kur'ân naklî olan ana kaynaktır.¹⁷² Kur'ân'ın yanındaki diğer kaynakların ise ona olan nisbetleri ile kaynak değeri vardır. Buna göre Sünnet, Hz. Peygamber'in tüm kararlarına şartsız olarak itaat etmeye davet eden, Kur'ân'a uyan diğer kaynaktır.¹⁷³ Draz, Kur'ân'da Hz. Peygamber'e sitem edilen ayetlere işaret ederek şu sonuca ulaşır:

...bir düzeltme olmadığı sürece onun vahiy tarafından red ve inkar olunmayan tüm emirleri ve hükümleri, zımnen tasdik edilmiş olarak görülürler ve onlar haklı olarak İlahî emirlermiş gibi kabul edilirler. Aynı şekilde, O (sav)'in tüm davranış tarzları, kendisi tarafından aksine bir kanaat serdedilen durumları müstesna, prensip olarak, Müslümanların onlara göre tavır ve hareketlerini düzenleyecekleri ölçüde güzel örneklerdir... O (sav), onu (Kur'ân'ı) açıklamakta, onun muhtevasını belirlemek ve tatbik tarzlarını tesbit etmektedir.¹⁷⁴

Draz, icmâ'in otoritesinin Âl-i İmrân 3/110'dan çıkarıldığını ifade eder. Buna göre, "Daima bir yerde ortak kanaati kötülüğe veya iyiliği yasaklamaya muktedir olmayan, ahlâk konusunda yanılmaz olarak mukaddes kitap tarafından onaylanmış bulunacak olan bir insan topluluğu var olacaktır." der. Draz'ın değindiği gibi bu ayetin muhatabı hakkında iki görüş mevcuttur. Ya bu ilk ümmet içindir. Veya umûmî bir ifadedir. Bu farklı mana "كنتم" deki 'كان' nin tam (hayırlı ümmet olarak ortaya çıktınız manası) veya nakıs fiil (şu anda bu özellikte değiller manası) kabul edilmesinden doğar. Öyle görünüyor ki Râzî bunu tam fiil olarak almaktadır.¹⁷⁵ Draz

¹⁷² Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 41.

¹⁷³ Bkz. Draz, A.g.e., 42.

¹⁷⁴ Draz, A.g.e., 43,44.

¹⁷⁵ Bkz. Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Tefsir-i kebir: Mefatihü'l-Gayb*, ed. Ahmet Hikmet Ünalmiş, çev. Suad Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013), C. 6, S. 540.

ise buradaki hitabın ilk nesle veya tüm ümmete olmasının bir öneminin olmadığını belirtmesi yani umumî mana vermeyi tercih etmesine göre, nakıs kabul etmektedir.

Ayrıca Draz, en-Nisâ 4/59’da icma’ın otoritesine müracaattan bahseder. Buradaki “Ulu’l-emri” icmâ makamı olarak kabul etmiştir.¹⁷⁶ Tefsirlerde de genel kabul bu yöndedir. Din bilginleri, âlimler, arifler, yöneticiler olarak kabul edenler de mevcuttur. Ayrıca bu ayetin kıyasa delil olduğu görüşleri de mevcuttur.¹⁷⁷

Draz konuya devamla icma için gerekli şartları da sıralamıştır. Buna göre icma’ ancak yeni bir problem için söz konusu olabilir.¹⁷⁸ Ve objektif olmalıdır. Draz, “...icma tüm aydınlık ruhlara eşyanın hakikatini empoze ettiği sarsılmaz kanaatların birlik ve bütünlüğü olarak görünmektedir.”¹⁷⁹ der.

Draz kıyası, Kur’ân’da hüküm içeren ayetlerin sonunda barışa, iyiliğe, iffete, en doğru, en sağlam davranışa, takvaya, hikmete davet ettiğine işaret ederek işler.¹⁸⁰ Böylece İlahî hükümlerin bile son sınır sanılan çizgisini dogmatik çizmemiş olduğunu belirtir. Bu ayetlerin sonlarında hep bir hedefe işaret vardır. Draz’a göre bunlar:

“... bizi meselenin bizzat özüne, aksiyonun kalitesine, onun iç değerine havale etmektedir. ... işte onun üzerinedir ki o, ahlâkî nüfuzunu tesis etmektedir.”¹⁸¹

Draz Kur’ân-ı Kerim ahlâkını sunuşunda ayetlerdeki ahlâkî değerleri daha çok bu tarzda ele almaktadır. Hükümün sonrasında esas alınan birtakım değerlerin ön plana çıkartılarak ideal davranış tarzını, kişinin kendisinin belirleme özgürlüğünü sunan Kur’ân-ı Kerim’in teorik ahlâkî yapısı, bu üslûbunda yatmaktadır. Draz bunlardan yola çıkarak ahlâkî yükümlülüğün özelliklerini belirleme yoluna gitmiştir.

¹⁷⁶ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 45.

¹⁷⁷ Bkz. Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 8, S. 103-119; Ateş, *Çağdaş Tefsiri*, C. 2, S. 309; Ömer Çelik, *Hakk’ın Daveti*, C. 1, S. 602.

¹⁷⁸ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 46.

¹⁷⁹ Draz, A.g.e., 47.

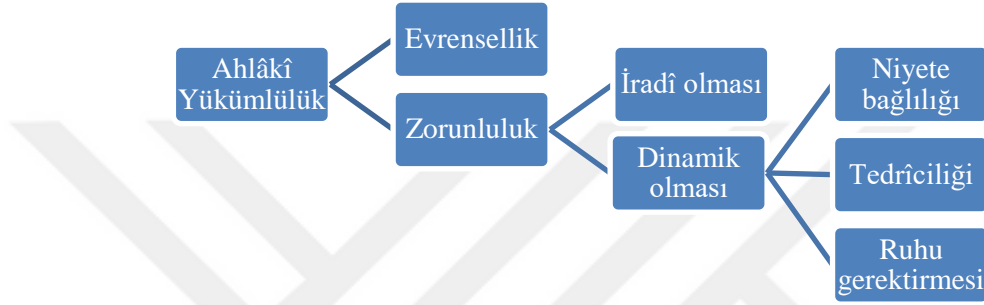
¹⁸⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 51, dipnot 57-66.

¹⁸¹ Draz, A.g.e., 51.

2. 1. 2. Ahlâkî Yükümlülüğün Özellikleri

Draz ahlâkî yükümlülüğü “ödev” şeklinde ifade etmiştir. Kitabında ödevin kanunundan kastettiği ahlâkî yükümlülüğün kanunudur. Ona göre bu evrensel ve zorunludur. Bu zorunluluk iradî ve sentetik (dinamiktir). Bu dinamikliği niyete bağlı oluşundan, tedriciliğinden ve ruhu gerektirmesinden kaynaklanır. Draz, Ahlâkî yükümlülüğün temel şartlarından da bahsetmiştir. Bunlar: 1. fiil ve harekette bulunma imkânı; 2. pratik kolaylığın olması; 3. sınırlandırılmış, kademelenmiş olmasıdır.

Şekil 2.1: Ahlâkî Yükümlülüğün Özellikleri

2. 1. 2. 1. Kur’ân’da Ahlâkî Yükümlülüğün Evrenselliği

Draz, yükümlülüğün evrenselliğini sadece tüm insanlığa inişi ve kıyamete kadar geçerliliği olarak anlamaz. Kendi aleyhinde bile olsa adaletli olmak, fakir veya zengin ayrımı yapmaksızın şahitlik etmek, düşmana karşı olan kinin adaleti engellememesi gibi prensipleri evrenselliğin kapsamına dahil eder.¹⁸²

Draz, Kur’ân’daki yükümlülüğün evrenselliği hususunda onun tüm insanlığa hitab etmesini ifade eden üç ayete dipnotta işaret eder. Bunlardan el-En’âm 6/18-19’u¹⁸³ aktarmayı yeterli bulduk. Draz’ın evrenselliğin kapsamı ile ilgili işaret ettiği diğer ayetler şunlardır:

¹⁸² Bkz. Draz, A.g.e., 52.

¹⁸³ el-En’am 6/18, 19: “O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır. De ki: “Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?” De ki: “Allah benimle sizin aranızda şahittir. İşte bu Kur’ân bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu. Gerçekten siz mi Allah ile beraber başka ilahlar olduğuna şahitlik ediyorsunuz?” De ki: “Ben şahitlik etmem. O, ancak tek bir ilahdır ve şüphesiz ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.”

*Hem kendine hem herkese uygulanması: el-Bakara 2/44: “Siz Kitabı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?”

*Yabancıya da yakına da adaletli olunması: en-Nisâ 4/135: “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun...”

*Fakir veya zengine karşı adil olunması: en-Nisâ 4/135: “...(Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”

el-Mutaffifîn 83/1-3: “Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler.

*Düşmana olan kinin adalete engel olmaması: el-Mâide 5/8: “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”

Draz’ın tercih ettiği bu ayetleri metin olarak nakletmemizin sebebi onun, net olarak mevzuyu ifade eden ayetleri seçmiş olduğunu göstermektir. Bunlardan el-Mutaffifîn 83/1-3. ayetlerde olduğu gibi tefsir gerektiren ayetlere az da olsa işaret etmiştir. Bu ayette zengin-fakir ayrımının kastedilmesi ancak tefsirden anlaşılabilir bir durumdur.

Draz, bazı ayetlerin ferde hitap ediyor gibi görünmelerine rağmen benzeri bütün durumlara evrenselleştirilebileceğinin genel kabul olduğunu belirtir. Kıyası kabul etmeyenlerin bile Hz. Peygamber (sav)’in görevinin evrenselliğini kabul ettiğini belirtir.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 53.

2. 1. 2. 2. Kur'ân'da Ahlâkî Yükümlülüğün Zorunluluğu

Draz, Kur'ân'ın hükümlerinin subjektif durumlara ve şahsî menfaatlere uydurulmayacak şekilde zorunlu oluşunu ifade eder. O'nda kayıtsız şartsız itaat yüceltilmekte, açlık-susuzluk demeden emre itaatte cesaret gösterenler övülmekte, ona kişisel menfaati kadar uyanlar yerilmekte hatta mazeret sunanlar cezalandırılmaktadır.¹⁸⁵ Draz'ın da vurguladığı gibi el-Ahzâb 33/36. ayet emirler karşısındaki zorunluluğu açık şekilde ifade etmektedir.

“Bir mü'min erkek veya bir mü'min kadının, Allah ve resulü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve resulünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.”

a. Ahlâkî zorunluluk iradîdir: Bununla birlikte Draz, fizikî zorunluluk ile ahlâkî zorunluluğun ayırt edilmesine değinir. Bu noktada Kant ile Bergson'a itiraz eder. Zira fizikî kanun irade dışı bir baskı iken ahlâkî kanunda ise irade söz konusudur.¹⁸⁶ Draz buna beş ayetle dipnotta işaret eder. Draz'ın işaret ettiği ayette bahsedilen zorlamayı, fizikî bir zorlama olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. el-Bakara 2/256: *“Dinde zorlama yoktur...”*

b. Ahlâkî zorunluluk sentetik ve dinamiktir: Draz, mantıkî zorunluluk ile ahlâkî zorunluluğun farkını açıklar. Buna göre mantıkî zorunluluk analitik ve statik bir gerçektir. Ahlâkî zorunluluk ise sentetik ve dinamiktir.¹⁸⁷ Draz bunu açıklamak üzere ahlâkî kanunun spesifik özelliklerine geçer.

b.1. Niyete bağlılığı: Gaye, yani niyetin, amelin içerdiği zatî değer için olmasının gerekliliğine işaret eder. Draz, amelin emir halindeki özünün yükümlülük değerine değinir.¹⁸⁸

b.2. Tedriciliği: Draz ahlâkî kanunun emrini haklı çıkarmak için hiçbir itibari değere ihtiyacının olmadığını ileri sürer. Bir yükümlülüğün iyi, faydalı, hoş olacağını söylemek de kanun koyucunun ahlâkî eğitim için seçtiği tedricilik metodudur. Belirli

¹⁸⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 53.

¹⁸⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 54-56.

¹⁸⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 56.

¹⁸⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 57.

bir seviyeye gelindiğinde bir emir için “zorunlu” veya “bizzat iyi” denmesi yeterli olacak, böylece ahlâklılık açığa çıkmış olacaktır.¹⁸⁹

b.3. Ruhu gerektirmesi: Gayr-i iradî, gayr-i şuurî bir fiil esas hedef değildir. Amele ruhun katılması esastır.¹⁹⁰ Draz bu konuları ileride detaylı işleyecektir.

2.1.3. Kur’ân-ı Kerim’e Göre Ahlâkî Kanunun Şartları

2.1.3.1. Fiil ve Harekette Bulunma İmkânı

Draz, kişiye gücünün üstünde yükün yüklenmediğini dört ayetle işler. Sebebi-nuzûlüne işaret ederek el-Bakara 2/284’ü ele alır. Bu ayetin sebebi-nuzûlü şöyledir:

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah’a aittir. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kâdirdir.” ayeti inince bu sahabeye çok şiddetli geldi. Toplanıp Rasulullah (sav)’in huzuruna vardılar, diz çöktüler: “Ya Rasulallah salat, savm, oruç, cihad, sadaka gibi gücümüzün yeteceği amellerle sorumlu olduk. şimdi ise sana bu ayet indirildi. Halbuki bizim buna gücümüz yetmeyecek” dediler. Ve her birimiz kendi gönlünde öyle şeyler konuşur ki dünyaları verseler bunların kalbinde bulunmasını arzu etmez.” diye insanın bila ihtiyar maruz olduğu hatırat-ü tasavvurattan bahis de ettiler. Hz. Peygamber (sav): “Sizden evvelki eski ehl-i kitap gibi ‘semi’na ve asayna’ mı demek istiyorsunuz. ‘İşittik itaat ettik’ deyiniz.” buyurdu. Hepsi birden bunu okumaya başladılar, okudukça dilleri yumuşadı. Bunun üzerine el-Bakara 2/285. ayeti nazil oldu: “Allah’ın elçisi ve mü’minler, Rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine inandılar. “O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “İşittik, itaat ettik, bağışlamayı dileriz Rabbimiz, gidiş sanadır” dediler.”

Böyle Allah’a tazarru ve niyaz ile istiğfâr ve ilticaya devam ettiklerinden dolayı bir müddet sonra da el-Bakara 2/286 ayeti nazil olup teklif-i mâ lâ yutak endişelerini izale etti. “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandıdır,

¹⁸⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 57.

¹⁹⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 58.

aleyhinde olanı da kendi kazandıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!”¹⁹¹

Buradan hareketle Draz, ‘iradeye tabi olamayan ruhun durumlarının sorumluluğun konusu olamayacağını’ ancak ‘bir fiille dışavurmak, eyleme dökmenin’ yükümlülüğün konusu olacağını ifade etmiştir. Buna göre “Öfkelenme!” hadis-i şerifinden kasıt “Bunun neticesini eyleme dökme!” demektir.¹⁹²

Draz burada *teklif-i mâ lâ yutak* yani kişiye gücünün üstünde yük yüklenebilir, diyen Eş’arîlere karşı çıkmaktadır. Onları Mutezileye cevap verme hedefi sebebiyle hakikatten uzaklaşmış hatta sapmış bulmaktadır. Draz Mutezile ve Eş’arînin düştükleri tezatları kavramsal alanda uyuşamama olarak tespit etmiştir, ona göre iki fırka esasında olaylar üzerinde mutabakat halindedirler. Draz’ı tefsir ilmi açısından değerlendirmeye aldığımız için bu konuyu bu kadar işlemeyi yeterli buluyoruz.¹⁹³

2.1.3.2. Pratik Kolaylık

Draz, gücün üstünde olmasa da rutine binen nafîle ibadetin bile istenmediğine, kolaylığın esas alındığına dikkat çekmektedir. Bu hususta el-Bakara 2/185, el-Hac 22/78, en-Nisâ 4/28, el-Enbiyâ 21/107. ayetlerin metinlerini nakletmiştir. el-Bakara 2/286’ya tekrar işaret ederek bu ayetin devamında geçen: “Bizden öncekilere yüklediğin ağır yük yükleme” ifadesinin ne manaya geldiğini, hangi dinde geçerli oluşunu ve bu yükün ne olduğu sorularını sorar.¹⁹⁴

Draz yükün ne olduğu detayından çok hangi din olduğu üzerinde açıklamada bulunmuştur. el-A’râf 7/157.¹⁹⁵ ayette İsrailoğullarına gelen ‘kolaylık’ vasfının

¹⁹¹ Krş. Müslim, Kitabü’l-İman, Bab 56; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (İstanbul: Eser Kitabevi), C. 2, S. 995.

¹⁹² Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlakı*, 59-60.

¹⁹³ Bkz. Draz, A.g.e., 60-64.

¹⁹⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 65-66.

¹⁹⁵ el-A’râf Sûresi 7/157: “Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar.

benzerliğine işaret eder. Dolayısıyla Draz, bu ağır yükün İslâmiyet öncesi bütün dinleri kapsadığı fikrine karşıdır. Burada İslâm'a ait bir imtiyaz söz konusu olamaz. İlk olarak İslâm karakterini İbrahim dinine atfeder, İbrahim dininin hükümlerini ağır yük olarak vasıflandıramayacağını, onun da aynı rahmet karakterine sahip oluşuyla belirtir. İkinci olarak ise bu ağır yükün İsrailoğulları'nın yoldan çıkması sebebiyle onlara cezalandırma olarak verilen bazı yükümlülükler olduğuna değinir.¹⁹⁶ Zaten İsrailoğullarını ikaz etmek, İsa (as)'ın gönderiliş hikmetlerinden birisidir.¹⁹⁷ Üçüncü olarak da Draz, yerine getirilmesi istenen emirlerin 'nisbî bir zorluğu'ndan söz eder.¹⁹⁸

Tefsirlere bakıldığında, Râzî'nin de bu ayette Yahudilerin kastedildiğini kabul ettiği görülür.¹⁹⁹ Yazır'ın ise Yahudi ve Hıristiyanlar olarak ele almış olduğu görülür. Bu tercihler hakkında detaya rastlanmaz.²⁰⁰

Draz, emirlerde amelî kolaylığın bazı yönlerine örnek vererek konuya döner. Mesela Kur'ân-ı Kerim'de geceyi ibadetle geçirmek övüldüğü halde günlük kazanç peşinde olma, hastalık, yaşlılık, yolculuk vb. durumlarda da bunun kolaylaştırıldığına işaret edilir. Gecenin büyük bölümünü ibadetle geçirmeye davet eden ayetin devamında yolculuk, hastalık vb. durumda buna devam edemeyecekleri buyrulur.²⁰¹

Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır... ”

¹⁹⁶ Bkz. en-Nahl 16/124, en-Nisâ 4/160, el-En'âm 6/146.

¹⁹⁷ Bkz. Âl-i İmrân 3/50.

¹⁹⁸ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 66-67.

¹⁹⁹ Bkz. Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 6, S. 96-116.

²⁰⁰ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. 2, S. 995.

²⁰¹ el-Müzzemmil 73/20: “*Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) Rabbin elbette bilir. Gece ve gündüzü belirleyen ancak Allah'tır. O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun...*”

Draz buradan yola çıkarak, amellerde ifrata kaçmamak için dikkate alınması gereken hususlara işaret eder. Buna göre ilk olarak savaş, ticaret gibi durumların emirleri hafifletmesi bir tarafa, öteki ödevlere (rızk arama gibi) engel olabilecek uzun bir uygulamanın da olmamasını gerekli görür. Hatta “Açık bir şuura sahip olunmadan ibadetin rutine binmemesi hususunda rikkatte olunmalıdır”²⁰² diyerek işaret ettiği en-Nisâ 4/43 şöyledir:

Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de - yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanuncaya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.

Görüldüğü üzere Draz’ın burada naklettiği ayetin manasında ne ruhbanlık, ne bunun ifratından kaynaklanan bir yanlış uygulama veya bıkkınlık veren aşırılık, ne alışkanlığa sebep olmaması için bazen ibadete ara verme gibi bir mana söz konusu değildir. Burada ibadetten uzak durma sebebi şuuru zayıflatan sarhoşluk halidir. Draz’ın sarhoşluk halini çok ibadetin verdiği dikkat dağınıklığına kıyas etmesi, buna açık şuura sahip olunmayan bir durum anlamında işaret etmesi dolaylı bir yorumdur. Bu ayetin içerik olarak konudan uzak oluşu görülmektedir. Ruhbanlıktan bahseden ayetlerden el-Hadîd 57/27 ise şöyledir:

Sonra bunların peşinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa’yı gönderdik, ona İncil’i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. (Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah’ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükafâtlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fasık kimselerdir.

Ruhbanlıktan bahseden bu ayette de ruhbanlığa gereği gibi uymamak yerilmektedir. Ruhbanlığı tercih edenlere ibadetten bilinçli bir uzaklaşma gibi bir teklif söz konusu edilmemiştir. Görüldüğü üzere Draz’ın burada belirtmek istediği

²⁰² Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 68.

durum, ilgili ayetlerde de net bir şekilde bulunmamakta, dolayısıyla hadis-i şeriflerden desteklenme ihtiyacı hissedilmektedir. Draz da bu görüşü üç tane hadis-i şerifle desteklemiştir.²⁰³

Draz, ikinci vechenin, “ödevlerin, hayatın yeni şartlarına adaptasyonu” olduğunu söyler.²⁰⁴ Buna, işgale uğrayan bir halkın düşmana mukavemet gücünün başlangıçta “ona karşı bir” nispetinde olması istenirken daha sonra “ikiye karşı bir”e düştüğü Enfâl suresinden örnek vermiştir.

el-Enfâl 8/65,66: *Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur. Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir.*²⁰⁵

Draz bu adaptasyonun sınırlarını ayetlerden çizer. el-Mâide 5/3'te, yiyecek bulamayanın haramla beslenebilmesi gibi, “bazen bu küllî bir muafiyettir.” en-Nisâ 4/101'de, yolculukta dört rekatlı farzların yarıya inmesi gibi, “bazen kısmî bir muafiyettir.” el-Bakara 2/185'te, hastaların orucu daha sonra tutabilmesi gibi, “bazen bu basit bir ertelemedir.” el-Mâide 5/6'da, suyun bulunamaması durumunda teyemmüm etmek gibi “bazen engel olunan fiil daha uygun olan başkasıyla değiştirilmesidir.”²⁰⁶

Yukarıdaki ayetlere içerik olarak tek tek değinen Draz, bütün bunlardan yola çıkarak, İslâm ahlâkında ‘kolaylık’ ilkesinin rastgele bir uygulama olmadığını, aksine temel bir prensibin varlığının kanıtı olduğunu vurgular.²⁰⁷

Draz tabii engellerden farklı olarak beşeriyetin kendisinin sebep olduğu birtakım yanlış alışkanlıklara da engel olarak değinmiş. Bunları ‘beşerî veya sunî engel olarak

²⁰³ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 68.

²⁰⁴ Draz, A.g.e., 69.

²⁰⁵ Bahsedilen ayet için dipnotta basım hatası olarak el-A'râf 7/65,66 yazmaktadır.

²⁰⁶ Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 70.

²⁰⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 70.

isimlendirebiliriz. Örnek olarak içki alışkanlığını kaldırmak için inen ayetlerin tedriciliğini işlemiştir. Öncelikle en-Nahl 16/67, el-Bakara 2/219 ile zihinler hazırlanmış, bu ayetler sebebiyle bazı sahabe içkiyi bırakmış, en-Nisâ 4/43 ile günde beş vakit olan namaza engel teşkil edeceği için içkiden uzak durmayı kabullenmeleri kolaylaşmıştır. Ayrıca Draz bu tedriciliği, tüccarları ekonomik krize sürüklemeyen, pazarın içkiden temizlenmesini sağlaması da diğer bir hikmet olarak saymıştır. Son emirle de yasaklanmıştır. Draz burada İlâhî merhameti anne şefkatine benzetmekte, annenin bebeği sütten keserek yemeğe alıştırmasının tedriciliğini örneklemektedir. Ayrıca Mekke döneminin imanı ve genel davranış ilkelerini yerleştiren bir hazırlık dönemi oluşuna, Medine döneminin de bu tedricilik sayesinde sahabenin emirlere intibakının kolaylaştığına dikkat çekmiştir. Draz burada müşriklerin tedriciliğe itirazına karşı bunun hikmetinin açıklanmasını el-Furkan 25/32 ile dile getirmiştir. el-İsrâ 17/106'ya da bu konuyu desteklemesi açısından metnini nakletmiştir.²⁰⁸

Diğer konularda Draz'ın ayetlere dipnotta işaret ettiği halde burada her birinin içeriklerini metin olarak nakletmesi onun bu konuya önem verdiğini gösterir. Zira az önce ruhsat prensibinde hiçbir boşluğa yer bırakılmadığına, detaylarıyla hükme bağlandığına işaret etmiş ve tabii engellerin her duruma örnek teşkil ettiğini ispatlamıştı. Anlaşıldığı üzere Draz, burada da beşerî engellerin tedricen düzenlemeye tabi tutulduklarını ortaya çıkarmıştır.

“Fiil ve Harekette Bulunma İmkânı” ile “Pratik Kolaylık” ilkelerinin farkı üzerinde daha detaylı durmayı gerekli gördük. Zira Draz ikisi için de aynı ayeti (el-Bakara 2/286) delil olarak sunmuştur. Burada belirtmek gerekir ki Draz ilk konuda akla veya gönle düşen yanlış vesveselerden değil ancak davranışta bulunduğu şeylerden hesaba çekileceğini vurgulamaya çalışırken “Pratik Kolaylık”ta bu davranışlarda/amellerde karşısına çıkan engellerde duruma uygun hareket tarzı belirlemeyi ifade etmeye çalışmaktadır. Buna göre aynı ayet, insanın olumsuz düşünce ve duygularını, vesvese, korku vs. amele geçmeden önceki engeller için de amel esnasında karşılaşılan engeller için de cevap teşkil etmektedir. Şu halde ilk konuda ele alınan fiiliyata geçmeyen fikir veya duygulardır, bunlar yükümlülüğün konusu edilmemiştir. Fiiliyat esnasında karşılaşılan tabii zorluklara ise kısmî veya küllî

²⁰⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 71-74.

muafiyet, erteleme veya değiştirme şeklinde kolaylıklar sağlanmış, beşerî zorluklar ise tedricen dzenlenmiş, hiçbir boşluk bırakılmamıştır.²⁰⁹

2.1.3.3. Ödevlerin Sınırlandırılması ve Kademelendirilmesi

Draz, ödevin mümkün olması ile pratik kolaylık ilkesine uygun olmasının yeterli olmadığını belirtir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de olumlu, olumsuz değer alanı ile değer dışı alanın sınırlarının detaylarıyla belirlendiğine dikkat çeker. Olumlu alanın fazilet sahasının genişliğine işaret eder.²¹⁰ Bu saha içinde herkesin ahlâkî çabasının farklılığına da değinerek “Gayet enerjik ruhlara ödevlerini mümkün mükemmelliğin en yüksek derecesine yerleştirirler ve böylece iki kavramı özdeşleştirirlerken tersine halk az veya çok aşağıda kalmaya ve ödevi insanlığın ve toplumsallığın en aşağı derecesi şeklinde tanımlamaya hazırdır.” der.²¹¹

Bu konuda Draz, Kant’ı, ödev anlayışında, insanın yüce varlıkla ve aşağı derecedeki varlıklarla olan ilişkisini dışarıda bırakması, sadece fert ve toplumla sınırlaması bakımından eleştirmiştir. Draz, “mümkün mükemmelliğin tamamını tüm insanlar için ödev şeklinde düşünmek, onu gücünün üstünde bir şeyle mecburî kılmak olur” der.²¹²

Draz konunun devamında ahlâkî değerin bütüncüllüğü üzerinde durur. İslâmî ahlâk anlayışı tek bir değerde yükselmek değildir.²¹³ Draz’a göre ahlâkî faziletler için iki farklı değer söz konusudur: biri asgarî; zorunlu olan, diğeri daha değerli; ilave olan. Ancak bu sınırların belirsizliğinin kişiye keyfiliğe götüreceğinden, bunun için belirlemenin gerekliliğinden söz eder. Aksi takdirde bu evrensel bir kanun olamayacaktır. Sınırlandırılmamış ahlâkî emirler gerçekçi olamaz. Gerçekçi olmayan evrensel bir kanun olmaz.²¹⁴ Buradan yola çıkarak Draz, ayetlerde her sınırın detaylarıyla belirlenmiş oluşunu işlemiştir. Buna göre Kur’ân-ı Kerim iki iyi dereceden bahseder:

²⁰⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 69-74.

²¹⁰ Draz, A.g.e., 74.

²¹¹ Draz, A.g.e., 75.

²¹² Draz, A.g.e., 75.

²¹³ Bkz. Draz, A.g.e., 76.

²¹⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 76.

1. Asgarî iyi/zorunlu iyi: hakkını almak (adalet), zekât, farz namazlar, oruç vb...

2. Azamî iyi/tavsiye olunan iyi: affetmek (lütuf, ihsan), sadaka, nafîle namazlar, nafîle oruçlar vb. Draz fazileti teşvik eden pek çok ayete işaret etmiştir.²¹⁵ el-Bakara 2/184²¹⁶, 219; el-Furkan 25/64, el-Bakara 2/237, 280...

Bu şekilde Üst-Alt değerler yanında bir de karşıt değer olan ‘haram’ mevcuttur. Bu da büyük/küçük günah şeklinde kategorileşmiştir. Onun da ötesinde, ‘değer dışı’ vardır: ‘mübah’. Bunlar da kendi içinde caiz, mesmuh olarak iki derece tesis eder.²¹⁷

“Bu ölçüler içerisinde insan canının istediğini mi yapacak?” sorusunu soran Draz, Kur’ânî cevaba, yani Allah Teâlâ’ya itaat ile nefse uyma arasında, kulu itaate yönlendirdiğine işaret eder.²¹⁸ Netice olarak Draz’a göre “bu yaşamın yumuşaklığının maksadı, gayreti azaltmak değil fakat aklileştirmek olmaktadır.”²¹⁹

2.1.4. Yükümlülüğün Çelişkileri

Draz yükümlülük ilkesinde çelişkili görünen bazı durumları ele alır. “Birlik ve Çeşitlilik” başlığında evrensel ve zorunlu oluş ile değişime açıklığın çelişkili yapısına değinir. “Yetki ve Hürriyet” başlığında ise kanun karşısında kişinin hürriyetini filozofların görüşleri ile kıyas ederek tartışır. Draz sonuç bölümünde İslam’ın bu çelişkileri nasıl uzlaştırdığını anlatır.

3.1.4.1. Birlik ve Çeşitlilik: Draz burada ahlâkın bir bilim olup olmamasını tartışmaya açmaktadır. Eğer ahlâk bir bilim ise evrensel ve zorunlu olmalıdır. Oysa hayat değişim ve çeşitlilikle doludur. Bu bilimin davranış modeli değişmez ve

²¹⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 77.

²¹⁶ el-Bakara 2/184: “Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır.”

²¹⁷ Bkz. Draz, Kur’ân Ahlâkı, 78.

²¹⁸ Sâd 38/26: “Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.”

²¹⁹ Draz, Kur’ân Ahlâkı, 79.

evrensel midir, yoksa çeşitliliğe, değişime elverişli mi? Değişmez olması hayatı lağvetmesi, hayatı tek ana indirgemesi demek olacaktır. Değişmesi durumunda ise kanundan, bilimden bahsedilemez.²²⁰ Draz, buradaki çelişkiye şöyle işaret eder:

*Netice olarak kanunun birliğini muhafaza etmek veya daha çok bu kanun tarafından yöneltilen tabiatın çeşitliliğine zarar vermemek; kaidenin basitliğini ayakta tutmak ya da onu uygulandığı hayatın karmaşıklığına bağımlı kılmak; saf ve ebedî ideale yükseltmek yahut son derece değişken gerçeğe inmek; cevheri veya varlığı hâkim kılmak, işte kolların gereken ve onlardan birine doğru ancak diğerinden uzaklaşıldığı ölçüde yaklaşılabilir olan yolun iki ucu.*²²¹

Böylece birlik ve çeşitlilik çelişmesini gözler önüne seren Draz, sanki herkesin bu yolun çelişkilerinde kanunları kollayarak kendi tercihleriyle ilerleyeceğine işaret etmektedir. Draz bu konuyu burada sorularla bırakıp sonuç bölümünde değerlendirmiştir.²²²

3.1.4.2. Yetki ve Hürriyet: Draz burada da *iradeyi karşı karşıya koyan* bir ilişkiden söz eder: Otorite sahibi kanun koyucu ile hürriyet sahibi fiilde bulunan kişi. Katıksız yükümlülüğe zorunlu itaat söz konusu olduğunda vicdan neye yarayacaktır? Tam özgürlüğe sahip kişiye ise emirler tavsiye hükmüne düşecektir. Uzlaşmaya nasıl gidilebilir? Draz burada evrensel ödevin uzlaşmaz otoritesini temsil eden Kant ile mantıkî olanın değişmezliğine karşı psikolojik alanın orijinalitesini savunan Rauh'u ele alır.²²³

Kant'a göre "iyiyi tesis eden formel kanundur, yoksa ona temel vazifesini gören 'iyi' değil." Draz bunun Kur'an'a zıt bir anlayış olduğunu ifade eder. Zaten insanın iyi-kötü algısının yaratılıştan verilen bir değer olduğunu konunun başında ayetlerle değerlendirmiş, bunun evrenselliğini de tartışmıştı. Draz Kur'an ahlâkına göre ahlâkî

²²⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 80.

²²¹ Draz, A.g.e., 80.

²²² Bkz. Draz, A.g.e., 98.

²²³ Bkz. Draz, A.g.e., 81-97.

zorunluluğun haricî bir şekilden değil dâhilî bir değerden sadır olduğunu kabul eder.²²⁴

Rauh'un ise bunun tam zıddı bir eğilimde olduğunu belirtir. Buna göre “ahlâkî değer ezeli ve ebedî şeylerin düzeni içerisinde mevcut değildir; o onun vasıtasıyla insanın üstün insan olmak için kendini aştığı beşerî bir yaratmadır.”²²⁵

Draz bunların karşılaştıkları güçlükleri, Kur'ân ahlâkına göre eksik kalan yönlerini sonuç bölümünde değerlendirmiştir. Hatta Draz, sonuç bölümünü bu konuya ayırmış gibi görünmektedir. Söze Kant ve Rauh'un tahlili ile başlar. Bu iki doktrinin ahlâkın tek vechesini dikkate aldığını ifade eder. O, bilgi teorisinde olduğu gibi ahlâkta da “birbirinden ayrı olarak bir kuralın soyut formülünün veya özel durumların inceden inceye tahlillerinin tek başına irademize kılavuzluk etmeye yeterli olmadığı”nı ifade eder. Kur'ân-ı Kerim'deki ahlâkî yükümlülüğün “hem ebedî kanunun istikrârı ve hem de sanat yaratmasının yeniliğini temsil eden çift yönlü bir karakter tesis etmekte”²²⁶ olduğunu belirtir. Draz bu sonucu et-Teğâbün 64/16. ayetle destekler. “*Gücünüz yettiği kadar Allah'a itaat edin.*” ayetinde ‘*gücünüz yettiği kadar*’ ibaresinde yetki ve hürriyet uzlaşmıştır. Burada hem kişisel şartlar hem Allah'a itaatte kişisel iyinin değil ideal olan iyinin hedeflenmesi yani evrensel kanuna itaat söz konusudur.²²⁷

Draz daha sonra “yetki ve hürriyet çelişkisi” bölümüne geçer. ‘İdeal kanuna itaat ve kişisel şartlara göre karar vermenin vicdana bırakılmış olması, ahlâkî kanuna menfaat bakışı ve serbestlik vermez mi?’ sorusu üzerinde de özetle durmuş, burada vicdanın saf olması gerektiğine işaret etmiştir. el-Maide 5/3'te işaret edildiği, zorlanma, zaruret durumunda haramların helal olabileceği ve el-Ahzâb 33/5'te belirtilen şekliyle, gerekli çabayı gösterdiğine inanan kişinin suçlu olmadığını belirtir. Ve sonunda “hâkim” temsili ile konuya yeterli açıklığı getirmiştir. Draz'a göre “Sadece kanun koymaya muktedir uzmanlara mahsus bir imtiyaz olmak şöyle dursun,

²²⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 88-89.

²²⁵ Draz, A.g.e., 94.

²²⁶ Draz, A.g.e., 98.

²²⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 99.

objektif gerçeklikle alakası içerisinde ödevini belirlemek için, bu ferdî çabaya başvuru, en yetkilisine olduğu gibi en profan insana düşen evrensel bir ödevdir.”²²⁸

Yine bu konuyu santraç oyuncusuna benzetmektedir. Her parçanın yürüyüşü belirlenmiştir. Bu belirlenmişlik oyuncunun özgürlüğünü kısıtlar, denebilir mi? Santraç oyuncusunun mahareti bu kurallarla piyonları yürütme tarzından çok “hamlelerini düzenleme, hareketleri koordine etme, güçleri birleştirme biçiminden ibarettir... Oyuncunun dehası onu çıkışa götüren en kısa ve emin yolu keşfettiği sezgidedir.” der.²²⁹

Draz ahlâkî yükümlülük konusunda söylemek istediğini sonuç olarak şöyle özetlemiştir:

*Yükümlülüklerimizin kanunlaşmasında bize düşen pay, bu durumda iyice belirlenmiş olmaktadır. Biz kanun kurallarını yaratmıyoruz, onları kanun koyucumuzun ellerinden tamamen hazır olarak zımnen veya açıkça alıyoruz. Somut ödevlerimizin tarifini, mevcut imkânlarımızın ölçüsünde, bu ideallerden hareketle inşa ediyoruz. Bizim görüşümüze göre, Kur’ân-ı Kerim’in ahlâkî mükellefiyetimizin aldığı aklî ve uzlaştırıcı tavır böyledir... Gerçek ahlâklılık ne katıksız itaat ne de mutlak icattır: o aynı zamanda hem biri hem diğedir. Bu ne bir kölenin tutumu ne de mutlak bir efendinininki değil fakat gerçekten hakkı olan seçim ve teşebbüs aracılığı ile adeta kanun yapıcı otoriteye iştirak eden vatandaşın tutumudur.*²³⁰

Draz burada kayda değer bir misal vermektedir. Yükümlülüğün özelliklerini, çelişkilerini açıklayıp neticede yaptığı bu “vatandaş” benzetmesinin Ehl-i sünnet kelâmına uygunluğu tartışılması gereken bir durumdur. Draz belki bu benzetmeyi ilk yapan kişi değildir ancak akademik bir eserde ilk defa dile getirerek bunun sunumunu yapandır. Vatandaş kanunları doğrudan kendi üretmez, devletten alır, bunları uygulamasına göre de yükümlüdür, yanlışlarında cezasından sorumludur. Ve yaptığı bu davranışlardan da hesaba çekilir.

²²⁸ Draz, A.g.e., 101.

²²⁹ Draz, A.g.e., 102.

²³⁰ Draz, A.g.e., 103.

İyimser bir bakışla Draz'ın yükümlülük konusunun sonucunu bu paragrafta belirtmiş olduğu söylenebilir. Bu paragraf, kaynakları, evrenselliği, zorunluluğu, gücünün üstünde olmaması, uygulanabilirliği, sınırlandırılması ve diğerlerini genel olarak içeren bir yapıdadır. Draz'ın yükümlülük bölümü için sunduğu sonuç bölümünde, içerik olarak tekrara düşmemiş olduğu, bunların doğurduğu neticeyi kısaca sunmuş olduğu söylenebilir.

Draz'ın sonuçta belirttiği diğer husus, birliktir. "...burada denebilir ki kanunun âmili ve fâili arasında yalnızca işbirliği değil, fakat birleşme vardır. Adeta iki iradenin eriyip katışması denebilir."²³¹ Draz, vicdanın bu kanunları yaşarken aynı zamanda benimsediğine de işaret etmektedir. Buradaki açıklamasında tasavvufî bir etki görülmektedir. Draz'ın sözünü ettiği bu birliktelik tasavvuftaki fenâ makamlarına benzemektedir.

2.1.5. Değerlendirme

• Draz sorumluluk konusunda toplam 150 ayeti referans göstermiştir. Bunlardan 62'sinin bir parçasını veya bütünü nakletmiş, yaklaşık 88'ine de, yargı belirterek, dipnotta işaret etmiştir.

• Ahlâki maksadı merkeze alarak ayetleri ele almıştır.

• Özellikle bazı ayetleri genel olarak bilinenden daha isabetli ve derin bir şekilde anlamlandırmıştır.

• Ayetler arasından mevzuyu net ifade edenleri seçmiştir.

• Tefsirlerden doğrudan nakil yapmamış olmasına rağmen ayetleri ele alırken kelime bilgisine, sebab-i nuzûle, ayetle ilgili müfessirlerin görüşlerine, rivayetlere, kelâmî tartışmalara yer vermiştir. Ancak kaynak tefsir veya müfessir ismi vermemiş, 'müfessirler' ifadesini yeterli bulmuştur.

• Tercih ettiği ahlâkî anlam bazı ayetlerde dolaylı yoruma sebep olmuştur.

• Kur'ân ahlâkının en üst seviyedeki insanın zekâsının ötesinde bir yapısının olduğuna, onun 'Îlâhî mesaj' oluşuna vurgu yapmıştır.

• Draz'a göre Kur'ân'da ahlâk, yüzeysel sunulmamış, genel bir çerçeve ile yetinilmemiştir. Aksine her detay ele alınmıştır. Buradan her bireyin kişisel imkânlarına göre tercihi söz konusudur.

• Draz'a göre insanda iyi ile kötü yaratılıştan ona nakşolunmuştur.

²³¹ Draz, A.g.e., 104.

• Akıl da nakil de aynı kökten beslenen, birbirlerini tasdikleyen kaynaklardır. Akla göre nakil öndedir.

• Draz yükümlülüğün kaynakları olarak, ehl-i sünnet çizgisinde Kur'ân, sünnet, icmâ ve kıyası kabul eder.

• Draz'a göre ahlâkî yükümlülüğün evrenselliği bütüncül, zorunluluğu iradîdir. Zaruretler belirlidir. O, saf niyetle başlayan, tedricî üslûpta terbiye eden, denge değeri esaslı, yeniliğe açık sınırlarında çelişkileri bütünleştiren bir sistemdir.

• Yükümlülüğün şartlarına göre amele geçmeyen düşünceden sorumluluk yoktur. Hükümler pratik hayatta uygulanabilir olmalıdır. Alt-üst sınır nettir. Herkes gücünün yettiğince sorumludur. Bu şartlar kişiyi keyfiliğe götürmeyen, hükmü icra ederken aklileştiren bir yapıdadır.

• Draz'ın yükümlülüğü tasvir ederken köle yerine vatandaş benzetmesi yapması kayda değerdir.

• Yükümlülük evrensel ve zorunludur. Zorunluluk ise dinamikliğini niyetin temizliğinden, insanın tedricî yapısından ve iradî olmasından almaktadır.

• Draz, pratik kolaylık ilkesinde tabii engellerde emirlerin küllî iptali, kısmî iptali, ertelenmesi veya değiştirilmesi olarak dört şekilde hükme bağlandığını, beşerî engellerin ise tedricen düzenlemeye tabi tutulduklarını böylece her ihtimalinin kayıt altına alındığını tespit etmiştir.

• Draz'ın bir konuyu işlerken hem Eş'âri, Mutezilî kelâmcıları hem batı ahlâkçılarını değerlendirmesi onun eserinin orijinal noktalarındandır.

• Draz'ın yükümlülüğün çelişkilerinde kanun koyucu ile insan arasında işbirliğinin ötesindeki "Birlik" hikmetine olan vurgusu, onun tasavvufî görüşünü yansıtır.

2.2. Sorumluluk

Yükümlülüğün iki zorunlu sonucu vardır; sorumluluk ve müeyyide. Draz konuya sorumluluğun tanımı ile başlar. Daha sonra genel çerçevesini belirler, son olarak şartlarını ve toplumsal yönünü işler. Draz'ın tercih ettiği tanıma göre sorumluluk, "*bir şeye cevap vermek, bu konuda birine hesap vermek zorunda olmaktır.*"²³²

²³² Draz, A.g.e., 105.

2.2.1. Genel Sorumluluk Düşüncesinin Tahlili

Draz ilk olarak el-Ahzâb 33/72²³³ ayetini ele alır. Buradaki ‘*emanet*’i ‘*ahlâkî kanunun emaneti*’ olarak anlamlandırır. “حمل” fiili ile ilgili bazı müfessirlerin kabul ettiği, “*Hatayı yüklenme*” anlamına, hem manayı kısıtlaması hem gramere uygun olmaması yönünden itiraz eder. Bu açıklamalarından onun ‘*sorumluluk yüklenmek*’ görüşünü benimsediğini anlıyoruz.²³⁴ Draz’ın dipnotta değindiği bu görüş Zeccâc, Maturidî, Nehhâs, Tûsî gibi Zemahşerî öncesi bazı âlimler tarafından kaydedilmiş, ayrıca Tabersî tarafından Ebu Ali el-Cübbâi’ye de atfedilmiştir. Buradan, bu görüşün, hem tefsir literatüründe hem Mutezile tefsirinde Zemahşerî’den önce de yaygın olduğu anlaşılır. Ancak Zemahşerî ile birlikte şöhret bulduğu için daha çok “Zemahşerî’nin yorumu” olarak bilinir.²³⁵

Draz buradaki durumun “*fiil halindeki bir sorumluluğu yüklenmenin gizli bir vechesi, uzak bir istidadı*” olduğunu belirtir.²³⁶ Buna göre belirli şartların (yaş, sağlık) gerçekleşmesi ile sorumluluk vuku bulacaktır. Genel şartlar gerçekleştiğinde en pasif haldeki birey bile sağlığından, hayatının muhafazasından, kalbinin temizliğinden, düşüncelerinin doğruluğundan sorumlu olacaktır. Draz sorumluluğu üstlenmenin ilk anda “güç” yani kudret halinde oluşuna, ona itaat durumunda da “ödev” olarak isimlendirilmesine işaret eder.²³⁷

Bu ayetle ilgili müfessir görüşlerine baktığımızda Râzî’nin emaneti, “mükellefiyet” olarak kabul ettiği anlaşılıyor. Bununla birlikte, “uzuvlar” veya “marifetullah” görüşünü de zikrediyor. O, emaneti “*insanın tabiatında olanın haricinde bir şey*” olarak vasıflandırıyor. Mü’minlerin bunu yerine getirmekle

²³³ el-Ahzâb 33/72: “*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.*”

²³⁴ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 107, dipnot 1.

²³⁵ Bkz. Muhammed Coşkun, “Zemahşerî Tefsirinde Emanet Ayeti”, *Marmara Ü.İ.F. Dergisi*, C. 50 (Haziran 2016): 10.

²³⁶ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 107.

²³⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 108.

karşılığını alacaklarını, münafık ve kâfirlerin bunun gereklerini yerine getirmemekten dolayı ceza göreceklerini söylüyor.²³⁸

Yazır, çoğu müfessirin emaneti, “mükellefiyet” olarak anlamlandırıldığını ifade etmekle beraber, bunun dışında emanete, “Allah’ın gerek kendi hukukuna ve gerek halkın hukukuyla ilgili emir ve yasağının ve hükümlerinin yürütülmesine Allah’ın emini, inanç memuru...”²³⁹ manasını veriyor.

Seyyid Kutup’un buna, sorumluluk emaneti, irade emaneti, kendini bilme emaneti, özel girişim emaneti olarak anlam verdiği görülüyor. Onun da ayetin bağlamından yola çıkarak emaneti, “insanın diğer mahlûkattan ayrılan yönleri” olarak yorumladığı anlaşılır.²⁴⁰

Süleyman Ateş ise, surenin bağlamından hareketle, emanet sorumluluğunun gereği olan dürüstlük üzerinde durur. Emanet hakkındaki görüşlerin “*insanın yükümlü olduğu tüm emir ve nehiyeler*” olarak birleştirilebileceğini ifade eder. Ancak insanların şeref ve namusları, (emanet) güvenliği manasını da tercih ettiği anlaşılır. İzzet Derveze’nin “*teklif ehliyeti*” görüşünü de onayladığı görülür. Bu, akıl ve düşünce sahibi olmanın sonucudur.²⁴¹

Emanetin manası hakkındaki görüşleri çoğaltabiliriz. Ancak Draz’ın ahlâkî kanun için çizdiği çerçeve göz önüne alındığında, esasında onun verdiği mananın çoğu müfessirin tercihi olan “mükellefiyet” manası ile son derece yakın olduğu görülmektedir. Draz’ın iradî olan ve süreklilik arz eden şeye ahlâkî dediğini belirtmiştik.²⁴² Dolayısıyla Draz’ın “ahlâkî sorumluluk emaneti” olarak anlamlandırıldığı emanet için, iradî ve davranışa dönüşebilen, başlangıçta kuvve halinde olup belli şartlar gerçekleştiğinde sorumlu olunan ödevlerdir, diyebiliriz. Draz, “*emanet*” kavramını anlamlandırmada indirgeme yapmadığı gibi haricî anlamlara da kapı açmamıştır.

²³⁸ Bkz. Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 18, S. 302-303.

²³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 6, S. 3934.

²⁴⁰ Bkz. Seyyid Kutup, *fî Zılâl-il Kur’ân*, çev. Vahdettin İnce, Salih Uçan, 1. bs. (İstanbul: Tayf Yayıncılık, Ocak 2016), C. 8, S. 356.

²⁴¹ Bkz. Ateş, *Çağdaş Tefsiri*, C. 7, S. 208-209.

²⁴² Draz, *Sorumluluk*, 128.

Draz kabul edilen her mesuliyetin “ahlâkî sorumluluk” olduğunu öne sürer. Ve bazıları tarafından gizlice bozulan farz oruçla ilgili inen ayetteki, “...nefsinize hıyanet ettiğinizi bilir.”²⁴³ şeklindeki hitap da bunu gösterir. Ayrıca Draz, Allah Teâlâ’nın mü’minlere, emre itaat hususunda verdikleri ahdi de hatırlatmasına ayetlerden işaret eder.²⁴⁴ Ve konuya devamla Draz, el-Enfâl 8/27²⁴⁵,’yi delil göstererek dinî, toplumsal ve ahlâkî/ferdî olmak üzere üç çeşit sorumluluğu işler.²⁴⁶

2.2.1.1. Ferdî sorumluluk

Borç kefaleti, adak vs. herhangi meşru bir eylem için söz veren kimse, kendini sorumlu kılar. Draz buna ahlâkî sorumluluk da der. Kabul edildiği andan itibaren her sorumluluk, ahlâkî bir sorumluluktur. Draz bunu iki ayet²⁴⁷ ve iki hadisle işlemeyi yeterli görür.²⁴⁸

2.2.1.2. Toplumsal sorumluluk

Toplumsal sorumluluk başkalarına karşı kişiye düşen mükellefiyetlerdir. Draz bunu toplam on ayetle işler. Adalet ve imanın dışına çıkılmama sınırına²⁴⁹ vurgu yapar. Bilhassa ebeveyne karşı çocuklarının dürüst, saygılı ve sevgili davranma hakkını²⁵⁰ buna örnek olarak verir. Umumî olarak bütün insanlara²⁵¹ karşı da bu tavrın

²⁴³ el-Bakara 2/187.

²⁴⁴ el-Hadîd 62/8: “Halbuki O, sizden kesin söz de almıştı.”

²⁴⁵ “Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamber’e hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz.”

²⁴⁶ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 109.

²⁴⁷ et-Tevbe 9/75-77, el-İsrâ 17/34: “...Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.”

²⁴⁸ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 109-110.

²⁴⁹ en-Nisâ 4/135, el-Ankebût 29/8: “Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik. Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa onların sözüne uyma!...”

²⁵⁰ el-İsrâ 17/23,24: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı, güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak

istendiğini belirtir. Devlet başkanlarına karşı itaati²⁵² de aynı şartlar dâhilinde²⁵³ emretmesine işaret eder. Ve hem cinslerimize karşı verilen sözü tutmaya²⁵⁴ davet etmesini belirtir.²⁵⁵

2.2.1.3. Dinî sorumluluk

Hem ferdî hem toplumsal yönden yukarıda sayılan sorumluluklardan kişi aynı zamanda dinî yönden sorumludur. Buradan bu kategorilerin iç içeliği anlaşılır. Draz ayırt edilmeksizin her statüdeki insanların, salih kulların da, Peygamberlerin de sorguya çekileceğini²⁵⁶, vicdanların kendi sorumluluklarının farkında olduğunu²⁵⁷, gizli veya açık işlenen her şeyden²⁵⁸, verilen her nimetten²⁵⁹ insanların sorguya çekileceğini on ayetin de metinlerini naklederek işlemiştir.²⁶⁰ Draz bununla hem bireyler tarafından hem nimetler bakımından sorumluluğun şumülüne vurgu yapmak istemiştir. Draz'ın konuyu açıklarken ele aldığı ayetler kastedileni açık olarak karşılamaktadır. Draz bu ayetler hakkında tefsirlerden herhangi bir detaya girmemiş veya bir itirazda bulunmamıştır.

gönüllülükle kol kanat ger. “Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster” diyerek dua et.”

²⁵¹ el-Mümtehine 60/8: “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever.”

²⁵² en-Nisâ 4/59: “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de...”

²⁵³ Bu adalete ve imana uygun oldukları müddetçe itaat edilmesidir.

²⁵⁴ el-Mâide 5/1: “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin...”

²⁵⁵ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 110-111.

²⁵⁶ el-A’râf 7/6: “Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız.”

²⁵⁷ el-İsrâ 17/14-15; et-Tekvîr 81/14; el-İnfîtâr 82/5, el-Kehf 18/47-49.

²⁵⁸ el-Bakara 2/284.

²⁵⁹ el-İsrâ 17/36, et-Tekâsür 102/8.

²⁶⁰ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 112-114.

2.2.2. Ahlâkî ve Dinî Sorumluluğun Şartları

2.2.2.1. Sorumluluğun Şahsî Özelliği (Şahsîliği)

Draz ilk olarak herkesin, kendi yaptıklarından sorumlu oluşunu işleyen sekiz ayetin metinlerine işaret eder. Daha sonra Âdem (as)’ın günahını ele alarak bu günahın Adem (as)’ın yaratılışındaki safiyeti bozmadığını bunun sadece bir kirin yıkanması olarak anlaşılması gerektiğini belirtir. Onun pişman olması neticesi affedildiğini ifade eden Tâhâ 20/122’ye²⁶¹ dipnotta işaret eder. Ve bir suçluyu kurtarmak için diğer bir masumun feda edilmesi anlayışının sadece İlahî kanuna değil aynı zamanda adalete de tezat olmasını iki ayetle²⁶² tastikler.²⁶³

Draz sorumluluğun şahsîliği anlayışına tezat gibi görünen el-Ankebut 29/13. ayetteki “...bizzat kendi yüklerini ve o yüklerle beraber başka yükler taşıyacaklar” ibaresiyle ve et-Tûr 52/21²⁶⁴’de ne kastedildiği sorusunu sorar. Ve et-Tûr 52/21’de ilk olarak failin sevap veya günahının azalmayacağını belirtir. Bu durumda söz konusu olan ilave bir sevap veya günahdır. Draz, en-Nahl 16/ 25²⁶⁵ ile bunu açıklar. Ancak burada dilbilgisine dair bir detaya değinir. Buradaki *lâm-ı tarifin*, “sadece daha önce zikredilen metnin belirsiz takısının anlamını tasrih etmek için”²⁶⁶ olduğunu söyler. Buradaki “*lâm*”ı Râzî, “*lâm’ul âkıbe*”: akıbet lâm’ı kabul eder. Bu, nedensel peşpeşeliği ifade eder. Bu durumda ayet ‘böylece’, ya da ‘ve’ ile

²⁶¹ Tâhâ 20/122: “Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi.”

²⁶² Yûsuf 12/79: “Yûsuf, ‘Malımızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını tutmaktan Allah’a sığınırız. Şüphesiz biz o takdirde zulmetmiş oluruz.’ dedi.”

²⁶³ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 115-116.

²⁶⁴ “İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir.”

²⁶⁵ “Sonuç olarak, kıyamet gününde kendi günahlarını eksiksiz yükledikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yükledikleri şey ne kadar kötü!”

²⁶⁶ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 117, dipnot 52.

anlamlandırılabilir.²⁶⁷ Çoğu müfessirin tercihi de bu yöndedir. Dolayısıyla Draz'ın burada da Râzî ile aynı görüşte olduğunu görmekteyiz.

Ayetin manasına devamla Draz, bahsedilen ilave mesuliyeti açıklar. Bu ayette de kurbanların yüklerinin hafifleyeceği manasının çıkmadığına tekrar değinerek, her iki tarafın da cezalandırılacağına bildirildiği beş ayet²⁶⁸ zikreder. Bu durumda başkanların mesuliyetleri sebebiyle iki kat sorumlulukları söz konusudur, çok cinayet işleyenle tek cinayet işleyenin aynı olmayacağı gibi. en-Nahl 16/88²⁶⁹ bunu anlatır. Draz kişinin sadece tahrik ettiği eylemlerden sorumlu olmadığını, taklît edilmeye elverişli olan her yeni hareketinden de iyi veya kötü sorumlu olduğunu belirterek Karun'un yüklendiği mesuliyeti²⁷⁰ bu minvalde açıklar.²⁷¹

Draz bunun ötesinde toplumsal sorumluluğu da ele alır. Kötü davranışa karşı çekimser kalmanın neticesinin helak olduğunu el-Mâide 5/79²⁷² ile bunun aksine nasihat etmek veya ilişkiyi kesmek şeklinde olsun, herhangi bir gayret gösterenin ise kurtulacağına el-En'âm 6/47, el-A'râf 7/165'e²⁷³ işareten belirtir. Bu ayetler hakkında tefsir veya sebab-i nuzûl gibi detaylara girmeyen, ayete işaret etmeyi yeterli bulan

²⁶⁷ Bkz. Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 14, S. 198.

²⁶⁸ el-Bakara 2/166-167: “İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur. İzleyenler şöyle derler: “Ne olurdu, bize ikinci bir fırsat verilseydi de, şimdi onlar bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!” Böylece Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir. Onlar artık ateşten çıkacak değillerdir.”

²⁶⁹ “İnkâr eden ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların, yapmakta oldukları bozgunculuklarına karşılık azaplarının üstüne azap ekleriz.”

²⁷⁰ el-Mâide 5/32: “Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır...”

²⁷¹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 118.

²⁷² el-Mâide 5/79: “İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!”

²⁷³ el-A'râf 7/165: “Onlar kendilerine hatırlatılanı unutup biz de kötülükten alıkoymaya çalışanları kurtardık. Zulmedenleri yoldan çıkmaları sebebiyle, şiddetli bir azapla yakaladık.”

Draz'ın Araf suresindeki nasihat etmeyen grubu kurtulanlardan mı helak olanlardan mı kabul ettiği yeterince net değildir. Yukarıdaki ayetle kötülüğe karşı nasihat etmeyen kimselerin yerildiği işlenirken ilişkiyi kesmeyi tercih eden buradaki grubun kurtulanlardan görülmesi ihtimal dâhilindedir. Burada yalnızlaştırma amacıyla ilişkiyi kesmek ile kötü davranışa karşı çekimser kalmak konumunda ilişkiyi kesmenin birbirinden farkının ortaya konulması gereklidir. Çünkü bu grup hakkında müfessirlerin de görüşleri farklılık arz etmektedir. Örneğin Fahreddin Râzî, A'râf 7/164'te 'kötülükten engelleyenlerin kurtarıldığı' ifadesi hakkında iki görüşü de zikreder. Birincisine göre kurtulanlar sadece tebliğ yapanlardır. Tebliğ yapmayıp çekilenlerse İbn Abbas (ra)'dan gelen bazı rivayetlere göre günah işleyenlerle birlikte helak olmuşlardır. İkinci görüşe göre, (Hasan el-Basrî'nin görüşü) nasihat etmeyenler de kurtulmuşlardır. Râzî de tebliğ yapmanın farz-ı kifaye oluşunu söyleyerek tebliğ yapan bir grubun bulunması durumunda yapmayanlardan mesuliyetin kalktığını ifade eder.²⁷⁴ Bütün bunlarla birlikte Draz'ın, ilişkiyi kesme metodunu, pasif kalmak olarak anlamadığını biliyoruz. Zira bu konuyu işlerken ele aldığı en bariz örnek Tebuk seferine katılmayan üç kişiye karşı uygulanan tecrittir.²⁷⁵

Draz bundan sonra, sadaka-i cariyeye / seyyie-i cariyeye meselesini açıklar. Bunun için, kişinin davranışı "kasıtlı olarak yapmasını ve insanlık için iyi veya kötü sonuçlanabilecek"²⁷⁶ bir davranış olmasının şart olarak görür. Ancak bu şekilde o amel, kişinin öldükten sonra sadaka-i cariyesi veya seyyie-i cariyesi olabilecektir. Ayrıca çocuklar da anne-babalarının bir nevi eseri olduğundan, ebeveynin ölümlerinden sonra onların davranış ve adetlerini devam ettirmeleri veya eksik kalanı tamamlamaları söz konusu olduğu için bu kategoridedirler.²⁷⁷

Draz devamla sorumluluğun şahsiliğini ifade eden bütün diğer ayetlerle, özellikle Lokman 31/33²⁷⁸'e benzeyen ayetlere zıt gibi görünen et-Tûr 52/21²⁷⁹'i

²⁷⁴ Bkz. Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 11, S. 123.

²⁷⁵ Bkz. Draz, *Bazı Görüşler*, 71.

²⁷⁶ Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 119.

²⁷⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 119.

²⁷⁸ Lokman 31/33: "Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı gündün korkun!.."

açıklamaya devam eder. Müfessirlerin bu hususta ‘lütfun bir kurala bağlı olmadığını’, ‘ahlâkî olanı sadece hakkından yoksun olmamak’ şeklinde kabul ettiklerini söyler.²⁸⁰ Draz’a göre ise bu ayet, eşit düzeyde muamele görmeleri değil, sadece maiyeti yani birlikteliği ifade eder. Ayette geçen “**lahika**” kavramının “*kavuşturmak*” manasında alınabileceğini dilbilimsel olarak açıklar. Bu durumu hiyerarşik şekilde sınıflandırılmış yolcuların birlikte trende yolculuk yapmalarına benzetir.²⁸¹

Draz, birbirine tezat gibi görünen bu ayetler hakkında müfessirlerin görüşlerinde de tezada düşüldüğünü tespit etmiştir. Bu durumda metnin kastettiği manayı metinden, dilbilimsel özelliklerine başvurarak çıkarmayı tercih etmiştir.

et-Tur 52/21 hususunda tefsirlere bakıldığında, Râzî’nin, babanın iyi amellerinin karşılığı olarak, Allah’ın lütfu ile evlada da babasının derecesinin verildiğini kabul ettiği görülmektedir. Draz’ın işaret ettiği gibi Râzî, mükâfatın, “amele karşılık fazlasıyla verilen şey” olduğunu ifade eder. Bunun küfürde değil imanda geçerli olduğunu belirtmiştir. Râzî’nin, Zemahşerî’nin “birlikte oluş” olarak verdiği manayı da zikrettiği ancak bunu kabul etmediği görülür.²⁸² Seyyid Kutup da, babaların amelinden eksilmeden evlatların da cennette aynı nimetler içinde beraber olduklarını, bunun da sorumluluğun kişisel olması prensibini zedelediğini ifade etmiş, bu durumu Allah’ın bir lütfu olarak kabul etmiştir.²⁸³

Draz, buna benzer diğer bir durum olan şefaati de ele alır. Bu hususta üç şartın varlığından söz eder. Buna göre şefaet edecek kimse Allah’ın söz hakkı verdiği, ancak Allah’ın nazarında makbul şeyler için aracılık eden ve bazı faziletlerini istimdad ederek savunucusuna şahitlik eden bir avukat hüviyetindedir.²⁸⁴

²⁷⁹ et-Tûr 52/21: “*İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir*”.

²⁸⁰ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 120.

²⁸¹ Bkz. Draz, A.g.e., 121.

²⁸² Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 20, S. 429-430.

²⁸³ Bkz. Kutup, *fî Zılâl-il Kur’ân*, C. 9, S. 399.

²⁸⁴ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 122.

Draz Hz. Muhammed (sav)'in şefaata etmek isterken hakikatin ortaya çıkmasıyla bundan yüz çevirebileceği belirtilen hadis-i şerifi²⁸⁵ zikreder. Buradan hareketle insanları keyfiyete yönlendiren el-Mâide 5/100²⁸⁶'e atıf yapar. Herkesin kendini temize çıkarma çabasında olduğuna işaret ederek, dışardan göze güzel görünüp keyfiyeti ahirette çirkin çıkabilecek kişi ve amellerden sözeder. Kalplerdekini bilmediğimizden, bu dünyada iken başkası adına hakkaniyetle hüküm verilemeyeceğini belirtir.²⁸⁷

Daha çok hususî bir manayı ifade ettiğini düşündüğümüz bu ayet hakkında tefsirlere baktığımızda, Draz'ın verdiği umumî anlam ile çoğu müfessirin mutabakat halinde olduğunu gördük. Örneğin Zemahşerî, bu ayetin manasının umumî olduğunu söyler. “Malın helali, amelin salihî, düşüncenin doğruya dayanması, insanın iyisi vs. her hususta iyi olanı tercih edin”²⁸⁸ manasını verir.

Fahreddin Râzî iki çeşit maddî/manevî pislik veya temizliğin olduğunu söyler. Manevî âlemde pis olan şeyin maddî âlemde temiz görünebileceğini, temizlikten esas kastedilenin ise marifet, muhabbet, taat, ruhanî mutluluk olduğunu söyler.²⁸⁹

Seyyid Kutup da önce zahirî pislik üzerinde durur. Haramın cazip oluşuna işaret eder. Daha sonra manayı umumîleştirerek, “..tertemiz olanın pis şeylerden ayrılması, insanın manevî yönden yükselerek Allah'ın ölçüleriyle ölçebileceği konuma gelmesi, çokluğuna rağmen pis şeylerin kefesinin hafif kalmasını sağlar. Azlığa rağmen tertemiz şeylerin kefesini bastırır. İşte bu durumda İslam ümmeti güven içinde hâkimiyet görevini, insanlığa hâkim olma görevini rahatlıkla üstlenebilir. İnsanlığa Allah'ın ölçüsüne göre muamele yapar.” der.²⁹⁰

el-Menâr'da ise başlangıçta hususî anlam dikkate alınarak, “kâfirin mal ve evlat çokluğuyla övüldüğü” ifade edilse de devamında mananın umumîleşmesi dikkat

²⁸⁵ Bkz. Buharî, Fiten, Bab 1.

²⁸⁶ “(Ey Muhammed!) De ki: “Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu hoşuna gitse bile.” Ey akıl sahipleri Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”

²⁸⁷ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 123.

²⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev: Harun Ünal, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2016), C. 2, S. 759.

²⁸⁹ Bkz. Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 9, S. 244.

²⁹⁰ Kutup, *fî Zülâl-il Kur'ân*, C. 3, S. 392-394.

çeker. el-Enfâl 8/26²⁹¹’da: “itibar, bir şeyin sayısına değil, niteliğinedir.” genel kaidesi ile bu ayetin açıklandığı görülür.²⁹²

Şefaât hususunda değindiği bu ayetin devamında Draz, mücazat ve mükâfatta ana kıstasın, en-Necm 53/39²⁹³ ile belirtildiğini söyler. Ancak Allah’ın evrensel ve mahfuz olan iki çift rahmetinin olduğuna da el-A’râf 7/156²⁹⁴ ile işaret eder. O’na göre evrensel olanın mazi, geçmiş zamanda gelmesi, bu dünyada herkese verilen rahmeti ifade eder. Mahfuz olanın gelecek zamanda bahsedilmesi ise, takva sahiplerine verilecek bir mükâfata işarettir.²⁹⁵

Tefsirlere bakıldığında Seyyid Kutup’un bu ayetin mazi kısmını, “kapsamına almıştır” şeklinde geniş zamanda bir ilke olarak aldığı görülür. Gelecek kısmını ise, bu dünyada ümmet-i Muhammed’den haber verme olarak Musa (as)’a hitap olduğunu kabul ettiği görülür.²⁹⁶

Râzî bu hususta üç görüş zikreder.

1. görüş, Draz’ın kabul ettiği görüştür. "وسعت" : kuşatmıştır”, rahmetin dünyada herşeyi kuşatmış olduğuna işarettir. Ayetin devamının da ahirette mü’minlere has bir rahmetin olduğuna işaret olduğunu söyler.

2. görüş: Rahmetin, var olma nimeti olduğudur. Her varlığa ulaşan nimet “var olma” nimetidir.

²⁹¹ “O vakti hatırlayın ki siz yeryüzünde güçsüz ve zayıf idiniz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Derken Allah sizi barındırdı, yardımıyla destekledi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı ki şükredesiniz.”

²⁹² Bkz. Muhammed Abduh ve Muhammed Reşid Rıza, *Menâr Tefsiri: Tefsiru’l-Kur’âni’l-hâkim tefsiru’l-menar*, çev: Nusret Bolelli vd. Yayına hazırlayanlar. Fikret Başar, Hamza Türkmen, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2011), C. 7, S. 208.

²⁹³ “İnsan için ancak çalıştığı vardır.”

²⁹⁴ “Bizim için bu dünyada da bir iyilik yaz, ahirette de. Çünkü biz sana varan doğru yola yöneldik.” Allah şöyle dedi: “Azabım var ya, dilediğim kimseyi ona uğratarım. Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.”

²⁹⁵ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 124.

²⁹⁶ Kutup, *fî Zülâl-il Kur’ân*, C. 4, S. 429.

3. görüş: Hayır bizzât, şer ise arızîdir. Allah'ın rahmeti hayrı dilemektir.²⁹⁷

Tefsir-ül Menâr'da, Rahmet Allah'ın kadim sıfatıdır, “وسعت”ın mazî gelmesi, varlığın yaratılışının rahmet üzerine olması, anlamına gelir. Draz'ın da tercih ettiği gibi burada, mü'min-kâfir, itaatkâr-isyankâr olana karşı Allah'ın rahmetinin dünyada tecellisi kastedilmektedir. Gelecek zamanla zikredilen rahmet ise ümmet-i Muhammed'e verilecektir. Ayetin devamında da bu ümmetin vasıfları zikredilmektedir.²⁹⁸

Buradan hareketle Draz'ın Râzî'nin ilk görüşünü kabul ettiği görülmektedir.

2.2.2.2. Kanunî Temel (Kanunun bilinmesi)

Draz'a göre ahlâkî, dinî sorumluluğun ikinci şartı, bilgilendirilmeyen kimsenin sorumlu tutulamayacağıdır. Ona göre bu iki şekilde olmuştur; hem içten hem dıştan. İçten, yani evrensel olarak ahlâkî kanunun kaideleri, fitrî olarak her insana nakşolunmuştur. İnsan doğru davranış için akıl, kalp ve sevk-i tabilerini takip ederek bu fitrî değere uygun olan doğru davranışı bulmalıdır. Ancak Draz bu fitrî değerini Allah'a karşı sorumluluğun tesisi için yeterli olup olmadığı sorusunu sorar.²⁹⁹

Draz bu soruyu, mezheplerin görüşlerini naklederek işlemeye başlar. Buna göre Mutezile bunu yeterli görür. Maturîdî, temel ödevler için yani kısmen yeterli görürken diğer ehl-i sünnet âlimleri el-Kasas 28/59'a³⁰⁰ ve diğer ayetlere istinaden yetersiz olduğunu söylemektedirler. Draz bu ayetlerde peygamber gönderme sebebinin, en-Nisâ 4/165³⁰¹'de açıklandığı üzere, insanların mazeret beyan etmemeleri olduğuna dikkat çeker. İnsan psikolojisinin mazeret beyan etmedeki yatkınlığına işaret eder. Gerek iş adamlarının, gerek zevk peşinde sürüklenenlerin, hatta günlük hayattaki

²⁹⁷ Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 11, S. 95.

²⁹⁸ Bkz. Abduh ve Rıza, *Menâr Tefsiri*, C. 9, S. 94-98.

²⁹⁹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 124.

³⁰⁰ “Rabbin, ülkelerin merkezî yerlerine, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir Peygamber göndermedikçe memleketleri helak edici değildir. Zaten biz, halkları zalim olmadıkça memleketleri helak etmeyiz.”

³⁰¹ “Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

meşgaleler içinde kişinin nefis tezkiyesi, kalp tasfiyesi yapmaya karşı pek çok mazeretinin varlığından bahseder. Dolayısıyla gelebilecek herhangi bir itirazın önüne geçebilmek için insanın tabii ışıkları vahyî ışıkla desteklenmektedir. Draz bunu el-A'râf 7/172-173³⁰², e işaretten söyler.³⁰³

Draz'ın bu ayette işaret ettiği tabii ışık ile vahyî ışıktan kastettiği mana tam olarak anlaşılammaktadır. Yukarıda sayıldığı üzere tabii ışıktan kasıt akıl, kalp ve sevk-i tabiler olabilir. Bu durumda “vahyî ışık” olarak isimlendirdiği şeyin de fitrat olduğunu düşünebiliriz. Öyleyse Draz, fitratı, mazeret kapılarını kapatmaya yeterli bir vahyî ışık olarak kabul etmekte midir? Oysa Draz konuyu işlerken ışıkların önünü karartan pek çok şeyden bahsetmiştir. Bu durumda Draz'ın buradaki vahyî ışıktan kastı, bir sonraki paragrafta belirteceği üzere, Peygamber gönderilmesi midir? O halde Draz'ın bu ayete işaret etmesi yalnızca tabii ışık için mümkündür. Mazeret kapılarını kapatmaya yönelik yapılan bir misaktan söz eden bu ayetin hakikatte ne manaya geldiği hususu ise tefsirlerde oldukça ihtilaflıdır. Çünkü burada hem gaybî bir haber hem de mazeretleri kapatan bir misak söz konusu edilmektedir. Ayetin manasını gerek babaların sülbündeki toz zerrecikleri, gerekse fitrat olarak değerlendirecek olursak bu ayete istinaden, bunların mazeret kapılarını kapatmaya yeterli olduğu manasını veren mutezile ile Draz aynı görüşte midir? Öyleyse Draz ezelde olmuş ve unutulmuş olsa da insanın fitratı gereği bu misaktan sorumlu saymakta mıdır? Bu durumda Allah (cc.) Peygamber ile bilgilendirmeyi neden kendine vacip kılmıştır? Draz bütün bu ihtilaflara değinmemektedir. Burada konuyu dağıtmamak gayesiyle ayetle ilgili ihtilafa değinmediğini düşünüyoruz.

Tefsirlere bakıldığında Seyyid Kutub'un, kavimlerin, ayetleri açıklayan bir Peygamber gönderilmeden sorumlu tutulmayacağı üzerinde durarak, “bu misak yani

³⁰² el-A'râf 7/172-173: “*Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir. Yahut “Bizden önce babalarımız Allah'a ortak koşmuşlar. Biz onlardan sonra gelen bir nesiliz. Şimdi bâtılcıların işlediği yüzünden bizi helak mi edeceksin?” dememeniz içindir.*”

³⁰³ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 126.

fitrat yeterli olsaydı, Allah (cc) ziyade bir uyarıcının gelmesini gerekli görmezdi”³⁰⁴ der. Burada geçen misak için, âdemoğullarının bellerine yerleştirilen canlı zerrecikler, görüşünü kabul eder ve DNA’ya ağırlık verirken fitrata da itiraz etmez.

Râzî ise canlı zerrecikler görüşüne on iki delille itiraz eder. Diğer görüş olan, babalarının sülbünde, nutfe halindeki zürriyetlerin fitrî olarak İslam üzere yaratılmış olmaları üzerinde durur. Râzî’ye göre buradaki durum, el-Fussilet 41/11³⁰⁵’deki gibi temsilî bir anlatımdır. En sonda ise mutasavvıfların görüşünü zikrer. Netice olarak Râzî burada, insanın, kâinatın tefekkürü ile ve aklî istidlallerle Allah’ın varlığına ulaşabilecek fitrî bir yaratılışa oluşunun kastedildiğini söyler.³⁰⁶

Yazır da bu hususta üç görüş üzerinde durur. Birinci görüşte, sadece babaların sülbünden alınmış toz zerreciklerinin insan olma vasfında olamayacaklarını belirterek, bu durumun diğer ayetlere de tezat olması sebebiyle itiraz eder. İkinci görüş de bu misakın buluş çağında gerçekleşmesidir. Yazır bu görüşü de mantiken reddeder. Buna göre buluş çağı misakın akit zamanı değil icra zamanıdır. Yazır’ın üçüncü görüşü kabul ettiği anlaşılır. Buna göre bu misak, “Anne karnındaki nutfenin fitratına verilen İslam”dır. el-Mü’minûn 23/14’teki “*başka bir yaratılış*” ifadesinden kastedilenin, Rabbanî emirle ruhun üflenmesi neticesi bu hitabın duyulmuş olduğunu ifade eder. Ancak Yazır bu misakın, el-Fussilet 41/11’deki kâinata hitap edilenden farklı, daha güçlü bir mukavele olduğunu belirtir. Ayrıca Elmalılı burada insanın Peygamberlerle de desteklenmesi üzerinde durmaz. Ayette geçen “*bellerinden zürriyetlerini alıp*” ifadesine “atalarının sülbünden ayrıldı, çıkarıldı, onlardan ayrı bir fitrat ve fiil verildi” manası vermiş ve “*nefislerine şahit tutuluşları*”na da her bireyin kendi iradesinden mesul oluşu ile mazeret kapılarının kapanışına dikkat çekmiştir.³⁰⁷

Netice olarak müfessirlerin çoğunun da tercihinin göre bu ayet insanın Allah’a mazeret sunma ihtimaline karşı ona verilen fitrî bir değerden bahseder. Draz da bu ayeti mazeret sunma ihtimaline karşı insanın vahyî ışıkla desteklenmesine örnek

³⁰⁴ Kutup, *fî Zılâl-il Kur’ân*, C. 4, S. 452-459.

³⁰⁵ “*Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, ‘İsteyerek veya istemeyerek gelin.’ dedi. İkisi de, ‘İsteyerek geldik.’ dediler.*”

³⁰⁶ Bkz. Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 11, S. 135-145.

³⁰⁷ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 4, S. 2323-2334.

olarak zikretmiştir. Burada ‘vahyî ışık’tan kastının, misaktaki sesleniş neticesi insana verilen İslam fitratı olduğu muhtemeldir. Bu durumda da tabî ışıktan kasıt akıl olmaktadır. Sonuç olarak ayette zikredilen ‘mazeret kapılarını kapatma’ durumunu Draz’ın, “kendimize karşı olan sorumluluğumuz”³⁰⁸ olarak anladığını söyleyebiliriz.

Draz’ın buradaki misakı, fitrat olarak, fitratı da insanın içten desteklenmesi yani tabii ışık olarak kabul etmesi de muhtemeldir. Bu durumda bahsettiği fitratın bozulması vb. durumlar için de, insanın mazeret beyan etmemesi için dıştan desteklenmesi söz konusu olur. Yani Peygamberlerin gönderilmesi, vahyî ışıktır.

Draz’ın bu ayetteki misak için tanımladığı ‘vahyî ışık’tan kastı hem fitrat, hem peygamber gönderiliş olabilir. Her insan dünyaya gelmeden bu ışıkla desteklenmiştir ve bu ışık ayrıca dünyada da insanlığı Peygamberlerle destekler. Bu durumda tabii ışık ise mü’min-kâfir herkeste bulunan akıl, kalp ve sevk-i tabilerdir. Bunlar kişide vahyî ışıkla nakşolunmuş bulunan fitrî değeri bulup çıkarmak içindir.³⁰⁹ Bu durumda tabii ışık, kişinin bizzat kendine karşı sorumluluğu için yeterlidir. Ancak Allah’a karşı olan sorumluluğu tesis için insan vahyî ışık ile desteklenmelidir.

Netice olarak Draz’ın bu konudaki fikrî çerçevesini ve bu ayeti ele alışı değerlendirilecek olursak, onun tabii ışık ve vahyî ışıktan kastının ne olduğu muğlak kalmıştır. Hatta en-Nûr 24/35’te geçen ‘nûr üstüne nûr’ ifadesine verdiği, akıl ve nakil olarak “çift yönlü ışık” temsilinin yanında ‘vahyî ışığın’ konumu da akla gelen diğer sorudur.

Draz bu ayetlerin bir hususa daha işaret ettiğini belirtir. Bu, kişilere ulaşana veya kişiler belli şartlara, seviyeye ulaşana kadar tebliğde beklemektir. Örneğin buluşa ulaşana kadar çocuğun mesuliyeti ebeveynindedir. Buradaki beklemenin, yalnız fiziki şartlar için olmadığını, fitratların uyanışını beklemeye de bir işaret olduğunu söyler. Buradan hareketle Draz’a göre bu durum dinî-ahlâkî sorumluluk için ikinci şartı içinde zımnen bulundurur, bu beklemektir.³¹⁰

Draz bu şartı ilk olarak çocukların yaşça büyümesini beklemelerini açıklamayla başlar. Çocukların buluş çağına kadar ahlâkî sorumluluklarını terbiye etmenin

³⁰⁸ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 124.

³⁰⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 124.

³¹⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 126.

ebeveynin sorumluluğunda olduğuna dikkat çeker. Çocukların erken yaşlarında da kendine, topluma ve Rabbine karşı sorumluluğunun neredeyse yetişkinle aynı seviyede olduğuna işaret eder. Belirli vakitlerde ebeveynin odasına izinsiz girmemesi ile ilgili emri, yedi yaşında namaza alıştırmaya teşvik edilmesinin gerekliliğini, on yaşında namaz kılmayanın ceza ile terbiyesini, haram gıdaların çocuklar için de haram olmasını buna örnek olarak verir.³¹¹

Draz konuya devamla İslam hukukunda dinin icaplarını yerine getiren, doğuştan Müslüman biri için kanun bilmemenin mazeret kabul edilmediği hükmünün üzerinde durur. Bilgilendirilmemiş kişinin sorumluluktan muaf olması nasıl keyfiliğe çok geniş bir kapı açmaktaysa, bilmeme ihtimalini tamamen kapatmak da durumu o kadar daraltmaktadır. Bazı konularda gerçekten ödevin bilinmemesi yahut unutulması söz konusu olabilir. Bu durumda Draz, vicdanî değeri kıstas olarak sunar. Ancak bu ez-Zuhrûf 43/36³¹²'daki gibi iradî şekilde yüz çeviren vicdan olmamalıdır.³¹³

Netice olarak Draz, sorumluluğun, ferdi bilgilendirme sonrası olabileceğini söyler ve buna ek olarak kişinin kabul edecek durumda (hem fizikî hem psikolojik, yaş, akıl vs.) olmasına bağlı olduğunu belirtir. Son olarak da insanın bunu unutması durumunda muafiyetini ekler.³¹⁴

2.2.2.3. Fiilin Aslı Unsuru (İradî-Kastî oluşu)

Draz buraya kadar, Kur'ân-ı Kerim nazarında sorumluluğun, kanunun ifşa olması, bunun ilgili tarafından bilinmesi ve fiil esnasında onun zihninde hazır olması şartlarıyla tesis olabileceğini anlatmıştır. Bunları bilgi münasebeti olarak tanımlar. Burada ise fiilin asli unsurunun iradî ve kasdî oluşunu, irade münasebeti olarak ele alır. Gayr-i iradî bir olayın bir fiil olarak değil vakıa olarak isimlendirilmesinin daha doğru olacağını ifade eder. Kur'ânî tabirde *“aleyha mektesebet”* geçmesini Draz,

³¹¹ Bkz. Draz, A.g.e., 127.

³¹² *“Kim, Rahmân'ın zikrini görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur.”*

³¹³ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 129.

³¹⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 129.

“ruhumuz tarafından iktisab edilmiş şey” olarak niteler. Ruhumuzdan kastı emrin iradî olarak yapılmasıdır.³¹⁵

Konuya devamla el-Bakara 2/225’de kişinin kasıtsız yeminlerinden sorumlu tutulmamasını ele alır. Burada kastedilen yemin hakkında iki görüşten bahseder. Birinci görüşe göre, İbn Abbas’a isnaden, alışkanlıkla yapılan yemin, kastedilir. İkinci görüşe göre, İ. Malik’e isnaden, “gerçek olduğuna samimi olarak inanılan fakat sahte olduğu meydana çıkan bir şeyin gerçeğinin onun vasıtası ile tasdik olunduğu yemin” kastedilir.³¹⁶

Draz sorumluluğun genel kanununun iki özel durumu olarak ikisini de kabul eder. Birinci görüşün el-Mâide 5/89³¹⁷’a tekabül ettiğini, ikinci görüşe de el-Bakara 2/225³¹⁸ ile değinildiğini ifade eder. Draz bunlardan yola çıkarak iki prensibin de üzerinde durur, *iradî ve kastî* olması.³¹⁹

İradîlik için halis niyete ve kastî olması için kanuna uygunluğa vurgu yapan draz, insanlara söylenen niyetin kişiyi kanun önünde temiz çıkarabileceğini ancak esas niyetin ahirette ortaya çıkmasıyla kişinin amellerinin boşa çıkacağına değinir. Niyetin karışıklığına örnek olarak en-Nisâ 4/94³²⁰’e işaret eder. Veya bir kâfir peşindeki müslümanın, düşmanını yakaladığında, onun Müslüman olduğunu itiraf etmesine inanmayıp öldürmesinde, kastının aslında kanuna aykırı hareket etmek olmamasını

³¹⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 130.

³¹⁶ Draz, A.g.e., 132.

³¹⁷ “Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar....”

³¹⁸ el-Bakara 2/ 225: “Allah sizi, kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah çok bağışlayandır, halîmdir.” (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)

³¹⁹ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 132.

³²⁰ en-Nisâ 4/94: “Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek “Sen mümin değilsin” demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lutfu buldu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”

örnek olarak zikreder. Ve gerçek niyetin kanuna aykırı olmadığı durumlarda ortaya çıkan bu hataların el-İsrâ 17/25³²¹ ile bağışlanacağına işaret eder.³²²

Netice olarak Draz'a göre, ahlâkî sorumluluğun üçüncü şartı: "yüklenbilir fiil orada *niyetin tamam olduğu* yani orada iradenin sadece konusunun tabii özelliklerini değil, fakat *kanun koyucu tarafından idrak edildikleri şekliyle ahlâkî özelliklerini de amaçladığı* fiildir."³²³

Draz el-Ahzâb 33/5³²⁴ ve el-Bakara 2/286' ile bu kaideyi tekrarlayarak niyetin tek başına yeterliliği tartışmasını açar. Ve buradan hareketle niyeti yegâne kabul eden Kant'ı eleştirir. Ona göre Kant, ahlâkî vicdanın üç unsuru olan bilmek, istemek ve hareket etmek arasında sadece istemeyi kabul ederek hataya düşmüştür. Yani Draz, niyeti, sorumluluğun geçerliliğinin zorunlu şartı olarak kabul eder. Ancak yeterli şartı olmadığını belirtir.³²⁵

2.2.2.4. Hürriyet (Hür tercih)

Draz sorumluluğun son şartı olan hürriyeti hem batı filozoflarının fikirleri ile hem kelimelerin görüşleri ile ele alır. Sonunda da ayetlere istinaden Kur'ân'daki hürriyet anlayışının çerçevesini çizer. Önce batı filozoflarında determinizm ve endeterminizm tarafında olanların görüşlerini sunar. Deterministlere (Spinoza, Kant, Hume) göre "Hürriyet sadece hayaldir." Bunlara göre kişinin tercihleri üzerinde, doğuştan gelen karakteri -hiçbir esneklik ihtiva etmeyen, son derece katı bir şekilde- ana etkendir. Endeterministler ise bunun zıddını söyler. "İstemek, yapabilmektir." İrade ve hürriyet eş anlamlıdır.³²⁶

³²¹ el-İsrâ 17/25: "Kalplerinizdekini en iyi bilen rabbinizdir. Eğer iyi olursanız bilirsiniz ki Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır."

³²² Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 134.

³²³ Draz, *A.g.e.*, 134.

³²⁴ "Hata ile yaptığınız bir işte size hiçbir günah yoktur. Fakat kasten yaptığınız şeylerde size günah vardır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

³²⁵ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 135-136.

³²⁶ Bkz. Draz, *A.g.e.*, 136-137.

Draz, ilk olarak *değişmezlik* ön kabulündeki deterministlere itiraz eder ve buna Kur’ân’dan cevap verir. eş-Şems 91/9-10. ayetler ahlâkın değişebileceğine işarettir.³²⁷ Draz burada bir parantez açarak, ahlâksız olmaksızın tabiat icabı neşeli veya kederli, soğuk veya duygulu oluşun burada sorumluluğun konusu olmadığını belirtir. Konuya devamla klasik İslam felsefesindeki üç farklı akım hakkında bilgi verir ve insanın herhangi bir sebebe dayanmaksızın yaptığı tercihlerini tamamen iradî olarak değerlendiren Mutezile’ye itiraz eder. Keyfî tercihlerin konunun dışında tutulmasını, bunların tesâdüfî davranışlar olarak ele alınması gerektiğini belirtir. Tercihin ahlâkî olması için, menfaat veya ödev maksatlı olması gerekir.³²⁸ “İrade, gayeliliğin izlenişidir.”³²⁹ der. Buradan hareketle Spinoza, Sokrat, Eflatun, Leibniz, Mill, Bergson’un bu konudaki teorilerine itiraz eder. Mizaçları, alışkanlıkları, düşünceleri, duyguları arasında insanın gerçekten hür olup olmadığını sorgular.³³⁰ Ve iradenin, ‘şuurun öteki olayları’ndan farklı oluşunu bir temsille ifade eder.

“Bir düşünceden tabii olarak bir sonuç doğar, bir temayülden bir heves, bir duygudan yoğun bir ruh hali, onların karışımından veya bileşiminden, henüz irade olmayan karmaşık bir olay doğar. İradeye en yakın durum arzudur. Fakat arzudan iradeye, çağrışı cevaptan ayıran bütün mesafe mevcuttur. İrade etmek bir isteği değil, fakat bir kararı ifade etmektir. Bu, bir dilencinin elini uzatması değil, Fatih’in bir adım atmasıdır. İrade belli bir silsilenin uzantısı değildir; bu verilecek olan bir başka silsilenin başlangıcıdır.”³³¹

Draz, bunların yetkin sebep olmadıklarını söyler. Ancak teşvik edici konularını da kabul eder. O’na göre baskın olan, bütün teşvik edici unsurları birleştiren, ahlâkî sonuçları ihtiva eden ve sonucuna katlanan, nihai hükmü verendir. Draz’ın tabiriyle bu, “*bölünmemiş ben*”, “*küllî ben*”dir.³³²

³²⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 138-139. Bu ayetler Yükümlülük konusunda işlenmiştir.

³²⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 140-141.

³²⁹ Draz, A.g.e., 141.

³³⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 144.

³³¹ Draz, A.g.e., 146.

³³² Bkz. Draz, A.g.e., 147.

Draz iradenin gücünü sorgular. Ve en zor şartlara karşı en alelade iradelerin az çok kendini mukavemete muktedir hissettiğini hatırlatır. Savaşta erlerin fedakârlıkları buna en güzel örneği teşkil eder. Kötülük için ise kişi onu, bile bile yapmamaya gayret göstermelidir.³³³

Draz yukarıda determinist ve endeterministlerin çıkmazlarına işaret ederek neticeyi Ku'an'dan çizer: Buna göre cevabın iki unsuru,

1. Müstakbel fiillerimizin önceden bilinmezliği, (Lokman 31/34).
2. İnsanın iç varlığının iyileştirme veya bozma hususunda sahip bulunduğu güç, (eş-Şems 91/9-10).³³⁴

Bunlara iki durumu daha ekler:

3. Öğütlerin (el-Müddesir 74/35-37³³⁵) veya vesvesenin (İbrahim 14/22³³⁶) güçsüzlüğü.
4. Hevâ (el-A'râf 7/176³³⁷) veya körü körüne taklîdin (es-Saffât 37/69-70³³⁸) neticesinin helak oluşu.³³⁹

Draz deterministlere cevap teşkil eden bu ayetlere ek olarak endeterministlere de aykırı bir parantez açar. Bu, zorlama durumunda sorumluluğun kaldırılışı durumudur. (en-Nahl 16/106³⁴⁰, el-Mâide 5/3, en-Nûr 24/33) Ancak bu müsamahanın kendi canını

³³³ Bkz. Draz, A.g.e., 151.

³³⁴ Draz, A.g.e., 151-152.

³³⁵ “O (cehennem), insanlık için, sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için büyük uyarıcı musibetlerden biridir.”

³³⁶ “İş bitirilince şeytan da diyecek ki: “Şüphesiz Allah size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu...”

³³⁷ “Dileseydik o âyetlerle onu elbette yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesine uydu...”

³³⁸ “Kuşkusuz onlar atalarını dalâlette buldular da peşlerinden koşup gittiler.”

³³⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 152.

³⁴⁰ “Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”

kurtarmak için adam öldürme, hırsızlık yapma, ırza tecavüze kadar uzanmadığını, bunun ittifakla reddedildiğini belirtir.³⁴¹

Ayrıca Draz, burada izin verilen sorumsuzluk durumunun, beraat anlamında olmadığını, kanuna aykırılıkla birlikte af ve müsamahaya karşılık geldiğini ifade eder. Zora karşı durmanın bu sebeple övülmüş olduğunu belirtir. Burada müfessirlerin ‘ruhsat’a uygun manayı içerecek şekilde, sabır ve fedakârlığın daha güzel olduğunu ifade ettiklerini “والصبر أجمل” beyan eder. Ve Draz’ın buna misal olarak el-Bakara 2/191³⁴²’e işaret ettiği görülür.³⁴³ Bu ayet üzerinde kısaca duralım.

Draz’ın ayette geçen “الفتنة” için “zulüm ve baskı”³⁴⁴ manasını kabul ettiği anlaşılıyor. Bu ayet fitneye karşı savaşa izin verilmesini ifade etmektedir. Yani zulme karşı savaşmak söz konusudur. Elbette burada bahsedilen şey, yukarıda menedilen, kendi canını muhafaza için bir suçsuzun öldürülmesi ile zorlanan kişinin durumundan farklıdır. Dolayısıyla Draz’ın zulme karşı direnişte son nokta olan can vermeye örnek teşkil etmesine işareten bu ayeti zikrettiğini tahmin ediyoruz.

Ayetin başında savaş izni söz konusudur. Bu ayet savaşın gerekçesi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Yani onların Harem-i Şerifte Müslümanları dinlerinden döndürmek için girişmiş oldukları her türlü horlama ve işkence faaliyetleri, inanma hakkına karşı yapmış oldukları baskıları, inananları vatanlarından çıkarmaları, mallarına el koymaları vb. adam öldürmekten daha kötü ve daha çirkindir.”³⁴⁵

Seyyid Kutup da “الفتنة” için “dinden uzaklaştıracak her türlü faaliyetin”, gerek toplumsal ve politik tavırların, gerek işkencenin kastedildiğini ifade eder.³⁴⁶

³⁴¹ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 155.

³⁴² “Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke’den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşılırsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.”

³⁴³ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 154.

³⁴⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 152-155.

³⁴⁵ Abduh ve Rıza, *Menâr Tefsiri*, C. 2, S. 296.

³⁴⁶ Bkz. Kutup, *fî Zülâl-il Kur’ân*, C. 1, S. 198.

Yazır da “الفتنة” yi, “*bela ve sıkıntı*” olarak alır, “Fitneyi ortadan kaldırmak için Allah yolunda gazi veya şehit olmaya isteklendirilmiştir.” der.³⁴⁷

Netice olarak yukarıda Draz’ın bahsettiği durum zulüm ve işkenceye maruz kalan kişinin sabretmesi, şehit olmayı tercih etmesi söz konusu iken ayette zulüm ve işkenceye karşı savaşa davet söz konusudur. Bunlar, birbirinden farklı durumları ifade ediyor gibi görünmekte ise de birbirini kapsayan durumlardır.

Yukarıda, Draz’ın deterministlere cevaben sunduğu dört maddenin birinci maddesinde işaret ettiği Lokman 31/34³⁴⁸’ü ele almayı gerekli gördük.

وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا

Ayetin “*Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez.*” kısmına Draz’ın verdiği manada, “*İnsanın fiillerinin önceden bilinmezliği*” şeklinde anlamlandırmanın olup olmadığını tespit etmek için tefsirlere baktık.

Râzî, burada bilinmeyen ‘geçim ve istikbal’ olduğunu söyler. Ayrıca burada beş ğaybe işaret ederek bunların özellikle zikredilmesinden bir mana çıkarılmasını doğru bulmaz. Bunların dışında da ğayb vardır. Burada kıyamet sorusuna cevap verilmesinden yola çıkarak yağmurun; yeniden dirilişe, rahimlerdekini de ilk yaratılışa örnek teşkil etmesi, sonra insana dönerek kazancını dahi bilmemesi, nerede öleceğini bilmemesine işareten kıyameti nasıl bileceğinin sorgulanması, manasını verir.³⁴⁹

Yazır, Râzî’nin ğayb ile ilgili görüşünü nakleder, ayrıca kendisi de “başına ne geleceğini, eline ne geçeceğini, hayır mı, şer mi kazanacağını dirayetiyle bilemez” açıklamasını ekler.³⁵⁰

³⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 2, S. 695, 696.

³⁴⁸ “*Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (herşeyden) hakkıyla haberdar olandır.*”

³⁴⁹ Bkz. Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 18, S. 183.

³⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 6, S. 3854-3855.

Seyyid Kutup, “hayır-şer, yarar-zarar, kolaylık-zorluk, sağlık-hastalık, Allah’ın emirlerini yerine getirme veya onlara ters düşme açılarından ne kazanacaktır? Kimse bilmez.” diyerek “*kesb*” fiilinin yalnız ticari olmayıp ‘kişinin yarın karşılaşabileceği her şeyi kapsadığını’ ifade eder.³⁵¹

Ateş burada üç gaybe işaret edildiğini kabul eder, bunlar; kıyametin zamanı, insanın yarın ne yapacağı ve nerede öleceğidir.³⁵²

Tefsirlerin arasından Draz’a en yakın manayı *Rûhu’l-Beyân*’da bulduğumuzu söyleyebiliriz. Bursevi de buraya “fiiller” anlamını vermiştir. “Yani meydana gelebilecek iyilik ve kötülüğü, uygun olan ve olmayan şeyi bilemez. İnsan bazen hayra azmeder, fakat şer olanı yapar. Bazen de bunun tersi olur.”³⁵³

Netice olarak müfessirlerin çoğunun ‘*kesb*’i, öncelikli olarak kazanç veya kaza ‘kişinin başına gelebilecek, eline geçecek her şey’ manasını kabul ettikleri, bununla birlikte ‘kişinin fiillerinin bilinmezliği’ manasını da kapsama eğiliminde oldukları görülür. Ayetten bu mana dolaylı olarak çıkarılabilmektedir. Bu sebeple konunun merkezinde ele aldığı bu ayetin başka ayetlerle desteklenmesi ihtiyacı hissediliyor.

Draz konuya devamla itikadî mezheplerden Mutezile ve Cebriye’nin görüşlerine işaret eder. İkisinin de Kur’ân referanslarını zikrederek bu ayetlerin birbirine zıt gibi görünmelerini değerlendirir. ez-Zümer 39/62³⁵⁴ vb. ayetlerde insanın sanki bir alet rolüne indirgenişi söz konusu iken, en-Nisâ 4/40, Yunûs 10/44³⁵⁵ vb. ayetlerde ise bu alete bir sorumluluk yüklenmesinin abesliğine cevap veriliyor gibidir.³⁵⁶

Draz buradaki tezatın, ya insanın veyahut Allah’ın iradesini ortadan kaldıran bakış açıları sebebiyle karşımıza çıkmakta olduğunu belirtir. Bunlar arasından en makul olan, iradî hareketlerin yaratıcısı, insan iradesiyle birlikte Allah’tır, diyenleri

³⁵¹ Kutup, *fi Zülâl-il Kur’ân*, C. 8, S. 240.

³⁵² Ateş, *Çağdaş Tefsiri*, C. 7, S. 82.

³⁵³ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, (İstanbul: Damla Yayınları, 1995), C. 6, S. 381.

³⁵⁴ “Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O’dur.”

³⁵⁵ en-Nisâ 4/40: “Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir.”

³⁵⁶ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 156.

ele alır. Bunlar, iradeyi yönetenin kim olduğu sorusu üzerinden iki fırkaya ayrılmışlardır, Eşarî ve Maturidî. Draz, bu iki fırkanın Kur’ân-ı Kerim’den delillerini ele alır.³⁵⁷ el-Enfâl 8/24, el-En’am 6/108, el-En’âm 6/125.³⁵⁸ ayetlere işaret ederek Draz şu açıklamayı yapar.

Gördüğümüz gibi, bazı yerlerinde Kur’ân, iyi ve kötü olarak değişme gücünü bizzat insanın kendine atfederken, öteki bazularına, harfi harfine tutduğumuzda, irademiz, kalbimiz ve zihnimiz gibi her şey yalnızca Allah’ın kudreti dâhilinde aletler, onun dilediği şekilde bizi yönettiği bir çeşit gem olmaktadır.³⁵⁹

Draz bu tezatlığı sentezleyen prensibi er-Ra’d 13/11 ile açıklar: “...Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah’tan başka yardımcıları da bulunmaz.”

İşte buradan çıkan neticeye göre, iradeyi belirleyenin Allah olması insanın beraati demek değildir. Çünkü bu mutlak inisiyatif ile değil ancak bizim tercihlerimize mukabil bir icraattır.³⁶⁰ Devamla Draz ez-Zuhrûf 43/36, el-Mutaffifîn 83/14, el-A’râf 7/176’ya³⁶¹ istinaden başlangıç insanın yaptığını ifade eder. Ancak Draz bu anlayışın

³⁵⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 157.

³⁵⁸ el-Enfâl 8/24: “Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resulünün çağrısına uyun ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer. Unutmayın ki, O’nun huzuruna götürüleceksiniz.”

el-En’âm 6/108: “Allah’tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah’a hakaret ederler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini güzel gösterdik. Sonunda dönüşleri rablerinedir. Artık O, ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir.”

el-En’âm 6/125: “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm’a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır.”

³⁵⁹ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 158.

³⁶⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 158.

³⁶¹ ez-Zuhruf 43/36: “Allah’ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır.”

yeteri kadar çözüm sunduğu kanaatinde değildir. Zira yukarıda sözü edilen beşerî her başlangıç, kudret-i İlahîye bağımlıdır, el-Vâkıa 56/63-64.³⁶² el-En'âm 6/112, el-İnsan 76/30, et-Tekvîr 81/29.³⁶³ ayetlere göre bütün iradî fiiller izn-i İlahîye tâbiidir. Öyleyse bu durum nasıl izah edilmelidir.³⁶⁴

Draz, devamla iyilik yapan, Allah'ın fazladan yardımını ile desteklenirken, aksine kötülük işleyen kendi iradesine mi bırakılmıştır, sorusu üzerinde Mutezile ve Ehl-i Sünnetin farklılığına değinir. Hidayettekilerin de dalalettekilerin de Allah'ın iradesine borçlu oluşlarını el-Hucurât 49/17 ve el-Mâide 5/41³⁶⁵ ile belirtir. Hemen ardından hidayetkilerde desteğini, kötü işvaları bertaraf etmek³⁶⁶, rezil hale düşmekten

el-Mutaffifin 83/14: *“Hayır! Doğrusu şudur ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır.”*

el-A'râf 7/176, *“Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü...”*

³⁶² el-Vâkıâ 56/63-64: *“Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren?”*

³⁶³ et-Tekvîr 81/29: *“Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz!”*

³⁶⁴ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 159.

³⁶⁵ el-Hucurât 49/17: *“Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: “Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksınız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lufufta bulunmuştur.”*

el-Mâide 5/41: *“Ey Peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla “iman ettik” diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. “Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun” derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse elbette Allah'ın iradesine karşı senin elinden hiçbir şey gelmez. İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Ahirette de onlar için büyük bir azap vardır.”*

³⁶⁶ Yusuf 12/34: *“Rabbi onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Şüphesiz O, çok iyi işiten, pek iyi bilendir.”*

sakındırmak³⁶⁷ ve onların sarsılmış iradelerini güçlendirmek³⁶⁸ gibi veya imanı güzel kılmak, fıskı çirkin göstermek³⁶⁹ vb. olumlu müdahaleleri zikreder.³⁷⁰

Draz, yüksek ruhların, beşerî gayretlerini azamî olarak izhar etmelerine rağmen, hidayeti, kendi iradelerinden ziyade Allah'ın lütfuna bağlamalarına işaret eden ayetlere³⁷¹ değinir. Esasında her müslümandan istenen kalbi hissiyatın bu olduğunu belirtir.³⁷²

Bütün bunların neticesi olarak Draz, Sünnî görüşü desteklediğini belirtir. Ancak insanın iradesinin yaratıcı iradesine göre farklı bir bağımlılık düzeyi mevcuttur. Draz Kur'ân'ın telkin ettiği iki ihtiyatı ifade etmeyi gerekli görür:

Birincisi, Allah'ın bazılarına bahşettiği destek, tarafgirlik veya keyfilik³⁷³ olarak algılanmamalı, ilim ve adalet icabı olarak, buna layık olana³⁷⁴ bu desteğin söz konusu olduğunu, tersine fasıkları ise kendi haline bıraktığı³⁷⁵ anlaşılmalıdır.³⁷⁶

³⁶⁷ Yusuf 12/24: “Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı. İşte biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak böyle yaptık. Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı.”

³⁶⁸ el-İsrâ 17/74: “Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!”

³⁶⁹ Bkz. Yusuf 12/24, el-Fetih 48/26, el-Kasas 28/10, el-Hucurât 49/7.

³⁷⁰ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 160-161.

³⁷¹ Peygamber dualarından örnekler: el-Bakara 2/128, en-Neml 27/19, Meryem 19/32, Yusuf 12/33, Yusuf 12/53; ilimde rusûh sahiplerinin örnekleri: Âl-i İmrân 3/7; kullardan istenen sığınma, en-Nâs 114/1-4, el-Fâtiha 1/ 4,5.

³⁷² Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 161.

³⁷³ el-Enfâl 8/23: “Allah onlarda bir hayır (hakka yöneliş) olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi. Onlara işittirseydi dahi mutlaka yine yüz çevirerek dönüp giderlerdi.”

³⁷⁴ el-En'âm 6/53: “Böylece insanların bazısını bazısı ile denedik ki, “Allah aramızdan şu adamları mı iman nimetine layık gördü?” desinler. Allah şükreden kullarını daha iyi bilen değil mi?” Bkz. el-Fetih 48/26, el-Fetih 48/18, eş-Şûrâ 42/13.

³⁷⁵ el-Bakara 2/26: “Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler.

İkincisi ise ayetlerde beşerî iradeyi İlâhî iradenin doğrudan doğruya etkilediği, onun yerine geçtiği söylenmemiştir. Lutf-u İlâhî, beşeri iradeyi olumlu manada destekleyici bir mahiyettedir ancak onun yerine geçmez. Aynı şekilde olumsuz manada da kişiyi karanlık içinde yürümeye terk eder ama bunu kendilerine zorunlu olarak belirlemez.³⁷⁷

Ve Draz iki ekolün ayrıldıkları hususta Allah'ın beyanda bulunmayarak, ihtiyaten cevabı kendi katında tuttuğuna da işaret eder.³⁷⁸ el-En'âm 6/148-149.³⁷⁹

Draz bu ayet sebebiyle ilk Müslümanların bu hususları tartışmamayı tercih ettiklerini, bu konudaki antinominin aklî veya tecrübî olarak halledilemeyeceğini de ifade etmiştir. Ahlâkî noktada bilinmesi gerekenin, davranışlarda belirleyici olanın, niyet olduğuna vurgu yapar. Bir kişinin diğerine kefil olduğu anda o borçtan sorumlu olması gibi bir davranışı yaptığı an, kişi ondan sorumludur, der ve en-Nahl 16/93³⁸⁰ ile mevzu neticelendirir.³⁸¹

2.2.3. Sorumluluğun Toplumsal Yönü

Sorumluluğun Allah'a ve kendimize karşı zorunlu ve yeterli şartlarını şahsîlik, iradîlik, kanunun bilinmesi ve hür tercihe sahip olmak şeklinde kategorileştiren Draz, toplumsal sorumlulukta yargılanabilir olay ve sorumlu kişi arasındaki ilişkinin bu

Küfre sapananlar ise, "Allah örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır."

³⁷⁶ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 162.

³⁷⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 162.

³⁷⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 163.

³⁷⁹ "Putperestler diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattular. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz. De ki: "Kesin delil ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi."

³⁸⁰ "Eğer Allah isteseydi hepinizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı. Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız."

³⁸¹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 164.

şartları değiştirdiğini, hafiflettiğini beyan eder. Hukukî alanda sorumluluğun ıslah edici (Medenî) ve karşılık verici (Cezaî) sorumluluk olarak iki kısma ayrıldığını ifade eder. Ve cezaî sorumluluğu niyete bağlı olarak hareket eden yetişkin ve normal insanla sınırlanması durumunun ahlâkî sorumluluğu sıklı bağlılığını ifade eder.³⁸²

Draz bu konuyu sosyolog Paul Fauconnet'in sosyoloji incelemesi ile işler. Fauconnet araştırmasında farklı kùltùrlerde cezaî sorumluluğun durumunu ele alarak iki sonuca ulaşır. Bunlardan biri, cezaî sorumluluğun erişkin ve normal insanla sınırlandırılmasının yakın tarihlerde Avrupa'da olduğudur. Yazar ilkin farklı Medenîyetlerde çocukların, delilerin, hayvanların hatta eşyaların bile cezalandırıldığı sistemleri inceler. Bunlar, Çin, Brahmanik Hindistan, İnan, İsrail, Yunan-Cermenler-Romalılar gibi çeşitli kabilelerden modern Avrupa'ya kadar farklı toplumları içermektedir. Ancak Draz, yazarın İslam dũnyası adına Mısır veya Arabistan yerine İnan'ı tercih edişini sorgular ve İslam dũnyasında cezaî müeyyidenin normal ve yetişkin insanla sınırlandırılışının, İslam dũnyasının kuruluşundan itibaren mevcudiyetini belirterek Fauconnet'i cerheder.³⁸³ Yine onun ulaştığı diğer hususta da İslam hukukunun farklı bir hükümü söz konusudur. Buna göre İslam, hata ile adam öldùreni tazminatla yükümlü tutmasının yanı sıra herhangi bir bedenî cezadan onu muhafaza etmesi ile de diğer hukukların üstündedir.³⁸⁴

Draz konuya devamla ahlâkî sorumluluk ile cezaî sorumluluğun birbirleri arasında bir sıhriyetin bulunduğunu, onların hareket noktalarından ziyade sonuçlarında ayrılışını belirtir. Örneğin cezaî hüküm için niyet ancak tahmin edilebilir, zira iyi veya kötü niyeti Peygamber bile öngöremez. Bu durumda iyi niyet izhar edenler, hatasından dönen ve halini düzeltenler kanunî açıdan temize çıkabilecektir. Veya yakalanmadan önce tevbe edenlerin affına dair el-Mâide 5/33-34³⁸⁵ bilinmektedir. Draz bu ayetin tek bir vaka için olduğunu kabul eder.

³⁸² Bkz. Draz, A.g.e., 165.

³⁸³ Bkz. Draz, A.g.e., 168.

³⁸⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 169.

³⁸⁵ el-Mâide 5/33, 34: *“Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da buldukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dũnyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Âhirette ise onlar için büyük bir azap vardır.*

Yakalanmadan kendiliğinden gelip suçunu itiraf edenlere Hz. Peygamberin cezaî müeyyidelerini uyguladığı misalleri bilinmektedir. Öyleyse biri bu dünyaya, diğeri öbür dünyaya ait iki sorumluluk çeşidi kabul edilmelidir. Başkasının malına, bedenine, şerefine verilen zararın hükmü pişmanlıkla beraber ödenmelidir.³⁸⁶

Draz cezaî sorumluluktan medenî sorumluluğa geçildiğinde, ahlâkî olanla hukukî olanın arasındaki farkın büyüdüğüne işaret eder. Medenî sorumlulukta iradi olması yeterlidir, kasti olması aranmaz. Bir hayvana atılan okun bir kişiye isabet etmesinden o kişi sorumlu tutulur.³⁸⁷

Draz burada, iradeden bağımsız olan bir kazanın (rüzgar şiddetiyle gemilerin çarpışması gibi) İslam hukukunda hükümsüz olduğunu söyler. Ancak burada ihmal söz konusu ise, kasdî olmamakla beraber iradî olan bu davranış için Medenî hukuk, onun tazminatına hükmeder. Buradaki hatada en-Nisâ 4/92³⁸⁸’deki gibi bir ihmal veya dikkatsizlik söz konusudur. Ödeyemeyecek durumda olanlar için bu tazminat ona yakın (akrabalarına) bir gruba ödetilir ki bu durum toplumsal sorumluluk ve ahlâkî ilkeyi yatıştırmaktır. Bunun da mümkün olmaması durumunda bu tazminatı devlet öder. Bu pay devletlerde, fertlerin beklenmedik şekilde sefaletle karşılaşmalarını için

Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tevbe edenler müstesna! Biliniz ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”

³⁸⁶ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 171,172.

³⁸⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 173.

³⁸⁸ “Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir.”

ayrılmış olduğunu ayetle belirtir.³⁸⁹ Yani sorumsuzluk ve tam sorumluluk arası olan bu durumun karşılığı günlük durumunda toplumsal olarak zararın taksimi, yardımlaşma durumudur.

Draz konuyu hem batı hukukunun hem dünya hukukunun bugünkü seviyesini tespit eden bu çalışma ile işlemeyi tercih etmiş ancak İslam'a taraflı bakışını eleştirmiş, İslam Hukuku'nun bugünkü tüm beşeri sistemlerden üstünlüğünü gözler önüne sermiştir.

2.2.4. Değerlendirme

- Draz, ayetlere ahlâkî mana verirken kavramların anlamlarında indirgeme yapmamış, haricî anlamlara da kapı açmamıştır.

- Draz, sınıflandırmalarını ayetlere istinaden yapar.

- Gerekli gördüğünde müfessirlerin ekserisine itiraz etmekten çekinmez.

- Bir konuyu ele alırken önce genel hükmü içeren ayetlere atıf yapar. Daha sonra zıddı gibi görünenleri değerlendirir. Son olarak illet, hikmet belirtenlere göre çerçevesini çizer.

- Konu bütünlüğünü bozmamak için ayetlerin hususî ihtilaflarına değinmez. Ancak konunun çerçevesini değiştirebilecek ihtilaflara değinir.

- Ayetleri anlamlandırırken tabii ışık, vahyî ışık gibi Draz'a özgü orijinal tabirlerle karşılaşılır. Ancak Draz bunları yeteri kadar açıklamadığı için mana net olarak anlaşılammaktadır.

- Draz'a göre niyet, sorumluluğun geçerliliğinin zorunlu şartıdır. Ancak yeterli şartı değildir. Davranışa geçildiği anda sorumluluk başlar.

- Draz, çoğunlukla muhkem ayetleri kullanır. Az sayıda olmakla beraber dolaylı manayı tercih ettiği durumları tefsirlerden ele aldık.

- Draz'ın Hürriyet konusunda önce ayetleri belirleyerek ve konuyu adeta bir nevi şema takip ederek işlediği, bu şemayı sorularla felsefik üslupla yönlendirdiği söylenebilir.

³⁸⁹ et-Tevbe 9/60: “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”

• Draz bazı anlamlandırmalarda sahabeye başvurur. Örneğin hürriyet konusunu sahabe döneminden örnekle bitirerek bazı hikmetlerin ahirete bırakıldığını zikreder.

• Draz'ın konuyu temellendirdiği yargıyı dolaylı olarak içeren ayetleri de tercih ettiği görülmektedir.

• Draz'a göre iradeyi belirleyenin Allah olması, insanın sorumluluktan beraati anlamına gelmez. Çünkü bu mutlak insiyatif ile değil ancak bizim tercihlerimize mukabil bir icraattır.

• Draz, İslam Hukuku'nun bugünkü tüm beşerî sistemlerden üstünlüğünü gözler önüne sermiştir.

2.3. Müeyyide

Draz'a göre müeyyidenin tanımı, “tâbîlerinin tutumuna kanunun tepkisidir.” Müeyyidenin kaynağının, sorumluluğun üçlü vechesi ile (ferdî, toplumsal, dinî sorumluluk) aynı sistemden doğduğunu belirtir. Buna bağlı olarak ahlâkî kanunun da aynı şekilde üçlü tanımını yapar:

- 1) *Ruhumuzun dayanılmaz bir gereği*
- 2) *Kolektif vicdanın sıkı bir icbarı*
- 3) *En mukaddes vicdanın kutsal bir buyruğudur.*

Buradan yola çıkarak müeyyidenin üç alanını belirler:

- 1) Ahlâkî müeyyide
- 2) Kanunî müeyyide
- 3) İlahî müeyyidedir.³⁹⁰

2.3.1. Ahlâkî Müeyyide

Draz konuya öncelikle ahlâk ile müeyyide kavramlarının zıtlığına işaret ederek başlar. “Fert lehinde veya aleyhinde hiçbir sonucu içermeyen bir ahlâk kanunu, sadece etkisiz olmakla kalmayacak, fakat keyfî ve akla ve mantığa aykırı da olacak; hatta o mecburî bile olmayacaktır...”³⁹¹ diyerek müeyyidenin ahlâkîliği desteklediğini belirtir.

³⁹⁰ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 179.

³⁹¹ Draz, A.g.e., 180.

Draz daha sonra iyilik ve kötülüğün vicdanî huzura veya vicdan azabına sebep oluşuna değinir. Ancak vicdan azabının bir müeyyide olmadığını, onun devamı olan tevbenin Ahlâkî bir müeyyide olduğunu belirtir. “...(Tevbe) gayretin müdahalesini gerektiren sırf ahlâkî bir yaptırımdır. İlk ödevin ihmalini müteakip kanunun bize zorla kabul ettirdiği yeni bir ödevdir.”³⁹² Draz, bu görüşünü en-Nûr 24/31³⁹³ âyetiyle destekler. Ayette hem gayretin gerekliliği hem kanunun onu zorla kabul ettirmesi hissedilmektedir.³⁹⁴

Tefsirlere bakıldığında Yazır’ın bu ayetten hareketle, “*bozuk bir toplumda kurtuluş ümit edilmez.*” dediği görülür. Cahiliye adetlerinden kalan alışkanlıkların terk edilip, tevbe edilmesinin emredildiği şeklindeki İbn Abbas’ın görüşünü de nakleder.³⁹⁵

Râzî bu hususta şöyle der:

*Zayıf olan kul çalışıp çabalasa, kendisine hâkim olmak istese bile, Allah’ın mükellef tuttuğu her şeye harfiyen uyması adeta imkânsızdır. Mutlaka onun bir kusuru olur. İşte bundan ötürü Cenab-ı Hak bütün mü’minlere tevbe ve istiğfarı emretmiş, tevbe ve istiğfar ederlerse kurtuluşun söz konusu olabileceğini bildirmiştir.*³⁹⁶

Görüldüğü üzere Draz’ın işaret ettiği, kanunun tevbeyi mecburi tutması, kurtuluş için tevbenin emredilmesi tefsirlerde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak tevbe etmek için gayretin gerektiğine vurgu görülmemektedir. Draz’ın ayeti anlamlandırmadaki orjinal bakışlarından birine burada rastlamaktayız.

Konunun devamında Draz tevbenin acil ve ivedi oluşu hakkında et-Tahrîm 66/8³⁹⁷’ile Al-i İmrân 3/135³⁹⁸’e işaret eder. Son nefeste tevbenin her şeyi silmesini

³⁹² Draz, A.g.e., 183.

³⁹³ “Ey mü’minler, hep birlikte tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!”

³⁹⁴ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 183.

³⁹⁵ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 5, S. 3509.

³⁹⁶ Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 17, S. 54.

³⁹⁷ “Ey iman edenler! Allah’a içtenlikle tevbe edin. Belki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter ve Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider.

beklemeyi ‘ütopya’ olarak tanımlar ve en-Nisâ 4/18³⁹⁹ ile bunu açıkça beyan eder. Makbul olanın hemen veya kısa vadede yapılan tevbe olduğuna da en-Nisâ 4/17⁴⁰⁰ ve Âl-i İmrân 3/135⁴⁰¹ ile işaret eder. Her iki ayette de bu manalar açıktır.⁴⁰²

Draz, pişman olup tekrar yapmamanın, hatanın sonuçlarını ortadan kaldırmaya yetmeyeceğine işaret eder. Ayetlerde tevbe kavramının geçtiği yerleri ele alarak: “تاب”: “Allah’a yeniden dönmek” terimi ile beraber zikredilen ifadeleri değerlendirir. Bunlar el-Bakara 2/160⁴⁰³, el-En’âm 6/54, en-Nahl 16/119’da “الصلح” “düzeltmek,

“Ey Rabbimiz! nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter” derler.”

³⁹⁸ Elimizdeki basımda (İz Yayıncılık 4. basım) Al-i İmran 3/25 yazmaktadır. Bu ayetin tezatlığını fark ederek eserin Arapçası ile kıyas ettik (Diraz, *Düsturü’l-ahlâk fi’l-Kur’ân*, 250.) Bu ayetin numarası ile ilgili basım hatası olduğunu tespit ettik.

³⁹⁹ Kitapta el-En’âm 6/18 olarak verilen ayette sure numarasının baskı hatası ile yanlış verildiği kanaatindeyiz. en-Nisâ 4/18: “Yoksa, (makbul) tevbe, kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, “İşte ben şimdi tevbe ettim” diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışızdır.”

⁴⁰⁰ “Allah katında (makbul) tevbe, ancak bilmeyerek günah işleyip sonra çok geçmeden tevbe edenlerin tevbesidir. İşte Allah bunların tevbelerini kabul buyurur. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

⁴⁰¹ “Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah’ı hatırlayıp hemengünahlarınınbağışlanmasınıisteyenler -ki Allah’tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir.” Kitapta Âl-i İmrân 3/125 olarak kaydedilmiş olan ayet numarasının baskı hatası olduğu, buradaki ayetin 135. ayet olduğu kanaatindeyiz.

⁴⁰² Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 183.

⁴⁰³ “Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar (lanetlenmekten) kurtulmuşlardır. Çünkü ben onların tevbelerini kabul ederim. Zira ben tevbeleri çok kabul edenim, çok merhamet edenim.”

ıslah etmek” ile el-Maide 5/93⁴⁰⁴,te “عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ” ve “أَحْسِنُوا” “iyiyi yapmak, onu gerektiği gibi yapmak ve bunda sebat etmek” ifadeleridir. el-Maide suresinde geçen bu ifadeler tevbe ile birlikte kullanılmamaktadır. Ancak burada bahsedilenler günah işleyip bunun pişmanlığı sebebiyle bağışlanması için çaba sarf edenlerdir. Draz burada sayılanları da tevbenin içeriğine dâhil etmiştir.⁴⁰⁵

Draz bu ayetlere işaret ederek tevbenin üç basamaklı tanımını söyler: 1.si hemen geri dönmek 2.si geçmişin onarımı ve 3.sü geleceğin kurulmasıdır. Draz geçmişin onarımının, ihmal edilen fiilin yeniden ele alınıp, yaraşır şekilde yeniden yerine getirmek, şeklinde olduğuna el-Bakara 2/185, el-Kehf 18/24⁴⁰⁶ ile işaret eder. Fakat işlenen kötülük tamir edilemeyen cinsten ise, bu durumda “onarım, tazmin ve telafi” manasına gelir, der ve bunun telafisinin zıt tabiatta olan bir amel işlemek olduğunu, Hûd 11/114⁴⁰⁷, et-Tevbe 9/102-103. ayetlere istinaden belirtir.⁴⁰⁸

Bundan sonra Draz, sünnetten yola çıkarak iki çeşit hak üzerinde durur. Biri, şahsî bir ödevin çiğnenmesi ile Allah hakkı, diğeri başkasına zarar vererek gerçekleşen kul hakkıdır. Kul hakkına yapılan her tecavüz ayrıca Allah hakkına da yapılmış olur. Bunun için kul hakkı söz konusu olan hataların tevbesinin gerçekleşmesi için yukarıda sayılanlara ek olarak kişinin kul hakkına girdiği kimseyle de çözmesi gereklidir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ “İman edip salih ameller işleyenlere; Allah’a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah iyilik edenleri sever.”

⁴⁰⁵ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 184.

⁴⁰⁶ el-Kehf 18/23-24: “Hiçbir şey hakkında sakın “yarın şunu yapacağım” deme! Ancak, “Allah dilerse yapacağım” de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve “Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır” de.”

⁴⁰⁷ (Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.”

⁴⁰⁸ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 184-185.

⁴⁰⁹ Bkz. Draz, *A.g.e.*, 185.

Draz tevbe konusuna son olarak iki hususu daha ekler. Birincisi, el-Enfâl 8/38⁴¹⁰'de geçen dine yeni girenlerin geçmiş günahlarının affedildiğidir. Diğeri ise el-Enfâl 8/33, eş-Şûrâ 42/25, ez-Zümer 39/53-54⁴¹¹'de geçtiği üzere, hata işlendikçe ümitsizliğe düşmeden tekrar tekrar tevbe edilmesidir.⁴¹²

Daha sonra Draz, “Kanun mu insan için, insan mı kanun içindir?” sorusunu sorar. ez-Zâriyât 51/56⁴¹³ ile insanın kanun için olduğuna işaret ederken el-Mâide 5/6, el-İsrâ 17/15, el-Ankebut 29/6, Fâtır 35/18⁴¹⁴ vb. ayetlerle de kanunun insan için olduğuna işaret eder. Buradan yola çıkarak Draz, kanunun, insanın insan olması için bir köprü veya merdiven vazifesinde olduğunu belirtir. İyi olanın o basamaklarda yükseldiği, kötü olanın düştüğünü temsil eder. Kur’ân’da bu durum, İbrahim 24-26⁴¹⁵’da bir ağaç ile teşbih edilmektedir. Görüldüğü üzere Draz, birbirine zıt gibi görünen ayetleri uzlaştıracı bir çerçeve tespit etmektedir.⁴¹⁶

Draz, yukarıda tespit ettiği durumu izah etmek için iyilik ve kötülüğün insan ruhunda doğurduğu durumlara ilişkin birkaç ayetle misal verir.

⁴¹⁰ el-Enfâl 8/38: *“Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: Eğer(iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, öncekilere uygulanan İlahî kanun devam etmiş olacaktır.”*

⁴¹¹ el-Enfâl 8/33, eş-Şûrâ 42/25, ez-Zümer 39/53-54: *“De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” Azap size gelmeden önce Rabbinize dönün ve O’na teslim olun. Sonra size yardım edilmez.”*

⁴¹² Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 186.

⁴¹³ ez-Zâriyât 51/56: *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”*

⁴¹⁴ el-Mâide 5/6: *“...Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat o sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”*

⁴¹⁵ İbrahim 14/24-26: *“Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misalgetirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir.”*

⁴¹⁶ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 187-188.

2.3.1.1. Faziletin Güzellikleri

Draz burada emirlerin kemâlat için vesile oluşunu işler. Böylece bunların özünde insanın ahlâkî iyiliğe ermesinin hedef olduğunu göstermektedir.

Namaz, el-Ankebut 29/45⁴¹⁷'te belirtildiği üzere, “*fahşa, münkerden alıkoyar.*” Ancak buna ek olarak, Draz’a göre esas takdire şayan olan kısmı, “*onun bizi mükemmelliklerin üniversal kaynağı ile manevî bakımdan temasa geçirmesidir.*”⁴¹⁸ Draz bu manayı *وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ* ifadesinin karşılığı olarak verir.

Sadaka, et-Tevbe 9/103⁴¹⁹'te belirtildiği üzere, ruhu “artır ve artırır”.⁴²⁰ Ayette bunu karşılayan terimler, “*تُرَكِّبُهُمْ*” “*تُطَهِّرُهُمْ*” dir. Draz’ın tercih ettiği bu manaları Râzî’de görmekteyiz:

Cenab-ı Hak sonra, "تُرَكِّبُهُمْ" ‘ve onları tezkiye edesin’ buyurmuştur. Bil ki, ‘onları tezkiye edesin’ tabiri, "تُطَهِّرُهُمْ" ifadesine atfedilince aralarında bir başkalık ve farklılığın bulunması gerekir. İşte bu sebeple tezkiye, tathir’in ileri derecesidir denildiği gibi; “tezkiye”nin büyütmeye ve arttırma manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Buna göre mana, “Allah Teâlâ zekât miktarınca, (malda) meydana gelen noksanlığı, o malın artıp çoğalmasına sebep kılmıştır.” şeklinde olur. Bu iki tabire şöyle bir mana da verilmiştir: “sadaka, onları, günah ve ma’siyet pisliğinden temizler. Hz. Peygamber de, onlar o malları çıkarıp fakirlere verdiğinde, onları tezkiye eder, şanlarını yüceltir ve onları medh u sena eder.”⁴²¹

⁴¹⁷ “Sana vahyolunan kitabı güzel güzel oku ve namazı kıl, sahih namaz edepsizlikten ve uygunsuzluktan nehyeder ve her halde Allah’ın zikri en büyük iştir ve Allah her ne işlerseniz bilir.”

⁴¹⁸ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 188.

⁴¹⁹ et-Tevbe 9/103, “Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”

⁴²⁰ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 188.

⁴²¹ Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 12, S. 160.

Oruç, el-Bakara 2/183⁴²², ayette geçen “لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ”: “takva için” olarak ifade edilen kısmın manasını Draz: “kötülükten korur, şehvî duyguların tahrik gücüne karşı bizi müdafaa eder, kanuna daha iyi saygı göstermeye muktedir kılar, bu takvaya erişmek için bir yoldur.”⁴²³ şeklinde açıklar. Bu manaları yine Râzî’de bulmaktayız.⁴²⁴

Amel ve hikmet hususunda el-Mearic 70/19-34⁴²⁵’e işaret ederek Draz, “faziletli amellere daimi ihtimam insanı uslandırır, talihsizlik halinde onu cesur, refah halinde de cömert kılar.”⁴²⁶der. Bu ayetlerde insanın zayıf ve hırslı yaratılışı bildirildikten sonra faziletli amellerin ahlâkî olarak onu düzeltereği anlatılmaktadır.

2.3.1.2. Kötü Ahlâkın Çirkinlikleri

Draz, kötülüklerin ahlâkî düşürdüğü ruhî durumları ayetlerle işler. Sarhoşluğun, insanların arasına kin ve nefret ekmesini ve bunun Allah’ı anmaya engel olmasını el-Mâide 5/91⁴²⁷ ile belirtir. Yalanın, inançsız bir ruhun özelliği olduğunu en-Nahl 105⁴²⁸ ile işler.⁴²⁹

⁴²² “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.”

⁴²³ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 188.

⁴²⁴ Bkz. Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 4, S. 323.

⁴²⁵ el-Meâric 70/19-34: “Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır. Ancak, namaz kılanlar başka. Onlar, namazlarına devam eden kimselerdir. Onlar, mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir. Onlar ceza gününü tasdik eden kimselerdir. Onlar, Rablerinin azabından korkan kimselerdir. Çünkü Rablerinin azabından emin olunamaz. Onlar, mahrem yerlerini koruyan kimselerdir. Ancak eşleri yahut sahip oldukları cariyeleri başka. Çünkü onlar (eşleri ve cariyeleri ile olan ilişkileri konusunda) kınanmazlar. Kim bunun ötesini isterse, işte onlar sınırı aşan kimselerdir. Onlar, emanetlerini ve verdikleri sözü gözeten kimselerdir. Onlar, şahitliklerini dosdoğru yapan kimselerdir. Onlar namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir.”

⁴²⁶ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 188.

⁴²⁷ “Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”

⁴²⁸ “Yalanı, ancak Allah’ın âyetlerine inanmayanlar uydurur. İşte onlar, yalancıların ta kendileridir.”

Hareket tarzı ve zihnî melekelerin birbirini etkilediğine örnek olarak Draz, ihtirasın ifratının idraki bozduğunu el-Mutaffifin 83/14'le, buna karşılık dürüstlüğü'nün insana doğruyu yanlıştan ayırt etmeye muktedir kıldığını, el-Enfâl 8/29⁴³⁰ ile belirtir.⁴³¹

Bütün nefis, temizlenmesi veya karartılması söz konusu olan ruhtur, diyerek eş-Şems 91/9-10. ayeti misal gösterir. Draz'ın bu ayette geçen nefsi ruh ile özdeş kabul etmiş olduğu görülmektedir. Bu özdeşliği Kutup'ta da, Râzî'de de⁴³², Yazır'da da görmekteyiz. Yazır, “nefis, ruh ile bedenden oluşan zat veya bedenî düşünceyle hareket eden ruhtur.”der.⁴³³ Burada ‘nefis’ ibaresine nekre olduğu için beden veya psikolojik yapı yani ruh anlamları verilmiştir.⁴³⁴

Netice olarak Draz tevbeyle ahlâkî müeyyide olarak kabul eder. Ve tevbenin kapsamında ele aldığı hasene ve seyyiyeyi karşılık verici ahlâkî müeyyide olarak işler, el-Mutaffifin 17-18⁴³⁵.

2.3.2. Kanûnî Müeyyide

Draz'a göre kanunîliğin ahlâkîlikten farkı yalnızca kanunîliğin cezalandırıcı olmasıdır. Cezalar iki kısımdır: hudud ve ta'zirat. Hudud, had cezalarıdır: isyan, hırsızlık, sarhoşluk vb. Bunların cezaları net ve mutlaktır. Kanun karşısına çıkmadan helalleşenler için suçluyu kovuşturamama hakkı mevcuttur. Ancak yetkili otoritenin

⁴²⁹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 188-189.

⁴³⁰ el-Mutaffifin 83/14: “Hayır hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.”

el-Enfâl 8/ 29: “Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız o size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.”

⁴³¹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 189.

⁴³² Bkz. Râzî, *Tefsir-i kebir*, C. 23, S. 169.

⁴³³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. 8, S. 5857-5863.

⁴³⁴ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 189.

⁴³⁵ el-Mutaffifin 83/7: “Hayır, günahkârların yazısı, muhakkak Siccîn'dedir.”

el-Mutaffifin 83/18: “Hayır (sandıkları gibi değil!) iyilerin yazısı “İlliyyûn”dadır.”

bilgisine götürülmekle beraber davacının affi geçersiz kalır, amme menfaati gereği cezası verilir. Bu suçların dışındakiler ise ta'zirattır. Bunlar için değişken cezalar uygulanabilir.⁴³⁶

Draz, had cezalarında caydırıcılığın şiddetine göre suçun işlenmesinin azaldığına dikkat çekerek, hırsızın hükmünün el-Mâide 5/38'de elinin kesilmesiyle, eşkıyalık edenin el-Mâide 5/33'de idamı veya elinin kesilmesiyle, zina edenin en-Nûr 24/2'de yüz kamçı darbesiyle cezalandırıldığını söyler. Zina cezası hususunda detaylara da değinir. Hadislere bakıldığında bu cezaya, bir yıl ülkeden uzaklaştırmanın da eklenmesi gerektiğini söyler. Kur'ân'da evli veya bekâr ayrımının görülmediğini ve idam cezasının bulunmadığını belirtir. Fakat Hz. Peygamber ve ashabının, evli olup zina edene en çirkin ölüm cezasını uyguladıkları da bilinmektedir. Başlangıçta zinanın cezasının en-Nisâ 3/15'te ölünceye kadar veya Allah'ın onlara başka çıkış yolu temin etmesine kadar hapis olduğunu ifade eden ayetin buna kapı açtığını söyler. Ayrıca namuslu kadına zina isnadında bulunan ve bunu kanıtlamayana da en-Nûr 24/4⁴³⁷ ile aynı cezanın verildiğini belirtir.⁴³⁸

Konuya devamla Draz, çağdaş vicdan gereği ve suçluya acımanın neticesi, bu cezaların pek çok Müslüman toplumda kaldırılmış olmasına işaret eder. Örneğin batıda aile sadakatının kutsallığını sorgular, eşlerden birinin diğerine ihanetine hukukun hangi öfke ile cevap verdiğini, eşkıyalığına, müfterinin alçaklığına hangi hakaretle baktığını sorar. Netice olarak toplumun disipline edilmesi, insanın hayatının, bedeninin, malının, şerefının dokunulmazlığı söz konusudur. Draz, en-Nûr 24/2⁴³⁹ ile kanunî ve dinî saygının zaruriliği sebebiyle, suçluya acıma duygusunun susturulmasını savunur.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 190-191.

⁴³⁷ en-Nûr 24/4: “*Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar.*”

⁴³⁸ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 192-193.

⁴³⁹ en-Nûr 24/2: “*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.*”

⁴⁴⁰ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 194.

Ayrıca Draz, bu cezaların nazarîliği ve caydırıcılığı sebebiyle uygulamaların azlığına da değinir. Zina suçunun tespitinin pratikteki zorluğundan (en-Nûr 24/4) bahseder. Dolayısıyla bu kararın ancak kişinin kendi itirafı ile verildiğine dikkat çeker. Bu itirafta da kişinin aklı yetkinliği, itirafın açık seçikliği, söylediğini yalanlamaması vs. pek çok şart söz konusudur. Bunlara ilaveten Draz, Kur'ân'da tecessüsün de yasaklanmasına dikkat çeker.⁴⁴¹ Suçun tespitinin zorluğu, kişinin günahını başkasından saklamasını tavsiye eden rivayetlerden anlaşılan odur ki, “kanun değil, fert, bizzat kendine karşı sert veya müsamahakâr olabilir.”⁴⁴²

Draz'ın müeyyide konusunu işlerken ele aldığı ayetler çoğunlukla açık ve nettir. Ayetin bulunmadığı ya da dolaylı mana durumunda hadisleri referans almıştır. Bazı kavramları (ör: et-Tevbe 9/103, “*tüzekkihîm*”, el-Bakara 2/183'teki “التقوى” kavramı) tefsir etmiş, bazı ayetlerin tefsirindeki tercihini meal metnine yansıtmış olduğunu görüyoruz.

2.3.3. Kur'ânî Davet Sistemi ve İlahî Müeyyidenin Yeri

Draz önce Eski Ahit ve Yeni Ahit'in bazı bölümlerinden, onlardaki davet sistemini değerlendirir. Bunlara kıyasen Kur'ânî davetin sistemini ortaya çıkarmaya çalışır. Buna göre Eski Ahit'te hep dünyalık nimetler hedef gösterilirken Yeni Ahit'te hep ahiret hedef gösterilmektedir. Kur'ân'da ise ikisinin sentezi ve daha zengin ve kapsamlısı vardır.⁴⁴³

Ayrıca Draz, “yükümlülüğü sebepsiz, saf şekli altında tesis eden ‘şunu yap çünkü öyle emredilmiştir.’ şeklindeki bu Kant'çı formül, İslamiyetin kutsal kitabında pek mutad değildir.”⁴⁴⁴ der. Yaptığı istatistiğe göre Medenî olan on ayetin⁴⁴⁵ varlığını, bunlardan da beşinin⁴⁴⁶ örtük şekilde saiklenmiş olduğunu belirtir. Bunların dışındaki

⁴⁴¹ el-Hucurât 49/12: “*Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar gûnahtır. Gizlilikleri araştırmayın...*”

⁴⁴² Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 197.

⁴⁴³ Bkz. Draz, A.g.e., 199-204.

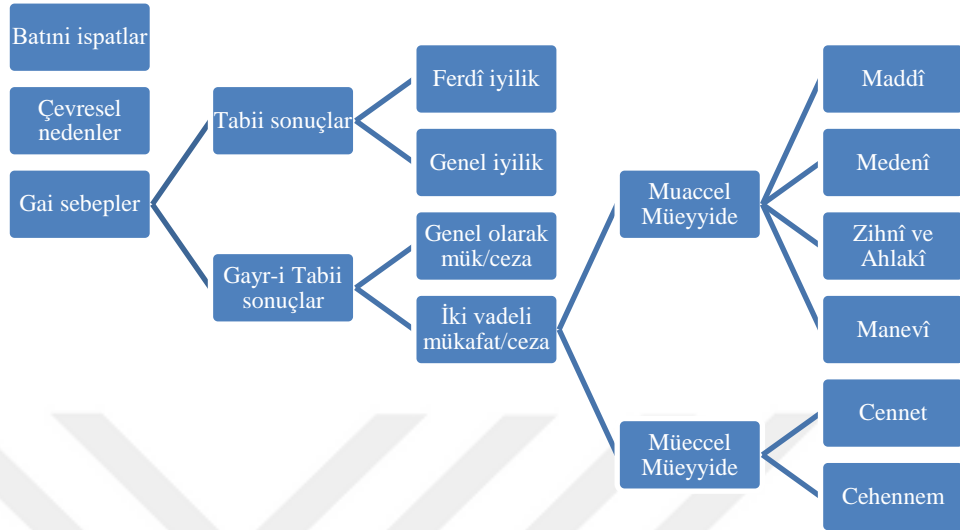
⁴⁴⁴ Draz, A.g.e., 204.

⁴⁴⁵ el-Bakara 2/275; en-Nisâ 4/7, 11, 12, 24, tekrar, 103; et-Tevbe 9/60, el-Mücâdele 58/3, el-Mümteherine 60/10.

⁴⁴⁶ en-Nisâ 4/11, 12, 24; et-Tevbe 9/60, el-Mümteherine 60/10.

emirlerin dayandıkları temelleri batınî ispatlar, çevresel nedenler ve gaî sebepler olmak bakımından üç sınıfta toplamıştır.⁴⁴⁷

Şekil 2.2: Kur'ânî Davet Sistemi

2.3.3.1. Batınî İspatlar

Draz, batınî ispattan kastının, “Bir yükümlülüğü akli olarak tesis etmek için, bu mükellefiyete mündemiç olan ahlâkî değere atıfta bulunmak.” olduğunu söyler. Ahlâkîliği merkeze alan bu ayetlerin sunumunu ve onları seçmedeki öncelikli metodunu şöyle açıklar:

*(Ahlâkî değere atıf) ister kendini, öz manası itibariyle sahip olduğu değerler nedeniyle olsun, ister onun kendi menşinden anımsamak suretiyle yansıtıklarından dolayı olsun, isterse temin ederek aktüelleştirdikleri sebebiyle olsun, biz konuya değer biçiyor, ona herhangi bir kıymet atfediyoruz.*⁴⁴⁸

*... (bu kıymetin) ahlâkî bir hüküm söz konusu olması itibariyle, bir yandan başvurulmuş değer, aynı kaliteye sahip olması ve öte yandan onun konu ile bağlantısının, sadece yaşamının geçirdiği itibarî bir münasebet değil, tabii bir münasebet –ben analitik diyeceğim- gibi kendini sunması gerekir.*⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 204.

⁴⁴⁸ Draz, A.g.e., 205.

⁴⁴⁹ Draz, A.g.e., 205.

Draz, ayetleri bu çift yönlü şarta cevap verecek tarzda seçtiğini belirtir. Bu ayetlerin Kur'ân'ın va'z ve nasihat metodunun en önemli ve objektif bölümü olduğunu söyler. Bu ayetlerde, 'ahlâka, ahlâklılık yoluyla ve ahlâklılık için teşvik' vardır. Draz, kötü olanın yok olacağını, iyi olanın zayi olmayacağını ima edildiği ayetleri er-Rad 13/17⁴⁵⁰, İbrahim 14/24 bile bu gruba dahil etmediğini belirtir. Bu ayetlerin aslî karakterinin yalnızca ahlâk olduğunu vurgular. Draz'ın ayetleri değerlendirme şartları ise şöyledir:

• Önceki öğretimlerden (Tevrat, İncil vb.) bağımsız olarak Kur'ânî öğretime ait olanı tercih etmiştir.

• Herhangi bir mübhemlik arzetmeyen ayetleri tercih etmiştir. “sizin için daha hayırlıdır” ibaresine sahip ayetler ve “kendini cezaya terk etme” mahiyetindekileri dahil etmemiştir.

• Batınî ispatın, aslî unsur olarak ilk sırayı işgal ettiği ayetleri tercih etmiştir.

• Mekkî ayetleri A, Medenî ayetleri B harfiyle kodlandırmıştır.⁴⁵¹

Draz, Batınî ispatları içeren ayetleri beş gruba ayırmıştır:

a. Tebliğin saf tabiata sahip olmasını bildirenler: Menfaat beklememesi, zorlama yapmaması, hür iradeye işaret etmesi, bir şair, kâhin, hayalci sözü olmaması, aksine orta yolu, ilmi, hikmeti vb. ifade etmesi.⁴⁵² Kur'ân'ın genel doktrininin karakteristik özelliklerini ifade eden ayetlerin oluşturduğu bu grubu 'Tebliğin Batınîliği' olarak isimlendirdik. Bunlar: 209A, 80B ayettir.

b. Zatı itibariyle veya sebep ve neticesi bakımından batınî değer ifade eden emirler: İffet, iyilikseverlik, boşanma durumunda tazminat ödenmesi, köle azadı, yemine sadakat, kötülüğü iyilikle savmak, Allah'a inanmak, O'nun eserleri üzerinde tefekkür etmek vb.⁴⁵³ Pratik faziletleri müspet emirle ifade eden ayetlerin oluşturduğu bu grubu 'Batınî Emirler' olarak isimlendirdik. Bunlar: 67A, 91B ayettir.

⁴⁵⁰ er-Ra'd 13/17: “...İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.”

⁴⁵¹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 206.

⁴⁵² Bkz. Draz, A.g.e., 206- 208.

⁴⁵³ Bkz. Draz, A.g.e., 208-212.

c. Emirlerin işaret ettikleri sebep veya neticeleri: iyilik, daha güzel, takvanın gereği, ahlâksızlığı uzaklaştıracak, yolunu şaşırana şefkat gereği, ruhî gücü artıracak, Allah'a bağlayacak, samimiyeti kanıtlamakta, sağduyu sahibi, en iyi cemaati meydana getirmek, basiretlilik... vb.⁴⁵⁴ Bu gruptaki batınî sebep ve neticeleri ise kısaca 'Faziletler' olarak isimlendirdik. Bunlar: 64A, 66B ayettir.

Draz, buradaki ayetlerin incelenmesi ile birlikte Kur'ân-ı Kerim'in zihnî ve manevî unsurları birbirleri ile açıkladığı neticesine ulaşmıştır. Buna göre ahlâklılık akıllılıkla, kötü ahlâk ise akılsızlıkla nitelendirilmektedir.⁴⁵⁵

d. Zatı itibariyle veya sebep ve neticesi bakımından Batınî değer ifade eden yasaklar: intihar etmek, yalan söylemek, kibir, haram kazanç, çocuk öldürmek, menfaat bekleyerek bağışta bulunmak, başkasının yanına selamsız girmek, Allah'ı unutmak... vb.⁴⁵⁶ Kötü eylemleri menfi emirle yasaklayan ayetlerin oluşturduğu bu grubu 'Batınî Yasaklar' olarak isimlendirdik. Bunlar: 33A, 47B ayettir.

e. Kınanan vasıfların neticeleri: kötü unvan, körlük, cehalet, eksik bilgi, kötü yargı, temelsiz, menfaat düşkünlüğü, sınırları aşma, zalim davranış, Allah'tan uzaklaşma... vb. tabirleri içeren ayetler.⁴⁵⁷ Bu kınanan vasıfları 'Reziletler' olarak isimlendirdik. Bunlar: 247A, 171B ayettir.

Tablo 2.2: Batınî İspatlar

	Tebliğin Batınîliği	Batınî Emirler	Faziletler	Batınî Yasaklar	Reziletler
620 A	209 A	67 A	64 A	33 A	247 A
455 B	80 B	91 B	66 B	47 B	171 B
T:1075	289	158	130	80	418

⁴⁵⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 212-214.

⁴⁵⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 214.

⁴⁵⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 214-217.

⁴⁵⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 218-222.

Draz'ın beş grupta ele aldığı Batınî ispatlar 620 Mekkî, 455 Medenî olmak üzere toplam 1075 ayettir. Draz'ın konu sonundaki tabloya bu grupları yansıtması sebebiyle burada neticeleri tablo olarak göstermek istedik. Draz'ın belirlediği şekilde Mekkî ayetleri A, Medenî ayetleri B harfiyle gösterdik. En alta da toplam sayılarını yazdık. Yukarıda isimlendirdiğimiz şekliyle aşağıdaki tabloyu oluşturduk.

2.3.3.2. Çevresel Nedenler

Draz bir ideali ilke edinmiş mü'minin gayr-i meşru dedikodulara aldırış etmemesini vazedan ayetlerle⁴⁵⁸ konuya başlar. Kişinin iyi-kötü davranışlarının üzerinde hem cinslerimizin nazarındaki konumunun önemine işaret ederek kimsenin bilme ihtimali olmadığı bir yerde kötülükten sakınma durumuna batı felsefelerindeki modellerin vasatî bir yardım sağlama gücünde oluşunu belirtir. Buna karşılık Kur'an'daki ifadenin kişiye kat kat güç sağlamasını ifade eder. Draz burada meleklerin her şeyi kaydetmesi gibi ayetleri değil, bizzat Allah'ın birlikteliğini belirten ayetlere vurgu yapar. Ancak büyük bir yekün tutan, açık bir müeyyidenin bağlandığı ayetleri ayrı bir kategoride ele alacağı için burada geriye kalan toplam 82 ayeti dört grupta değerlendirir.

1) **Çeşitli derecelere elverişli olmakla birlikte, düzen ve disipline müsaîf, sarahaten mültefit tutum:** Draz bu şekilde olan toplam 9 ayet tespit etmiştir. Ayetlerden birini örnek olarak zikrederim:

et-Tûr 52/48: “*Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin. Kalktığın zaman da Rabbini hamd ile tesbih et.*”

Draz bu ifadelerin mü'mine Allah'ın istediği davranışı en güzel şekliyle yapma hassasiyetini, gücünü verdiğini ve istikrarı sağladığını belirtir.

Draz'ın atıfta bulunduğu dokuz ayetin içinde el-Bakara 2/271'de açıktan bir vaad olan ‘günahlarını örter’ mesajının söz konusu olduğunu tespit ettik. Oysa Draz bu grupta bir müeyyide belirtilmeyen, yalnız Allah'ın birlikteliğine işaret olan ayetleri belirlemektedir.⁴⁵⁹ Kitabın arapçasında da aynı ayet bulunmaktadır.⁴⁶⁰

2) **Kanun karşısında genellikle iyiliksever, ancak hata ihtimalini dışarıda bırakmayan tutum:** İltifat veya tenbih ya da ikaz içermeyen ciddi ancak

⁴⁵⁸ el-Mâide 5/54, el-Ahzâb 33/39.

⁴⁵⁹ Bkz. Draz, *Kur'an Ahlâkı*, 224.

⁴⁶⁰ Bkz. Diraz, *Düstûru'l-ahlâk fi'l-Kur'an*, 323.

şiddetli olmayan bir üsluba sahip, kişide korku ve ümit arası saygı, utanma vb. duyguları uyandıran ayetler toplam 28 adettir. Buradaki üslûp genel olarak: “Ödev böyledir, Allah yaptıklarınızı görür.” şeklindedir.⁴⁶¹

el-Münâfikûn 63/11: “Allah, eceli geldiğinde hiçbir kimseyi asla ertelemez. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”

3) **Prensip olarak el’ân uysal; fakat bazı özel şartların mevcudiyetinin oraya herhangi bir değişikliği dâhil etmeye elverişli bulunması sebebiyle, tonun daha ciddi bir hal almaya başladığı tutum:** Draz bu üslupta toplam 16 ayet tespit etmiştir.⁴⁶²

Hûd 11/112: “Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tevbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O yaptıklarınızı hakkıyla görür.”

4) **Nihayet inançsızların açıkça isyankâr tutumu:**

İnançsıza karşı ayetlerdeki üslûp sert ve tehditkârdır. Draz’ın tabiriyle, döve döve akıllanması beklenen, akıllı insana uzaktan gönderilmiş bir çağrı mahiyetindedir. Toplam 29 ayet tespit etmiştir.⁴⁶³

Âl-i İmrân 3/63: “Eğer yine yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah, bozguncuları hakkıyla bilendir.”

Draz’a göre ilk üç merhaledeki üsluplarda “dini duygular vesilesi ile ahlâkî bir eğitim” söz konusudur. İlkinde doğru davranışa sevgi ile teşvik edilir, ikincide korku ümit dengesi, takviye bir güçle donanma duygusu sağlar, üçüncüde de hayâ duyguları desteklenir. Son üslupta ise daha çok diğerlerinden misal vermek için inanana veya kafirlerin arasında akıllı olduğu halde kararsız kalana hitap olduğunu söyler.⁴⁶⁴

2.3.3.3. Gâî Sebepler

a. Tabii sonuçlar: Gâî sebepleri tabii sonuçlar ve gayr-i tabii sonuçlar olarak iki başlıkta ele alan, Draz birinci grupta tabii müeyyideler olarak adlandırılan ayetleri

⁴⁶¹ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 225.

⁴⁶² Bkz. Draz, A.g.e., 226.

⁴⁶³ Bkz. Draz, A.g.e., 227.

⁴⁶⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 227.

esas aldığını belirtmiş, toplam 14 ayete atıf yapmıştır. Bunları da ferdî veya genel iyilikle saiklenen ayetler şeklinde gruplandırmıştır.⁴⁶⁵

• Ferdî olana örnek:⁴⁶⁶

el-Mâide 5/101: “*Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur’ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir.*”

• Genel olana örnek: inançsızların saldırgan gücünü kırmak için,⁴⁶⁷

en-Nisâ 4/84: “*Şu halde Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlu olursun. Müminleri de teşvik et. Allah, inkâra sapanların gücünü kıracaktır. Allah’ın gücü daha çetin, cezası daha şiddetlidir.*”

Draz buraya kadar ayetlerle çizdiği çerçevenin bile “bizatihî gaye olan ahlâklılığa” ulaşmaktan uzakta bulunduğunu ifade eder. Bu konuda en katı tutuma sahip olan Kant’a insan tabiatının tedricen eğitilmesinin gerçekliği bakımından itiraz eder. Buna göre iyiliğin, kurtuluş yolu olmasının bilinmesi ilk adım, buna devam neticesi iyiliğin tadını tatma ile onu hedef edinme ikinci adım ve nihaî gaye olan kendini de ona adama beklenen son duraktır. İşte bu son durum yukarıdaki ayetlerin uygulanmasının tabii neticesidir.⁴⁶⁸

b. Gayr-ı tabii sonuçlar (veya İlâhî müeyyide): Draz yapılan her iyilik veya kötülüğün karşılığını bu dünyada tabii olarak bulmamasından hareketle yaratılışın ‘avdet’inin zorunluluğuna işaret eder. İnsanın yaratılışı itibariyle, diğer felsefelerin hatasına düşmeyip ahlâkî olanla hissedilebilir olan ayrımını yapmadan, kalp ve ruhun irade ile işbirliği neticesi olan davranışları bütüncül olarak göz önünde bulundurduğuna vurgu yapar. Draz, amellerin hem dünyada hem ahirette karşılığının alındığı genel prensibini belirten 13 ayet tespit eder.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 228.

⁴⁶⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 228.

⁴⁶⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 228-229.

⁴⁶⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 232, 233.

⁴⁶⁹ Hûd 11/3: *Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra da O’na tevbe edin ki sizi belirlenmiş bir süreye (ömrünüzün sonuna) kadar güzel bir şekilde yararlandırınsın ve her fazilet sahibine*

Draz doğru veya yanlış yapanların bir tutulmadığı ile ilgili ayetlerle konuya devam eder. Bu dünyada sebatkâr bir çabanın ebedî hayatta sonsuz mükâfat ile karşılığının mümkünlüğünü sorgular. Bu mükafatın karşılık olarak değil Allah'ın vadi olması bakımından değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Davranışların Allah'ın kabul ettiği şekilde, saf ve kusursuz olmasının da bu dünyada anlaşılamayacağını, dolayısıyla davranışların karşılığını Allah'ın ihsanına bırakma inancının buradaki tezadı karşıladığına işaret eder.⁴⁷⁰

2.3.4. İlâhî Müeyyide

1. Genel olarak mükâfat ve ceza prensibi: İlâhî müeyyidenin genel prensibini işleyen bu ayetlere önceki konunun sonunda değinilmiştir.

2. İki vadeli mükâfat ve ceza prensibi: Draz konuya iki vadeli (muaccel, müeccel) mükâfat-ceza prensibini işleyerek başlar. İlâhî müeyyidenin tabiatını belirlemeksizin, muhtasaran 11 ayette doğrular için mükafat, 15 ayette suçlular için mücazatın olduğu belirtilir.⁴⁷¹

2.3.4.1. Muaccel İlâhî Müeyyide

a. Maddî Cihet

Draz bu bölüm için net bir ifadeye sahip olan ancak bir ayetin varlığından söz eder. et-Talâk 65/2-3: “*Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa ona Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir. Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir.*” buna işaret eden diğer ayetlerden bazılarında örnek vererek onların müphemliğini belirtir. Örneğin bu ayetin devamı da müphemliğe örnektir: et-Talâk 65/4: “*Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir.*” Diğer bazı ayetlerin de doğrudan cezaî veya mahrum bırakıcı olmadıkları, ancak tarihi verileri açıklayıcı nitelikte olduklarına dikkat çekmiştir. Nankörlüklerine karşılık azabın verildiği kavimleri anlatan ayetler bunun gibidir. Ayrıca verilen nimetlerin bir *sınama* olarak verildiğine de dikkat çeker. İsyankârlıkta ileri gidenlerin ve bütün topluma yayılmış ifsadın cezasının da canlarıyla

faziletinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum.

⁴⁷⁰ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 236-237.

⁴⁷¹ Bkz. Draz, *A.g.e.*, 237-238.

olduğu görülmektedir. Şu halde Kur’ân’daki misaller bir cezayı kastetmemekte, onlardan ders çıkarılması amaçlanmaktadır.⁴⁷²

b. Medenî Cihet:

Draz’ın medenî cihetten kastı “ideallerin ve kolektif duyguların kaderinin alanı”⁴⁷³dır. Bu ayetler daha çok, daha dolaysız, nettir. Draz bu kapsamda 35 ayet tespit etmiştir. el-Mâide 5/56’daki “*Zafer kazanacak olan taraf, Allah’tan yana olanlardır.*” ifadesi buna örnektir. Bunun zıdı için Âl-i İmrân 3/12’de: “*Onların düşmanları yenilgiye ve üzüntüye mahkûmdurlar.*” buyrulur.⁴⁷⁴

c. Zihnî ve Ahlâkî Veche

Draz Kur’ân’da hem zihnî hem ahlâkî olarak Allah’ın tabiatın bizzat faili oluşunu, yani mü’mini, yöneldiği istikamete götürmeyi üstlendiğini belirtir.

“*Onun için gayret gösterenlere, Allah oraya giden yolları gösterecektir.*” ez-Zümer 39/69.

“*Onları karanlıklardan kurtarıp, aydınlığa götürecektir.*” el-Bakara 2/257.

Bunun zıddına, inançsızlara, zalimlere, mağrurlara, nankörlere gelince Allah onları doğru yola erdirmemekle kalmaz, onların yanılığını ve körlüğünü artırır.⁴⁷⁵ Draz bu içerikte toplam 63 ayet tespit etmiştir.⁴⁷⁶

d. Manevî Yön

Draz burada Allah nazarında hoş veya nahos olma durumu, aşkını kazanma veya kaybetme durumunu kasteder. Bunlar “Allah sever.” veya “.....dan razı olmaz.” formunda gelen ayetlerdir. Draz, muaccel manevî müeyyide olarak nitelendirdiği bu kapsamda 78 ayet tespit eder.⁴⁷⁷

e. Muaccel müeyyidenin yetersizliği

⁴⁷² Bkz. Draz, A.g.e., 238-240.

⁴⁷³ Draz, A.g.e., 240-241.

⁴⁷⁴ Bkz. A.g.e., 240-243.

⁴⁷⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 244-245.

⁴⁷⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 243-245.

⁴⁷⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 245-248.

Draz'a göre bu dünyada verilen İlâhî müeyyideler yeterli değildir. Çünkü evrensel ve eksiksiz değildir. Evrensel olmadığı eş-Şûra 42/30 ile: *“Başınıza her ne musibet gelirse kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.”* buyurularak ifade edilmektedir. Eksiksiz olmadığı da Âl-i İmrân 3/185'de: *“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.”* buyurularak belirtilmektedir. Buradan yola çıkarak Draz, dünyadaki çabanın teşviki değil sadece neticesi olacak, mükemmel ve halis, karşılık verici bir müeyyidenin zorunluğuna işaret eder.⁴⁷⁸

2.3.4.2. Gelecek Hayatta (Mueccel) İlâhî Müeyyide

Draz, mueccel İlâhî müeyyide içeren ayetlerde, ilk olarak detaya girmeden, sadece cins ismi (cennet, cehennem) söylemekle iktifa eden ayetleri gruplandırır. Bunlar toplam 138 ayettir.⁴⁷⁹

Draz daha sonra ismi telaffuz edilmeksizin, belirsiz şekilde ifade edilenleri gruplandırır. Örneğin 'çok bahtiyar bir hayat' el-İnfîtâr 82/13 veya 'elem dolu bir azap' Âl-i İmrân 3/188 vb. bunlar da toplam 326 ayettir.⁴⁸⁰

Son olarak da mü'minlerle kâfirlerin cennet ve cehennemdeki durumlarını ele alanları gruplandırır.

Ancak bundan önce iki hayat arasındaki geçiş dönemi hakkında bazı ayetlere değinerek bu konuya bir parantez açar. Burada Draz, kâfirlerin ve müminlerin canlarının alınması esnasındaki hallerini bildiren ayetleri⁴⁸¹ ele alır. Ölüm ile yeniden diriliş arası hakkında tafsilatlı ayetin mevcut olmadığını ifade ile eş-Şûra 42/27'de Nuh (as)'ın halkının boğulduktan sonra ateşe atıldıklarının ve el-Mü'min 40/46'da Firavun'un helak olan kavminin sabah akşam ateşe arz olunduğlarının bildirildiğini belirtir.⁴⁸² Draz, ölüm anı ile cennet-cehennem âlemi arasındaki bu durumu ele alan

⁴⁷⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 249-250.

⁴⁷⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 250.

⁴⁸⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 250-252.

⁴⁸¹ en-Nahl 16/32, Al-i İmrân 3/71, el-Enfâl 8/50.

⁴⁸² Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 253.

ayetleri Kur'ânî davet sistemine dâhil etmemiştir. Bundan sonra, cennetteki manevî, hissî saadete ve cehennemdeki ahlâkî, bedenî cezalara geçer.⁴⁸³

a. Cennet

Bunlar, 4 tanesi toptan ifadeye sahip olan toplam 230 ayettir.

a.1. Manevî saadet: bunlar, gerek selbî olarak üzüntünün yokluğu, gerek müspet olarak İlâhî cemali temaşa, hoşnutluk, boş sözlerin olmayışı, selamlaşmalar vb. çeşitli mükâfatları içerir. Toplam 102 ayettir.⁴⁸⁴

a.2. Hissî saadet: bunlar ise acının, ölümün yokluğu, bahçeler, nehirler, yiyecekler vb. toplam 124 ayettir. İlk bakışta manevî ve hissi saadet ayetlerinin sayıca birbirine yakın olması dikkatimizi çekmektedir. Draz ruhun sekinetinin bedenî sıhhatinde olduğu bakış açısıyla hissi saadetlere bakılmasını tavsiye etmektedir. Bedenî ihtiyaçların karşılanmamasının bir eksiklik olacağı gerçeğine işaret eder. Ve Draz, 'bu hediyeleri kabul etmemeye hakkımız var mıdır?' der. Burada zikredilen mükâfatların arasında bir değer iskalasının mevcudiyetinden de bahseder. Bunlardan en üstün olanı, ayette⁴⁸⁵ belirtildiği üzere, Allah'ın rızasıdır.⁴⁸⁶

Draz, mükâfatları içeren ayetlerin dağınık halde olup, parça parça geçtiklerine dikkat çeker. Bu üslubun, merakları cezp ediciliğin bile ölçülü olmasını gösterdiğini, Kur'ânî eğitimin sade ve fasıllı oluşuna örnek teşkil ettiğini belirtir.⁴⁸⁷

Draz Cennette ırmakların bulunmasının insan için nazarın zevklenmesinden ziyade acıların unutulması, hıncın kalpten atılması gibi manevî zevklerine işaret eder.⁴⁸⁸ es-Saffât 37/42⁴⁸⁹ 'de bahsedilen yiyeceklerin ihtiyaçtan değil zevkten yeneceği ve vücutlarında herhangi bir koruyucu vasıtaya ihtiyaçlarının olmayacağına

⁴⁸³ Bkz. Draz, A.g.e., 253.

⁴⁸⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 254-256.

⁴⁸⁵ et-Tevbe 9/72: "Allah mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, ebedi olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler vadetti. Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır."

⁴⁸⁶ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 262.

⁴⁸⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 262-263.

⁴⁸⁸ el-A'râf 7/43: "Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık..."

⁴⁸⁹ "Türlü meyveler... Onlara nice ikramlarda bulunulacaktır."

tefsirden işaret eder. Draz, cennetteki içkinin de dünyadakilerin olumsuzluklarını bertaraf ederek, saflığına vurgu yapıldığını belirtir. Eşler konusunda da aynı şekilde ayetlerde erkeklerle münasebete hiç değinilmediğini söylerken, eşlerin bakire olacakları ve hep öyle kalacaklarından, eşler arası sevgiden ve yaşlılıktan bahsedilmekte ve vasıfları belirtilirken ahlâkî meziyetlerin fiziki olana tekaddüm ettiğini belirtmektedir. Bunlara ilaveten cennette insanın aklına gelmeyen nimetlerin de hazırlandığından bahseder. Netice olarak Draz ayetlerin iki hayat arası bir tabiat farkından değil, derece farkından bahsetmekte olduğunu söyler.⁴⁹⁰

b. Cehennem

Kur'ân-ı Kerim'in cehennemi anlatmak için cennettekilerin özelliklerini tersine çevirmenin yeterli olduğunu belirtir. Cehennemdeki mucâzâtı ahlâkî ve bedenî cezalar olarak iki kategoride değerlendirir.⁴⁹¹

b.1. Ahlâkî Cezalar: Bunlar olumsuz (selbî) ahlâkî cezalar; rahmetten ümitsizlik, amellerin değersizliği, O'nun ruyetinden mahrumiyet gibi cezalar olabildiği gibi olumlu (müspet) ahlâkî cezalar; somurtkan, kararmış yüzler, ayıplanmış olmaları gibi cezalar da olabilmektedir. Bunlar toplam 142 ayettir.⁴⁹²

b.2. Bedenî Cezalar: Açlık ve susuzlukları giderememe, zindana, ateş dolu çukura atılma, kaynar su içme, iğrenç kokulu yiyecekler yeme gibi cezalardır. Bunlar toplam 89 ayettir. Burada da ahlâkî cezaların nisbeten bir miktar çokluğu dikkate değerdir. Yine Draz cennet vaadlerini manevî selamete yorduğu gibi cehennemde korkutulan bedenî acılarda hedeflenen şeyin ahlâkî ızdırap, terk edilmişlik, teselli edilmeme hissi, aralarındaki kavga, kin, lanetleşme⁴⁹³ olduğuna değinir.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 254-265.

⁴⁹¹ Bkz. Draz, A.g.e., 265.

⁴⁹² Bkz. Draz, A.g.e., 265-268.

⁴⁹³ el-A'râf 7/38: "Allah şöyle der: "Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin." Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) yoldaşına lanet eder. Nihayet hepsi orada toplandığı zaman peşlerinden gidenler, kendilerine öncülük edenler için, "Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver" derler. Allah der ki: "Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz." Benzeri ayetler: es-Sâd 38/64, ez-Zuhrûf 43/67, el-Ankebut 29/25.

Draz Kur'ânî davet sistemi olarak tespit ettiği değerleri Müeyyide konusunun sonuna tablo olarak sunmuştur.⁴⁹⁵

2.3.5. Değerlendirme

• Draz müeyyideyi üçlü taksim ile değerlendirir: Ahlâkî müeyyide, Kanunî müeyyide ve İlahî müeyyide.

• Draz'a göre tevbe, ahlâkî müeyyidedir. Hasene ve seyyie ise karşılık verici ahlâkî müeyyidelerdir.

• Draz birbirine tezat görünen ayetleri uzlaştırıcı bir çerçeve tespit eder.

• Draz'ın müeyyide konusunu işlerken ele aldığı ayetler çoğunlukla açık ve nettir. Ayetin bulunmadığı ya da maksat daha net ifade edildiği durumda hadisleri referans almıştır.

• Draz ayetlerin incelenmesi ile birlikte, Kur'ân-ı Kerim'in ahlâkî unsurları, zihnî ve manevî unsurlarla birlikte ele aldığını tespit etmiştir. Buna göre ahlâklılık akıllılıkla, kötü ahlâk ise akılsızlıkla nitelendirilmektedir.

• Draz, çevresel nedenler başlığında, kimsenin bilme ihtimali olmayan durumlarda felsefî modellerin ahlâkî duruş için yetersizliğine, buna karşı Kur'ânî davet üslubunun ahlâkî olanı desteklemesini değerlendirmiştir.

• Draz, Kur'ânî davet sistemini içeren 2323 ayetin, Mekkî ve Medenî oluşlarını işaretleyerek, sistematik tarzda değerlendirmiştir. Buna göre A: Mekkî, B: Medenî ayetlere işaret eder.

• Draz'ın tespit ettiği bu değerlerle ilgili herhangi bir neticeye işaret ettiği görülmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki Draz, takdiri okuyucuya bırakmıştır.

• Tabloyu değerlendirdiğimizde, Kur'ânî metodun genel karakteristiğinin Mekkî ayetlerde fazla oluşu anlamlıdır. Zira sistem Mekke'de yerleştirilmektedir.

• Gerek Mekkî gerek Medenî ayetlerde müspet emirlerin menfi emirlerden çok olduğu görülmektedir.

• Ahiretteki İlahî müeyyide ile ilgili ayetlerin (925) muaccel İlahî müeyyide ile ilgili ayetlerden (178) yaklaşık olarak 5 kat fazla olduğu görülmektedir. Buradan İlahî müeyyidenin esas ortaya çıkacağı zamanın ahirette olacağı neticesine rahatlıkla

⁴⁹⁴ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 265-271.

⁴⁹⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 272.

ulaşılabilir. Ancak buna rağmen müaccel İlâhî müeyyide, 178 ayetle hiç de az olmayan bir sayıda bu dünya üzerinde varlığını hissettirmektedir.

•Draz'ın, ölüm anı ile cennet-cehennem alemlerindeki durumu ele alan ayetleri Kur'ânî davet sistemine dâhil etmediği görülmektedir. Bu konunun da gruba dâhil edilmesini gerekli görüyoruz.

•Draz cennet vaatlerine manevî selâmetin işaretleri olarak bakar. Aynı şekilde cehennemde korkutulan bedenî acılarda hedeflenen şeyin de ahlâkî ızdırıp yani terk edilmişlik, teselli edilmeme hissi, aralarındaki kavga vb. olarak kabul eder.

2.4. Niyet ve Saikler

Draz, niyetin tanımı için, 'kendisiyle bir şeye doğru, gerek onu yapmak için, gerekse onu elde etmek için iradenin yöneldiği hareket' der.⁴⁹⁶ Gaye, hedef, sebep, saik kavramlarından ve ahlâkî niyet-psikolojik niyet ayrımı yaparak ahlâkçılardan bilgi verir. İslâmî anlayışta niyetin tanım ve tarifini şöyle yapar:

Yapılacak veya meydana gelmekte olan eyleme yönelmiş dikkatine niyet adı verilmektedir. 'Niyet' bir eyleme geçmenin başlangıcında aşağı-yukarı değişmeyen karar (kasd,azm) anlamına gelmektedir. ...o eylemle beraber bulunan psikolojik şuurdur. ...yapılacak bir görev söz konusu olması kadarıyla bu iki durumda kast veya niyet kavramı, burada terkip edici sadece üç unsurüçinde taşımak zorundadır:

1- Yapılacak şeyi tasarlamak

2- Onu yapmayı istemek

3- Onu buyurulmuş ve farz kılınmış nesne olarak kesinlikle istemek.⁴⁹⁷

Draz, niyet konusunda kişinin zihnî uyanıklığı ve psikolojik şuurunun gerekliliğini vurgular. Sarhoşluk, baygınlık veya cünüplük halinde kişinin vazifelerden menedilmesinden bahseden ayete⁴⁹⁸ işaret eder.⁴⁹⁹ Buradan Draz'ın

⁴⁹⁶ Draz, A.g.e., 285.

⁴⁹⁷ Draz, A.g.e., 287.

⁴⁹⁸ en-Nisâ 4/43:"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin

‘Psikolojik şuur’dan kastının cünüplükten kurtulma hali olduğu anlaşılır. Bu durumda Draz’ın abdest ve teyemmümün hikmetine bu açıdan baktığı söylenebilir. Bu hususta âlimlerin farklı görüşleri mevcuttur. Draz’ın Kutup’un da üzerinde durduğu gibi abdestin, insanı psikolojik hazırlık haline sokmasını benimsemiş olduğunu düşünüyoruz.⁵⁰⁰

Draz bu girişe devamla, ahlâkî vicdana değinir, bunu, “kalbin tasvibi, fiilin kendiliğindenliği, ödevin kendileriyle beraber eda edildiği sevinç ve ihtimam”⁵⁰¹ olarak niteler. Bu durumu zıddıyla anlatmak üzere münafıklardan örnekler ele alır. Üşenerek yapılan ibadetin kabul olmayacağı ile ilgili ayeti⁵⁰² örnek olarak verir. Buradan yola çıkarak, ayette belirtildiği üzere inançsız ve cesaretsiz kimselerin Müslüman olmadıklarını belirtir. Müslüman olmanın şartının, emirleri tereddütsüz kabul etmek, boyun eğmek olduğunu ayetle⁵⁰³ vurgular. Bu girişi yaptıktan sonra Draz, bütün bunlarla birlikte niyet konusundaki kastını daha açık şekilde belirten “إنما الأعمال بالنيات”⁵⁰⁴ hadis-i şerifini sunumunun merkezine almayı tercih eder.⁵⁰⁵

Draz bu hadisin mutlak olarak belirttiği anlamın, ‘ameller ancak niyetler itibarıyla mevcuttur’⁵⁰⁶ olduğu kanısındadır. Burada Draz, amelin sıhhat şartı olarak kabul eden Hanefilerle, fiilin değerinin şartı olarak gören diğer mezhepler (Hicaz ve

(teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.”

⁴⁹⁹ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 291.

⁵⁰⁰ Bkz. Kutup, *fî Zılâl-il Kur’ân*, C. 2, S. 489.

⁵⁰¹ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 291.

⁵⁰² et-Tevbe 9/54: *Harcamalarının kabul edilmesine, yalnızca, Allah’ı ve Rasûlünü inkar etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce harcamaları engel olmuştur.*

⁵⁰³ en-Nisâ 4/65: *“Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”*

⁵⁰⁴ Buhârî, *Bed’ü’l-Vahy*, Bab 1.

⁵⁰⁵ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 291.

⁵⁰⁶ Draz, A.g.e., 291.

Mısır ekolleri; Malikî Şâfiî, Hanbelî) arasındaki görüş farkını tartışır. Sözkonusu ihtilafın mücerret olduğunu ifade ederek bunu iki kelimeye indirger, ‘*davranmak ve olmak*’. Birinde *erişilecek bir durumun* söz konusu olduğunu diğerinde ise *erişilecek bir neticeyi* gerektirdiğini belirtir. Birinin yapma veya terk etme ile ilgili iken diğerinin şart veya sebep koyan, sıhhatinin durumunu açıklayan olduğunu söyler. Draz aradaki nüansı fikhî ve hukukî açıdan değerlendirerek neticede niyetin itibarının icma ile sabit olduğunu belirtir. Tefsir açısından bu detaylara girmedik.⁵⁰⁷

Konuya devamla ‘*Niyet ve Ahlâkî Fiilin Tabiatı*’ başlığında Draz niyeti, her eylemin ahlâkî sıhhatinin şartı olarak niteler. Niyetin değerinin kanuna uygunluğu bakımından nitelendirildiğini belirtir. Gayeci bakışla nitelenen iyi niyeti ikinci bölümde ele alacağını belirtir. Kant’ın iyi niyet için ‘*sınırsız mutlak hayır*’ bakışında hataya düştüğünü işaret ederek buna aykırı olan iki durumu ele alır.⁵⁰⁸

1. Meşru olmasına rağmen, kendi nazarında suç sayılabilen bir amele niyet eden kimsenin durumu nedir? Bu kişi ahlâkî kanun karşısında suç işlemiş sayılır. Ör: başkasına ait olduğuna itikat ettiği, fakat gerçekte kendinin olan bir malı, kişinin kendi hâkimiyetinin altına alması gibi...⁵⁰⁹

2. İyi niyet meşru olmayan bir davranışı hayır kılar mı? Draz önce ayetlerle mevzuyu işlemeye yönelir. Allah’a küfrü kışkırtmamak için insanların mukaddesatına küfretmek ayette yasaklanmıştır. Bu emre rağmen dini heyecan ile küfreden ise affedilecek midir? Veya iftiracıya karşı çıkmayan suç ortaklığıyla kınanmıştır. Oysa iyi niyetle, herkesle geçinmek maksadında olmak bu kınanmayı affettirir mi? Ya da hırslı, kötü ahlâklı, ilmimi kötüye kullanan birine ilim öğretmek, iyi niyetimize göre iyi mi yoksa kötü bir davranış mıdır?

Draz bu örneklere ahlâkçılarının ‘hayır’ cevabı verdiklerini söyler. Gazâlî’ye atfen bunun şer olduğunu belirtir. ve niyetin çerçevesini hadis-i şeriflerle çizer.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 292-294.

⁵⁰⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 295-297.

⁵⁰⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 297.

⁵¹⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 298-299.

“Allah sizin şekillerinize ve mallarınıza bakmaz; fakat kalplerinize ve amellerinize bakar.”⁵¹¹ hadis-i şerifinin ödevin tam formülünü içerdiğini belirtir. Konuya devamla kişinin, araştırmak ve iyiyi yapmak için bütün gücüyle çabalamasının neticesinin boşa çıkıp çıkmayacağını tartışır.⁵¹² Hadis-i şerifte buyrulduğu üzere, “*hakki arayan, ancak hükmünde hata eden hâkime bir sevap vardır.*”⁵¹³

Draz iradenin idealden gerçeğe doğru bir yönelme oluşuna işaret ederek et-Tevbe 9/46⁵¹⁴ 'ya atıf yapar. Zira ameller gerçekleşmeden önce fikir, niyet halindedirler. Diğer bir deyişle niyet, amelî bir tohum hüviyetindedir.⁵¹⁵

Bundan sonra Draz düşünen beyin ile teslimiyet gösteren kalp ve amel eden kolun birbirine uyum içinde katışmasına işaret ederek, bunlara eşit veya farklı değer tahsis edilip edilmediğini sorar.⁵¹⁶

Draz'ın burada hadis-i şeriflere ve ahlâkçılara çokça atıf yapmasının sebebinin buralarda açık olarak kalp ve amelin ayrı ayrı zikredilmesi olduğu kanaatindeyiz. Bundan sonra Draz, niyetin amele üstünlüğüne geçer.

Draz, ‘**Niyetin amele üstünlüğü**’ konusuna ele alırken, kalp ile beden arasında kıyas durumunda ayetlerde kalbe ağırlık verildiğini belirterek başlar. el-Bakara 2/62, 218; el-İsra 17/19; el-En’am 6/120⁵¹⁷, 151’e işaret eder. Kur’ân’da ruhî derinliği bulunmayan güzel bir amelin övüldüğüne dair bir örnek bulunmadığını, buna karşılık kalbin amelinin kendiliğinden bir değer ifade ettiğini ya da kurtuluşun başlıca şartı olarak sunulduğu pek çok ayetin bulunduğunu ayetlerle⁵¹⁸ belirtir.⁵¹⁹ Takva

⁵¹¹ Müslim, Libâs, 9.

⁵¹² Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 300-302.

⁵¹³ Buhârî, İ’tisâm, 21.

⁵¹⁴ et-Tevbe 9/46: “Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu, onlara “Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!” denildi.”

⁵¹⁵ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 302.

⁵¹⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 302-304.

⁵¹⁷ el-En’am 6/120: “Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Çünkü günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka göreceklerdir.”

⁵¹⁸ el-Hac 22/33, el-Hucurât 49/3, eş-Şuarâ 26/89⁵¹⁸, Kâf 50/33.

kavramının 220'den çok bulunduğunu ve bunun, Birr'in tersine⁵²⁰ 'İlâhî emrin itaatkâr ve hürmetkâr bir tutumunu' kastettiğini kabul eder. Ve takvanın tanımını Gazâlî ve Hâkim Tirmizî gibi ahlâkçılardan ele alır.⁵²¹ Draz, değerün üstünlüğünün alınan neticeye göre değil 'emrimizdeki vasıtaları kullanmamıza' göre olduğunu vurgulayarak hadislerden atıfla kalbin amelinin davranışlar üzerinde hem gerekli bir şart hem etkili bir sebep olduğunu belirtir.⁵²²

Draz ahlâkî kanunun, adaleti tesis etmenin ötesinde, insanı, hayvanî hayatın üstüne yükseltmek, böylece onun değerini yükseltmek hedefinde olduğu üzerinde durur. Misal olarak sadakanın ruhu nasıl kuvvetlendirdiğini el-Bakara 2/265⁵²³ ile misallendirir. et-Tevbe 9/103⁵²⁴ ile de sadakanın insanı arılaştırdığı ve değerini yükselttiğine işaret eder.⁵²⁵

Draz, bu konuda Gazâlî'nin *İhyâ*'da niyetin amele üstünlüğünü işlediğini söyler. Batınî amelin esas, öz, bizâtihi gaye olduğunu, gerektiğinde kendi kendine yetebileceğini, zahirî amelin ise tamamlayıcı, sağlamlaştırıcı unsur olduğuna işaret eder. Yani Draz niyet anını batınî amel; amel anını ise zahirî amel olarak isimlendirir. Niyetin amele göre daha imtiyazlı olduğunu belirtirken diğer taraftan amelin de niyeti yükselticisi, tamamlayıcısı oluşuna vurgu yapar. Niyetin daha hayırlı olduğunu belirten naslarda yalnız başına bir niyetin tek başına amelden daha hayırlı olması gibi

⁵¹⁹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 305.

⁵²⁰ el-Bakara 2/189'daki geniş anlamının tersine veya "yasaklayıcı buyruk" anlamının tersine.

⁵²¹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 306.

⁵²² Bkz. Draz, A.g.e., 306-307.

⁵²³ el-Bakara 2/265: "Mallarını Allah rızâsını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misali ise tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki misli veren bir bahçedir; şayet sağanak yağmazsa incecik yağar. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."

⁵²⁴ et-Tevbe 9/103: "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir."

⁵²⁵ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 308.

bir durum söz konusu değildir. Kamil bir amelin niyetle beraber tamam olduğu, bununla beraber niyetin amele üstünlüğü anlaşılmalıdır.⁵²⁶

Draz daha detaya girerek zahirî amelden üstün olan niyetin kalbî amelden yani batınî çabadan daha üstün olup olmadığı sorusunu sorar. Ve buna ahlâkçıların olumlu cevap verdiğini belirtir. Batınî çaba, “dünyanın bencil menfaatlerinden uzaklaşmaya çabalama, insanlık için gönül alıcı, cömert ve candan bir sevgiyi hissetme” vb. kişinin huyunu düzeltme yolunda hissettiği bir mecburiyet ya tabii bir eğilim, ya bir olgunluk zevki, ya herkese karşı hata yapmama isteği gibi niyetlerle de yapılabilir. Yani zahirî amele olduğu gibi batınî amele de değerini veren ardındaki niyettir.⁵²⁷

Draz daha sonra ‘**Niyet kendi kendine yetebilir mi?**’ başlığını işler. Niyetin tam ahlâkî bir fiilin rolünü yerine getirip getirmediğini sorgular. Burada ahlâkçılardan niyetin tanımına yer verir. Buna göre niyet, bazen “kesin bir karar” manasına gelirken çoğu kez, bir tasarı, arzu, gelgeç istek’ manalarında kullanılmaktadır. en-Nisâ 97-99’da⁵²⁸ hicrete gerçekten niyet edip engellenenlerle, bahaneler öne sürenlerin ayırımına dikkat çeker. Karar alındığında ahlâkî sorumluluğun tam olmasının gerektiğini, el-İsrâ 17/36⁵²⁹ ile belirtir.⁵³⁰

Draz burada gerçekleştirilmiş bir kararla engellenmiş bir kararın aynı ahlâkî değere sahip olup olmadığını sorar. Bu hususta İslam ahlâkçılarının dayandıkları delilleri ele alır. Bunlardan ilkinde katilin de maktulün de cehennemde oluşunu belirten hadiste davranışa geçen ancak gerçekleşmeyen niyet söz konusudur. Bu durum zaten konunun dışında kalmaktadır. Burada uygulamaya geçmeyen niyet

⁵²⁶ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 308-310.

⁵²⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 311.

⁵²⁸ en-Nisâ 4/97-99: “Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler “Ne işte idiniz?” dediler, (onlar) “O yerde zayıf görülenlerden idik” cevabını verdiler. Melekler ise “Allah’ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!” dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir! Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır. İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, günahları bağışlayıcıdır.”

⁵²⁹ el-İsrâ 17/36: “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”

⁵³⁰ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 311-312.

sorgulanmaktadır. İkinci durumda gerçek bir özür sebebiyle cihada çıkamayanların çıkanlar gibi olmalarından bahseden hadis söz konusudur. Burada da davranışa engel olan bir özür söz konusudur. Üçüncü durum ise farazî niyetin ahirette aynı karşılığı bulması durumudur. Burada da niyetin farazîyeti söz konusudur. (Zengin olsam tasadduk ederdim veya zengin olsam dünyanın tadını çıkarırdım diyen kişinin durumu)⁵³¹

Draz, amele yaklaştıkça niyetlerin değerinin arttığını tespit ederek bu çerçevedeki nakilleri iyi seçmenin gerekliliğine vurgu yapar. ez-Zilzâl 99/7-8⁵³² ve el-Ahkâf 46/19'a rağmen niyete amel değerini vermenin hesap edileceği vadedilen zerrelere imha etmek manasına geldiğini belirtir. Buna binaen Draz gerçekleşmiş amel ile gerçekleşmemiş niyet arasındaki farkı içeren iki delil sunar.

1. Netice vermemiş iyi niyetin bir amel olarak yazılacağı, gerçekleşmiş olanın ise on kat karşılığını bulacağına işaret eden kutsî hadis.⁵³³
2. Savaşanlar, savaşmayanlar ve zayıfların ayırımından bahseden en-Nisâ 4/95⁵³⁴, et-Tevbe 9/120-121.

Netice olarak, “niyet bir hayırdır, iyi niyetle bulunan amel daha üstün bir hayırdır; çünkü o kâmil ahlâkî ameldir.”⁵³⁵

2.4.1. Amelin Saikleri

2.4.1.1. Dolaylı niyet

Draz ikinci bölüm olarak ‘Amelin Saikleri’ başlığının altında birinci kısımda dolaylı niyeti inceler. Draz’ın dolaylı niyet’ten kastı açık olarak ifade etmemiştir. Ancak bunu biz, kişiyi amele yönlendiren onu tahrik eden sebepler karışımı

⁵³¹ Bkz. Draz, A.g.e., 314.

⁵³² ez-Zilzâl 99/7-8: “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.”

⁵³³ Bkz. Buhârî, Kitâbü’r-Rikâk, Bab 31.

⁵³⁴ en-Nisâ 4/95: Mü’minlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün mü’minlere o güzel geleceği vaad etmiştir, ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır.

⁵³⁵ Draz, Kur’ân Ahlâkı, 316.

neticesinde oluşan niyet olarak anlıyoruz.⁵³⁶ Niyette ihlâsı ayırt etmenin zorluğuna değinmesi ve sunduğu örnekler de⁵³⁷ bunu ifade eder. Niyetin doğrudan ya da dolaylı yoldan yönetilemeyeceğini kabul eden Gazâlî'ye işaret etmesi, onun, niyeti, malumatlar, temayüller, düsturlar gibi pek çok verinin tabii neticesi olarak kabul ettiğini belirtmesi de bunu açıklar.⁵³⁸ Buna göre Gazâlî, niyetin değişiminin ancak hayat anlayışını değiştirmesi, ruhu yüce bir ideale bağlaması gibi köklü değişimlerle olabileceğini kabul eder.⁵³⁹

Draz İlahî murakabenin en gizlileri bildiği ile ilgili ayetleri belirterek bu anlayışı merkeze alan kişinin, ruh halinin bir korku ve ümit dengesi içinde niyet ve amellerini yönetebileceğini ifade eder. Oysa yalnızca aklen iyiyi yapmaya yönelen kişinin ya olumsuzluklar karşısında ümitsizliğe sürükleneceğini ya da kendini beğenen bir hoşgörülüğe meyledeceğini belirtir. Bu denge halinin niyetin genel prensibi olduğunu kabul eder. Tıpkı davranışlarda farz, haram ve mübah üçlü taksim olduğu gibi niyet için de aynı durumu kabul etmeyi teklif eder. Ve önce bu üçlü taksimi, ardından diğer saikleri açıklayacağını belirtir.⁵⁴⁰

2.4.1.2. İyi niyet

Draz'ın iyi niyet olarak isimlendirdiği esasında Allah'ın emirlerine halis ve katıksız şekilde boyun eğmek manasına gelen 'ihlâs' kavramıdır. Niyetteki ihlâsı iyi anlayabilmek için bilinmesi gereken iki ayet grubundan bahseder:

Birincisi: 'temayüllerimizin nüfuzunun düsturlarımızdan uzaklaştırılması gerektiğini' belirten ayetler: en-Nisâ 4/135, el-Kasas 28/50⁵⁴¹, es-Sâd 38/26.

⁵³⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 317-318.

⁵³⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 319.

⁵³⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 320.

⁵³⁹ Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, C. 4, S. 328.

⁵⁴⁰ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 321-324.

⁵⁴¹ el-Kasas 28/50: "Eğer sana cevap vermezlerse bil ki onlar sırf kendi bencil arzularına uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın, sırf kendi bencil arzularına uyandan daha sapkıncı kim olabilir! Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez."

İkincisi: ‘harici âlemin tesirinden, başkalarının kınama veya onayından, ruhumuzu kurtarmak isteyen’ ayetler: en-Nisâ 4/108⁵⁴², 142; el-Mâide 5/54; el-Ahzâb 33/39; el-İnsân 76/9.

Buna örnek olarak el-Müddessir 74/6⁵⁴³ ile de iyiliği başa kakmaktan, fazlasını bekleyerek iyilik yapmaktan men edilmeye işaret vardır. Müfessirlerin bu ayete en geniş manada anlam verdiklerine işaret eder. Bunu tahdit ve tayin eden prensibin de el-Leyl 92/17-20⁵⁴⁴’de belirtildiğini söyler.⁵⁴⁵

Bu ayetlerden çıkan manaya göre iyi niyetin tarifi:

*İtaat eden iradenin emri kabul ettiği tarafa doğru yönelmek için, bu iradenin isteyerek veya istemeyerek, batını veya zahirî, kendisiyle her şeyden ayrıldığı bir harekettir. Bu dünyadan ve bizzat kendimizden bir ayrılma ve en saf ve en mükemmel ideale bir bağlanmadır: Bizzat Allah’a.*⁵⁴⁶

Buradan devamla Draz Kur’ân’ın üslubunu bu çerçevede değerlendirir. O, Kur’ân’ın her sayfada değil her satırda, gerek ismi, sıfatı gerek zamiri ile olsun, okuyucuyu Allah’a yönelttiğine dikkat çeker. Unutmaya meyyal olan insan için insana yönelen bu Kur’ânî terbiyeyi gözler önüne serer.⁵⁴⁷

Draz konuya devamla Kur’ân’daki ahlâkî derecelendirmeyi (kötü-orta-iyi) altı basamakta incelemiştir:

⁵⁴² “Bunlar, insanlardan gizlenmeye çalışırlar da Allah’tan gizlenmezler. Halbuki Allah, geceleyin, razı olmayacağı sözleri kurarlarken onlarla beraberdir. Allah onların yaptıklarını (ilmiyle) kuşatmıştır.”

⁵⁴³ “İyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma.”

⁵⁴⁴ “Temizlenmek için malını hayra veren en muttekî (Allah’a karşı gelmekten en çok sakınan) kimse o ateşten uzak tutulacaktır. O, hiç kimseye karşılık bekleyerek iyilik yapmaz.(Yaptığı iyiliği) Ancak yüce Rabbinin rızasını istediği için (yapar). Elbette kendisi de hoşnut olacaktır.”

⁵⁴⁵ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 325: dipnot 71.

⁵⁴⁶ Draz, A.g.e., 325-326.

⁵⁴⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 326.

1. Mülk sevdası olarak bilinen heva hevese tapma olarak adlandırılan *kanuna aykırı* durum, el-Furkân 25/43-44⁵⁴⁸.

2. Baskı veya tehdit vb. sebebiyle yanlıştan kaçınma, *ahlâka aykırı* durum, et-Tevbe 9/98,54⁵⁴⁹.

3. Mizacına aykırı olduğu için ahlâkî davranma, bu “iradenin zaferini değil, çocukça içgüdünün suçsuzluğunu” ifade eden *ahlâk dışı* durumdur, Allah yolunda değil yurtseverlikle savaşan kişi gibi.

4. Fitrî ihtiyacı tatmin etme zorunluluğu, *mübah* olan durum, ne kötü ne iyi durum.

5. Fitrî ihtiyacı hikmete binaen değerlendirme durumu, *iyi* olan durum, huzurlu ibadet için bedenime itina, çıkarsız dostluklar inşa etme, ekonomik olarak ailemi, ülkemi kalkındırmak vb.

6. Fitrî ihtiyacını Allah için feda etmek. Bu *en iyi* durumdur. el-Bakara 2/273, el-Haşr 59/9⁵⁵⁰.

İdeal iyi olarak 6. maddede fedakarlığı sunan Draz, bu durumun geliştirilmesinin, hem zahirî hem manevî yönden, dünya çarkının işlemesi için zararlı olacağını da belirtir. Sahabe arasında da bu durumun istisnâî olduğunu, genel tavrın bu yönde olmadığını belirtir. İbn Avf (ra) gibi zenginliği olan sahabenin durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Yukarıdaki altı durum arasında ahlâkî olan niyet son iki durumda bulunmaktadır.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ el-Furkân 25/43,44: “Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekilolacaksın? Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar. “

⁵⁴⁹ “Harcamalarının kabul edilmesine, yalnızca, Allah’ı ve Rasûlünü inkar etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce harcamaları engel olmuştur.”

⁵⁵⁰ “Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine’ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”

⁵⁵¹ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 323-332.

Draz konuya, amelin niyete göre derecelenmesini ele alan İslam ahlâkçılarıyla devam eder. Ebu Talip Mekkî, Hâkim Tirmizi, Gazâlî'nin en üst derecede takvayı kabul ettiğini belirtir. Kanun koyucudan hak iddia etmeden, kanuna boyun eğmiş olarak, en saf niyete vurgu yapanın Şatbî olduğunu belirtir.⁵⁵²

Draz, insanın gayretinin neticesini hemen görmek istemesinden bahseder. Aksi durumda mü'minin güçten düşmesi, gevşemesinin söz konusu olduğuna işaret eder. Buradan da ihlâsın her sonuçtan yalıtılmış olmasının zorluğuna değinir. Öte yandan tüm enerjisi ile gayret eden ve kaygılara düşen Hz. Peygamber (sav)'e gevşememesi veya fazla kaygılanmaması hususunda orta yolu tavsiye eden ayetlere⁵⁵³ işaret eder.⁵⁵⁴

Draz daha detaya girerek, hedefi yalnız Allah rızası olan bir mü'mine, Kur'ân'da bir emir için iki farklı makbul niyetle karşılaşması durumunda hangisinin daha hayır olduğunu sorar. Cihadı sırf Allah rızası için yapmaktan bahseden ayetle⁵⁵⁵ zayıfları kurtarmak için yapmaktan bahseden ayetin⁵⁵⁶ arasındaki durumu sorgular.⁵⁵⁷

Draz buna bir rasyonalistin, sebep ve hikmeti düşünülmeden, sırf emir olduğu için itaat etmek, adil ve makul olduğuna tatmin olunan bir emre itaatten daha yüksek olamaz, diyeceğini belirtir. Ancak bu ikisini birleştiren bir niyetin daha derinlikli bir durum olduğunu savunur. İman ehli için, hiçbir zihnî gayretin Allah'ın hikmetini kuşatıcı olmadığını belirtir. "Mü'min emirlerde bir akıl parıltısı görmese bile, zımnen itaat ettiği en hikmetli emirlere sahip olması gerektiğine kesin bir surette inanır ve

⁵⁵² Bkz. Draz, A.g.e., 333-335.

⁵⁵³ en-Nahl 16/127, Hûd 11/12. el-Kehf 18/6: "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzümlere neredeyse kendini helâk edeceksin!"

⁵⁵⁴ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 336-338.

⁵⁵⁵ el-Bakara 2/193: "Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır."

⁵⁵⁶ en-Nisâ 4/75: "Size ne oluyor da, Allah yolunda ve, "Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zâlim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver" diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?"

⁵⁵⁷ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 339-341.

onların tabiatlarını ayırt etmeksizin gerçekleştirmeye çalışır.”⁵⁵⁸ der. en-Nisâ 4/66⁵⁵⁹ bu duruma misaldir. Diğer durumda ise açık ve adil bir emri vicdanında kayıtsız olarak kabul etmedikçe mü'min olunamayacağı en-Nisâ 4/65⁵⁶⁰ 'te ifade edilmektedir.⁵⁶¹

Netice olarak Draz mü'minin bu iki durumdan birini tercih durumunda olmadığına, ayetlerin dayanışma içinde olduklarına, zımmen birbirlerini ifade ettiklerine dikkat çeker. Draz bu durumu şöyle formüle eder: “ister (emre itaat) şekli üzerinde durarak, ister (makul hikmetin) özüne nüfuz ederek iradenin mevzuunu, dinin mevzuu ile aynileştirmek.”⁵⁶² Bunun dışına çıkıldığında menfaate düşüldüğünü belirtir. İnsanın ya kanunun ya iyinin ya da menfaatinin peşinde olduğunu kabul eder.

Draz devamla bazı ahlâkçıların insan için fazilet ve kötülük arasında orta yolun bulunmadığı iddialarını değerlendirir. Bakıllanî, onlar için, niyeti şirkten uzaklaştırma hedefiyle böyle yaptıklarını ancak bu durumun insan için realite olmadığını hatta bu mükemmeliyetçiliğin insanı ilahlaştırmaya götürdüğünü ifade eder. Bundan sonra Draz yukarıda bahsettiği makbul niyet ile kötü niyet arasında orta hali anlatır. Bunu niyetin masumiyeti olarak isimlendirir. Umumun görüşünün de bu doğrultuda olduğunu belirtir.⁵⁶³

2.4.1.3. Niyetin masumiyeti

Draz'ın niyetin masumiyetinden kastı, ne övgüye ne kınanmaya layık olan, ahlâken sıfır noktasında bulunan amellerdir. Bu durum, borcunu ödemekle yetinen

⁵⁵⁸ Draz, A.g.e., 342.

⁵⁵⁹ en-Nisâ 4/66: “Eğer biz onlara, “Hayatlarınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın” diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğütleri tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha çok pekiştirici olurdu.”

⁵⁶⁰ en-Nisâ 4/65: “Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”

⁵⁶¹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 341-343.

⁵⁶² Draz, A.g.e., 343.

⁵⁶³ Bkz. Draz, A.g.e., 345.

kimsenin durumu gibidir. Amellerin bu kategoriye girmesi için iki şart gereklidir, biri gayeyi diğeri vasıtayı ilgilendirir.⁵⁶⁴

Gayeyi ilgilendiren kısım, kişinin düşüncesinde Allah'ın mübah kılması harici bir gayenin olmamasıdır. Arkadaş çevresinin sevgisini kazanmak için onlara ihsanla davranan veya külfet etmeyen kişide olduğu gibi. Veya Allah korkusu ya da ümidi sebebiyle insanlara güler yüzlü olan kişi yukarıda bahsedilen mübahlık durumunun dışında kalmaktadır. İslam ahlâkçuları Allah korkusundan veya sevgisi için amel işleminin iyi/kötü değerlendirilmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir.⁵⁶⁵

Mü'minler yaptıklarının karşılığında alacaklı olduklarını değil ancak Allah'ın vaadi, ihsanıyla cenneti kazanacaklarının şuurundadır. Yani mü'minler Allah'ın mükâfatlandırıcı oluşunu bilmektedirler. Buradan hareketle amellerin yalnız Allah için yapılması esas gayedir. Oysa çoğu korku veya ümit ile yapılmaktadır. Draz bu korku ve ümit ile yapılan amellerin Kur'ân'da desteklendiğini belirtir. Tek başına korkunun veya tek başına mükâfat ümidinin yetersizliğine işaret eder. Korku ile ümidin birlikte olmasının gerekliliğini içeren ayetlere⁵⁶⁶ atıf yapar.⁵⁶⁷

Vasıta ile ilgili olanlar ise bu gayeye ve kanuna uygun olan amellerdir. Örneğin,

A. Kazanç: Draz, kazanç sağlamak için çalışmanın mübah olduğunu ancak bu çalışmanın kanuna uygunluğu ile takdire layık hale geldiğini belirtir.

B. Kemâliyat: Güzel giyim, fitrî ihtiyacı karşılamak içinse mübah, bu kişiyi Allah'a şükre götürüyorsa mendup olur.

C. İstisnalar: Güçlük durumunda ruhsattan yararlanmak, Allah katında beşerî bir tevazuya sebep olması bakımından sevimlidir. Zorluğu tercih etmesi ise kişinin, Allah'ın ruhsatını reddetme nankörlüğünde olduğuna işaret eder.

⁵⁶⁴ Bkz. Draz, A.g.e., 346.

⁵⁶⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 347-349.

⁵⁶⁶ el-İsrâ 17/57, ez-Zümer 39/9, el-A'râf 7/56: "İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."

⁵⁶⁷ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 349-353.

D. Oyun: Dünyayı alçaltmanın Kur'ânî ifadesi onun *oyun ve eğlence* olmasıdır. İslam'da bazı sportif faaliyetler, ahlâkî faaliyeti canlandırma amacıyla uygun görülmüştür.⁵⁶⁸

Draz buradan hareketle iki neticeye ulaşır. Birincisi, iyi ile kötü arasında orta alan mevcuttur. İkincisi ise, iyi niyetle orta alan, iyi ve övgüye layık hale getirilebilir.⁵⁶⁹

Draz konuya devamla zühdü tercih edenleri tartışır. Onların, hedefledikleri ruhanî güce eriştiklerinde, sert tercihlerini zamanla bıraktıklarını belirtir. Ayrıca Kur'ân'ın da zaruret durumlarında izin vermesine rağmen sabra davet ettiğini⁵⁷⁰ söyler.⁵⁷¹

Öte yandan Draz kalp temizliği, kemâliyata ulaşmak vb. değerleri kazanmanın esas niyet veya gaye olamayacağını, bu değerlerin başka gayelere ulaşmak için vesile olduklarına değinir. Ve ayete işaret ederek bunun ebedî saadetin şartı⁵⁷² ve kazanılması için çabamızı devamlı teşvik ettiği bir değer ünvanı⁵⁷³ olduğunu ifade

⁵⁶⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 356-357.

⁵⁶⁹ Bkz. Draz, A.g.e., 357.

⁵⁷⁰ el-Bakara 2/184-185, en-Nisâ 4/25, 26: “Sizden kimin, hür mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları halinde sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

⁵⁷¹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 357-360.

⁵⁷² Kâf 50/33, eş-Şuarâ 26/89: “Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).”

⁵⁷³ el-Ahzâb 33/53; et-Tevbe 9/103: “Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir.”

eder. Esas niyetin Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu, bütün bunların ayette⁵⁷⁴ de ikinci, alt başlık olarak zikredildiğini belirtir.⁵⁷⁵

2.4.1.4. Kötü niyetler

Draz hakikatin yolunun tek, onun dışındaki yanlış yolların ise çokluğuna el-En'am 6/153⁵⁷⁶ ile işaret eder. Kötü niyeti, zarar verme; ödevi baştan savma; gayr-ı meşru kazanç; insanlara hoş görünme, riya başlıkları altında ele alır.

A. Zarar verme niyeti ile ilgili evliliğe dair bir ayeti⁵⁷⁷ örnek vererek, bu tutumun Allah'ın ayetlerini alaya almak manasına geldiğini belirtir. Miras vb. ayetlerle konuyu işler.⁵⁷⁸

B. Ödevini baştan savma niyetine, zekât düşecek malı vaktinden önce bazı hilelerle azaltma yoluna gitmeyi örnek olarak verir. Kur'an'daki el-Kalem 68/17-33'teki bahçe sahipleri kıssasına işaret eder.⁵⁷⁹

C. Gayr-ı meşru kazanç sağlama niyetine, malın kusurunu saklama vb. durumların açıkça uyarıldığı ile örneklendirir. Ticaret hukukunda esas olan, karşılıklı rızaya dayanmasıdır. Ancak mevki sebebiyle verilen hediyeyi kabul eden hâkimin,

⁵⁷⁴ el-Bakara 2/265: "Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."

⁵⁷⁵ Bkz. Draz, *Kur'an Ahlâkı*, 361-362.

⁵⁷⁶ el-En'am 6/153: "Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti."

⁵⁷⁷ el-Bakara 2/231: "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir."

⁵⁷⁸ Bkz. Draz, *Kur'an Ahlâkı*, 363-365.

⁵⁷⁹ Bkz. Draz, *A.g.e.*, 365-366.

zulmünden kurtulmak için malından kocasına veren kadının durumunda ayette⁵⁸⁰ üzerinde durulan gönül rızasının söz konusu olmadığını belirtir. Draz, hile ile haksız kazanç sağlayanın durumuna Ashâb-ı Sebt'in anlatıldığı ayeti⁵⁸¹ örnek olarak zikreder. Faizin her türlüünün haram kılındığına işaret ederek muhatara anlaşmasını fikhî mezhepler nazarında inceler.⁵⁸² Çalışmamızın çerçevesinin dışında olması sebebiyle bu fikhî husus üzerinde durmuyoruz.

D. İnsanlara hoş görünme (riya') niyeti için Draz, bunun mübahlık ölçüsü dışında, aşırıya kaçmak durumunda, el-Bakara 2/264-266⁵⁸³ ile ikaz eder ve Maun suresindeki sertliğe işaret eder.⁵⁸⁴

Son olarak Draz '**Niyetlerin İhlâsı ile Saiklerin Karışımı**' başlığı altında tekrar değerlendirme yapar. Dünyadaki saiklerden veya öz eğilimlerden arınmış bir kalbe, varlık sebebinin yalnız Allah olduğuna ayetlerle işaret eder. Kehf son ayeti⁵⁸⁵ sebab-i nuzulü ile nakleder. Bununla birlikte gayr-i iradî hislerin de affedileceğine et-Tevbe

⁵⁸⁰ en-Nisâ 4/4: “Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin; eğer gönül hoşluğu ile o mehirin bir kısmını size bağışarlarsa onu da afiyetle yeyin.”

⁵⁸¹ el-A'râf 7/163: “Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Çünkü cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi. İşte böylece biz, yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk.”

⁵⁸² Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 366-372.

⁵⁸³ el-Bakara 2/264: “Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın.”

⁵⁸⁴ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 372-373.

⁵⁸⁵ el-Kehf 18/110: “De ki: “Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”

9/102⁵⁸⁶ ile işaret eder. Netice olarak kişinin amelini ihlâsla yaptığına çoğu kez emin olamayacağını vurgular.⁵⁸⁷

2.4.2. Değerlendirme

• Draz niyet konusunda, doğrudan ifade eden ayetin azlığı sebebiyle dolaylı olarak o manayı içeren ayetleri referans alır. Hadis-i şeriflerden ve ahlâkçılardan fazlaca nakilde bulunur.

• Draz niyeti davranışın geçerlilik şartı ve değer şartı olarak ele alır.

• Draz'ın Kur'ân'daki ahlâkî derecelendirmeyi altı basamakta ele alması özgün bir sunumdur.

• Mü'minin cenneti, bir karşılık olarak görmemesine, onun, Allah'ın lütfu olduğuna vurgu yapması niyetin halisiyeti için güzel bir değerlendirmedir.

• Draz'ın ahlâkî kemâlatın bile gaye olamayacağını belirtmesi, bunu niyete karışmaması gereken bir saik olarak ele alması, ideal olan kalp temizliğini de bunlara dâhil etmesi bu alana hassas bir bakış kazandırmaktadır. Bu durumu ahlâkçılara atfen anlatması ahlâk ilminin tefsire katkısının da önemini göstermektedir.

• Draz, niyetin amele göre daha imtiyazlı olduğunu belirtirken diğer taraftan amelinde niyeti yükselticisi, tamamlayıcısı oluşuna vurgu yapar. Amele yaklaştıkça niyetin değerinin arttığını belirtir.

• Draz'a göre niyet, bir hayırdır, iyi niyetle bulunan amel daha üstün bir hayırdır. Çünkü o kâmil ahlâkî ameldir.

• Tıpkı davranışlarda farz, haram ve mübah üçlü taksim olduğu gibi niyet için de aynı durumu kabul etmeyi teklif eder.

• İyi niyetin tarifini ayetlerden çıkan manaya göre verir.

• Draz, Kur'ân'ın üslubunun kişiyi ihlâsa yönelttiğini tespit eder. O, Kur'ân'ın her satırda, gerek ismi, sıfatı gerek zamiri ile olsun, okuyucuyu Allah'a yönelttiğine dikkat çeker. Unutmaya meyyal olan insan için insana yönelen bu Kur'ânî terbiyeyi gözler önüne serer.

⁵⁸⁶ “Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır.”

⁵⁸⁷ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 373-380.

• Draz'a göre, iyi ile kötü arasında orta alan mevcuttur. İyi niyetle orta alan, iyi ve övgüye layık hale getirilebilir.

• Draz, ayetlere tezat teşkil edecek derecede geniş çerçevede mana vermekten kaçınır. Manayı sınırlamayı önemser.

2.5. Gayret

Draz, gayreti “bir kuvvete mukavemet göstermek veya bir mukavemeti yenmek” olduğundan özellikle *etkili amelle* tanımlamaktadır. Buradan *kuvvetle ve sebatla mücadele* etmeyi kastetmektedir. İnsanın fitrî olarak mücadele edici oluşundan hareketle⁵⁸⁸ ahlâkî değer ifade eden gayretin ancak *akıl* ile gerekli kılınmış ve bir *idealin* hizmetine konulmuş olmasını dikkate almaya değer görür. İnsana gücünün üstünde yük yüklenmemiştir. Ancak o, *bütüin gücüyle*⁵⁸⁹ itaate teşvik edilmiştir. Draz, ‘Ahlâkî tekâmül yolundaki zorluklara’ ayette geçen ‘*sarp yokuşu*’⁵⁹⁰ örnek verir. Ve Kur’ân’ın mü’mini devamlı teşvik ettiğini belirtir. Hatta el-Hucurât 49/15’e⁵⁹¹ göre gayret, samimi imanın tarifinin içine dâhil olmaktadır.⁵⁹²

Draz böyle bir giriş yaptıktan sonra konuya üç soruyla devam eder. Bundan sonraki başlıklar bu sorulara cevap niteliğindedir. Birinci başlıkta gayretin kendiliğindenliğini inceler. İkinci başlıkta bedenî gayretin payımı ve üçüncü başlıkta gayretin ölçüsünü ele alır.

⁵⁸⁸ el-İnşikâk 84/6: “*Ey insan! Şüpheli yok ki sen Rabbinle karşı çaba üstüne çaba göstermekte; sonunda O'na varacaksın.*”

⁵⁸⁹ et-Teğâbün 64/16: “*O halde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçının..*”

⁵⁹⁰ el-Beled 90/11-18: “*Fakat o, sarp yokuşa atılmadı. Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin? O tutsak bir boynu çözmektir.(köle azat etmek) Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır. Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir.*”

⁵⁹¹ el-Hucurât 49/15: “*Mü'minler ancak Allah'a ve Resûlüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.*”

⁵⁹² Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 386-387.

2.5.1. Gayret ve Kendiliğindenlik

Draz'ın mücadele ve fedakârlık ruhunun coşması olarak nitelediği gayret, faziletin hizmetine koyulduğu takdirde bir değer ifade eder. Bu noktada ahlâkî değerlerin kendiliğinden, doğuştan olanla, çalışarak elde edilen arasında kıymet farkının olup olmadığını sorgular. Ne biri ne diğèrinin üstünlüğünü iddia etmeye ahlâkçuların yanaşmadığına dikkat çeker. Bu tenakuza daha kapsamlı bakmaya davet eder. Çünkü hiçbir fazilet ne tamamen doğuştan ne tamamen çalışmayla, sonradan elde edilmemektedir. Netice olarak Draz, bahsettiği orta yolu tespit etmek üzere Kur'ân'da iki çeşit gayretin varlığına işaret eder. Bunları 'bertaraf edici gayret' ve 'yaratıcı gayret' olarak isimlendirmiştir.⁵⁹³

3.5.1.1. Bertaraf edici gayret: Şer eğilimlere karşı mukavemet ettirici güçtür. en-Nâziât 79/34-41⁵⁹⁴ buna işaret eder. Draz, bunu yukarıda bahsettiği, kendiliğinden veya çalışmayla ahlâkî değerleri kazanma durumu bakımından değerlendirir. Birinci durumda, yani fitrî istidat verilen Peygamber ve salih kullar için salih amel işlemek, ayette⁵⁹⁵ geçtiği üzere neşe ve sevince sebep olmaktadır. İkinci durumda, yani çalışıp didinenler için ise ayette⁵⁹⁶ Allah'ın yardımıyla hidâyete erecekleri bildirilmektedir. Draz, her amelde hem fitrî istidat hem gayretin söz konusu olduğunu belirtir. Ayetlerde⁵⁹⁷ nefsin kötülüğü emretmesi bildirildiği gibi, onun Allah'a dayanıp

⁵⁹³ Bkz. Draz, A.g.e., 390.

⁵⁹⁴ en-Nâziât 79/34-41: “En büyük felaket (kıyamet) geldiği zaman, o gün insan yaptıklarını hatırlar. Cehennem, görenler için apaçık bir şekilde gösterilir. Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz, cehennem onun sığınağıdır. Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsin arzularından alıkoysa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.”

⁵⁹⁵ el-En'âm 6/124: “Onlara bir âyet geldiği zaman, “Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmeye kadar asla inanmayacağız” derler. Allah elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir. Suç işleyenlere Allah katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekârlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir.”

⁵⁹⁶ el-Ankebût 29/69: “Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız. Şüphesiz Allah mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.”

⁵⁹⁷ el-A'râf 7/200-201: “Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir. Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler.”

güvenenlerin üzerinde bir tesirinin olmadığı da belirtilmiştir. Draz, İslâm'da veli kişinin fitrî temayüllere karşı kayıtsız kalmasının istenmediğini, ancak manevî değerlerin öncelikli olarak tercih edilmesinin⁵⁹⁸ istendiğini belirtir.⁵⁹⁹

Draz konuya devamla, fitratın katkısı arttıkça şahsî meziyetin azalıp azalmadığını sorgular. Burada üzerinde durduğu durum, gayretin hedefinin kişinin içine nüfuz etmesi ve asıl bir huy haline gelmesidir. Draz, doğru amelin yapılabilmesi için kişiye, içte mevcut olan bir sermayenin gerekliliğine işaret eder ve en faziletli insanın, *ihtirasın sesini anında susturmaya kabiliyetli* kişi, olduğunu belirtir. Netice olarak, gayret ettikçe ahlâka yerleşen faziletin icraatı kolaylaşır yani gayret kendiliğindenliğe yakınlaşır.⁶⁰⁰

Draz, bunun tersi olan durumu ele alır. Yani en çok gayreti gösteren kişinin en ahlâklı kişi sayılması durumunu değerlendirir. Bunun ilkel duygular yığını içinde mücadele veren yalnızca yola yeni girenlerin değil, hatta kötülerin bile ahlâklı sayılmasına götüreceğini savunur. Bu ise et-Tevbe 9/53-54'e⁶⁰¹ aykırı bir durumdur.⁶⁰²

⁵⁹⁸ el-Bakara 2/165: “İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a denk tanrılar edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır....”

el-Bakara 2/45: “Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.”

⁵⁹⁹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 391-394.

⁶⁰⁰ Bkz. Draz, A.g.e., 395-397.

⁶⁰¹ et-Tevbe 9/53-54: “Yine de ki: “İster gönüllü, ister gönülsüz olarak harcayın, sizden asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz fasık bir topluluksunuz.” Harcamalarının kabul edilmesine, yalnızca, Allah'ı ve Rasûlünü inkar etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce harcamaları engel olmuştur.”

⁶⁰² Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 398.

Draz, İlâhî yardımın beşerî gayrete şartlanmış olduğunu ayetlerle⁶⁰³ belirtir. Bazı ayetlerde ise bu şarttan bahsedilmediğini söyler. Draz'a göre bu durum İlâhî yardımın gayrete bağlı olmadığı olarak anlaşılmalıdır. el-Fetih 48/18. ile 4.⁶⁰⁴ ayetlere istinaden, bu insanların daha önce ortaya koydukları güzel bir davranışın mükâfatlandırılması için İlâhî yardıma mazhar olduklarına işaret eder. Bu ayetlerdeki İlâhî yardımın, mükâfata elverişli duyguların neticesi olduğunu belirtir.⁶⁰⁵ Draz'ın işaret ettiği bu mana, 18. ayette daha açık, 4. ayette daha örtük olmakla birlikte, zahirî manalarında görülmektedir. 18'de ağaç altında biat edenlere Fetih müjdesi verilirken, 4'te iman ettikleri için sekinet indirilenlerden bahsedilmektedir.⁶⁰⁶

Draz buradan yola çıkarak beşerî gayretin mutlak olarak ilk sırada olduğunu iddia etmediğini söyler. Hatta İlâhî yardımın insanı gayretten muaf tutabildiğine işaret eder. Buradan devamla Draz el-Fetih 48/26⁶⁰⁷ ile İlâhî yardıma eren kişinin takva ehli oluşunu ancak el-Hucurât 49/8⁶⁰⁸ ile de İlâhî yardıma muhtaç oluşunu hatırlatır. Tartışmaya devamla Draz, gayreti bizâtihi hayır olarak kabul eden İslâm ahlâkçılarına,

⁶⁰³ Yûnus 10/9: *“(Fakat) iman edip salih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları imanları sebebiyle, hidayete erdirir. Nimetlerle dolu cennetlerde altlarından ırmaklar akar.”* el-Ankebût 29/69, Muhammed 47/17.

⁶⁰⁴ el-Fetih 48/18: *“Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü'minlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.”*

el-Fetih 48/4: *“İmanlarına iman katsınlar diye mü'minlerin kalplerine huzur ve güven aşıl原因an da O'dur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir ve Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır.”*

⁶⁰⁵ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 399-400.

⁶⁰⁶ Bkz. Draz, A.g.e., 400.

⁶⁰⁷ el-Fetih 48/26: *“O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve mü'minlere sükûnet ve güvenini indirdi, onların takvâ sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna lâyık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir.”*

⁶⁰⁸ el-Hucurât 49/8: *“Bu, Allah'tan bir lütuf ve nimettir. Allah alîmdir, hakîmdir.”*

istidadın konumunu sorar. el-Hucurât 49/7’de⁶⁰⁹ de kötülüklerin fitrî olarak iğrenme mevzuu olduğu, dolayısıyla ruha en yüksek değerin verilmesinin gerekliliğine değinir. Ayrıca gayretin ahlâkî değer kabul edilmesi durumunda, ahlâkîliğin, kötülüğe mücadeleden ibaret olacağı neticesine varıldığını da belirtir.⁶¹⁰

Netice olarak Draz gayreti bizâtiyh ahlâkî değer olarak kabul etmez. Çünkü kötülüklerle karşı durma gayreti zamanla azalmalıdır. Kötülük eğilimlerinden kurtulmuş ruhun, kötülük eğilimlerine mukavemetle karşı durandan daha faziletli olduğu ortadadır. Burada söz konusu olan, karanlığa karşı mücadele için gösterilen gayrettir. Draz, aydınlık için mücadeleyi ise ‘yaratıcı gayret’ olarak isimlendirir.

3.5.1.2. Yaratıcı gayret: Kabaca ifade edecek olursak yaratıcı gayret, kulun hayır istemesidir. Ancak bunun ilk unsuru iradî olmasıdır. Ve bu hayır genel manada değil şartları belirli, net bir hayır olmalıdır. Diğer unsur ise kişinin bu hayra, doğru yollarla, *iyi seçimlerle* yönelmesidir. Üçüncü unsur ise kişinin *daha iyiyi* seçmesidir.⁶¹¹

Draz ayetlerde genel bir ifadeyle geçen ‘çalışın, yapın’⁶¹² hitabının hayır hakkında örtük bir manayı kapsadığına işaret eder. Tembel kaderciliği ise el-Leyl 92/5-10⁶¹³’a işaretten reddeder. Bunun ötesinde *daha iyi* için gayret etmeyi de, gayretin üçüncü derecesi olarak belirtir. Kur’ân’da buna teşvik eden pek çok ayet mevcuttur.⁶¹⁴

Draz, el-Enfâl suresinde işlenen Bedir gazvesinden Allah Teâlâ’nın muradının, mü’minler için en yüksek ideal olarak sunulduğunu belirtir. Buradan yola çıkarak

⁶⁰⁹ el-Hucurât 49/7: “...Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir. Küfrü, fıska ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır.”

⁶¹⁰ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 400-401.

⁶¹¹ Bkz. Draz, A.g.e., 403-409.

⁶¹² et-Tevbe 9/105, Âl-i İmrân 3/136, el-Ankebût 29/58, ez-Zümer 39/74. (اعملوا)

⁶¹³ el-Leyl 92/5-10: “Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah’a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.”

⁶¹⁴ ez-Zümer 39/17-18, 55; el-Mâide 5/48; el-Vâkıa 56/10-11: “(İman ve amelde) öne geçenler ise (Ahirette de) öne geçenlerdir. İşte onlar (Allah’a) yaklaştırılmış kimselerdir.”

canını verircesine ahlâkî gayretin yüksek derece fazilet sayılmasını sorgular. Bunun uygulanabilirliğini tartışır. Buna cevaben Kur'ân'ın tutumu, aşırı hırs ile vasatî gayret arasındaki *kemâl* kavramıdır. Draz buradan yola çıkarak ahlâkî derecelendirmenin yanlışlığına hükmeder. Derece söz konusu olduğunda en iyinin yanında vasatî iyi, kötü olarak algılanabilmektedir. Oysa Kur'ân'ın daha iyiyi arayana da geride kalanlara da iyiliği vaat ettiğine⁶¹⁵ işaret eder. Dolayısıyla 'daha iyi' kelimesinin derece değil, mukayese manasında anlaşılması gereklidir.⁶¹⁶ Draz fazilet sahasını ve bu sahada bireylerin durumunu şöyle anlatır:

*Doğrudan doğruya dikkatle çalışmaya davet edilmiş herkesin gayret seviyesi, en son derece değil, bilakis kelimenin dar manasıyla, ödevin üstünde yer alan bütün sahadır. ...(bu sahada) herkes tasarruf nisabına göre ve ödevlerinin geri kalanıyla ahenk içinde tedricen bir dereceden diğer dereceye yükselmeye teşvik edilmiştir.*⁶¹⁷

Draz, kötülüğe mukavemet hususunda ahlâkî faziletin fitrîleşmesinin neticesi olarak gayretin ters orantılı bir şekilde azalmasının gerektiğini ispat etmişti. Burada ise kötüden uzaklaştıkça, iyiye yönelim için gayretin buna paralel olarak arttığını tespit etmiş oldu. Ancak Draz, netice olarak ikinci durumdaki artmanın, birinci durumdaki azalmayla desteklendiğini, dolayısıyla bu iki durumun temelde aynı gerçeğin iki ifadesi olduğunu belirtir.⁶¹⁸ Konuya devamla Draz, İnşirah suresinde

⁶¹⁵ en-Nisâ 4/95: “Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibarıyla, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (mü'minlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vadetmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükâfat ile kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihattan geri kalanlara üstün kılmıştır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

⁶¹⁶ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 407-409.

⁶¹⁷ Draz, A.g.e., 409.

⁶¹⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 409.

teşvik edilen çabanın, yükseldikçe daha yükselmek için gayret⁶¹⁹ ifadesi olduğunu söyler. Ve Kur'ânî ifade ile en üstteki idealin, '*en üstün ahlâk*'⁶²⁰ olduğunu belirtir.⁶²¹

Draz, el-Bakara 2/253 ve el-İsrâ 17/55⁶²² 'e işaretten velayetteki derecelendirmeyi ele alır. Burada özellikle kişiyi, bakış açısında en az mükemmel olanla, kusurlu olanın karışmamasına özen göstermeye davet eder. Çünkü bunun karışması, kâmil bir kimseyi küçümsemeye götürür. Draz, el-Bakara 2/285, en-Nisâ 4/150⁶²³ 'ye işaretten aralarında fark gözetilmediğini belirtir. Ayrıca Kur'ân'da kronolojik sıra haricinde Peygamberlerin isimlerinin anılmasında belli bir sıranın takip edilmemesi de Kur'ân'ın kişiyi olası bir değer silsilesine düşme ihtimalinden uzaklaştırma gayesini gösterir.⁶²⁴

Mevzuya devamla Draz, nübüvvetle masiyetin bağdaşıp bağdaşmadığı problemini ele alır. Masiyetin 'itaatsizlik' anlamının, yol göstermekle görevli şahıslar için mümkün olamayacağını, salih kullar içinse masiyetin, unutma ile *küçük bir gecikme, geçici bir durma* olarak anlaşılması gerektiğini belirtir. Çünkü o kullar bunu fark ettikleri anda bundan vazgeçeceklerdir. Draz, ayetlerde geçen itaatsizlik⁶²⁵,

⁶¹⁹ el-İnşirâh 94/7-8: "*O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul. Ve yalnız rabbine yönel.*"

⁶²⁰ el-Kalem 68/4: "*Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.*"

⁶²¹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 409-410.

⁶²² el-İsrâ 17/55: "*Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin rabbindir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik.*"

⁶²³ en-Nisâ 4/150: "*Şüphesiz, Allah'tı ve peygamberlerini inkar edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler, "(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkar ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya...*"

⁶²⁴ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 410- 411.

⁶²⁵ Tâ-Hâ 20/121: "*Bunun üzerine onlar (Adem ve eşi Havva) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Adem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı.*"

haksızlık⁶²⁶, günah⁶²⁷ terimlerinin bu çerçevede anlaşılması gerektiğine vurgu yapar. Unutma⁶²⁸, yanılma⁶²⁹, tabii bir refleks⁶³⁰ gibi halkın nazarında küçük şeyler, onların vicdanında büyük öneme sahiptir. Zira büyüklerin günahının diğerlerinden iki kat fazla takdir edildiğine, ayette⁶³¹ işaret edilir.⁶³²

Netice olarak mü'min için sınırsız bir gelişmenin merhaleleri söz konusudur. Draz, buna misal olarak ed-Duhâ 93/4⁶³³ için de ekserî müfessirin bu manada kabul ettiğine işaret eder. el-Beled 90/4⁶³⁴'e istinaden, mü'mine, şerden uzaklaşmak için de, hayırda yükselmek için de gayret gereklidir, der.⁶³⁵

2.5.2. Bedenî Gayret

Draz tabii olarak uyku, yiyecek vb. bedenî ihtiyaçları kendisine men ederek Allah'a yaklaşmayı ummanın Kur'an ahlâkında aşırılık, kanuna aykırılık olarak görüldüğü ve bunun sünnette de men edildiği üzerinde durur. Buna mukabil hayatı

⁶²⁶ en-Neml 27/11: “Ancak kim zulmeder de sonra (yaptığı) kötülüğün yerine iyilik yaparsa bilsin ki şüphesiz ben çok bağışlayıcıyım, çok merhamet edenim.”

⁶²⁷ el-Fetih48/2: “Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir.”

⁶²⁸ Tâ-Hâ 20/115: “Andolsun, bundan önce biz Adem'e (cennetteki ağacın meyvesinden yeme diye) emrettik. O ise bunu unutuverdi. Biz onda bir kararlılık bulmadık.”

⁶²⁹ et-Tevbe 9/43: “Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancılara bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?”

⁶³⁰ en-Neml 27/10: “Asâni at! Musa (asâyı atıp) onu yılan gibi deprenir görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı. (Kendisine dedik ki): Ey Musa! Korkma; çünkü benim huzurumda peygamberler korkmaz.”

⁶³¹ el-Ahzâb 33/30-31: “Ey Peygamber'in kadınları! Sizden her kim açık bir terbiyesizlik ederse ona azâb iki kat katlanır ve Allah'a o kolay bulunuyor. Yine sizden her kim Allah'a ve Resulü'ne divan durup salih bir amel işlerse ona da ecrini iki kere veririz, hem onun için kerîm bir rızık hazırlamışızdır.”

⁶³² Bkz. Draz, *Kur'an Ahlâkı*, 411-412.

⁶³³ ed-Duhâ 93/4: “Elbette işin sonu senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır.”

⁶³⁴ el-Beled 90/4: “Hakikaten biz insanı bir meşakkat içinde yarattık.”

⁶³⁵ Bkz. Draz, *Kur'an Ahlâkı*, 413.

kazanmak için⁶³⁶, tasadduk etmek için⁶³⁷, farz namazları vaktinde eda için gerekli olan bedenî gayrete işaret eder. Cihad için gayret edilmesi istenen metinlerin daha sık ve etkili oluşuna işareten bundan geri kalanların Kur'ân'da ağır şekilde yerilmesi⁶³⁸ üzerinde durur.⁶³⁹

Draz konuya detay vererek bedenî gayretin bazı durumlarda birinci derecede, bazı durumlarda ikinci derecede öneme sahip olduğuna, bazılarında ise basit benzerlik ilişkisi içinde oluşuna değinir. Kur'ânî ifadeye zahirî manasına⁶⁴⁰ dayanarak bir insanı kurtarma amelinin bedenî gayret olmaksızın noksan kalacağına işaret eder. Namaz amelinde tüm bedenî felç olmasına karşın düşünce ile kılınabilmesine işareten ikinci derecede önemde olduğunu belirtir. Oruç amelinde ise bedenî cefaya katlanmanın esas hedefinin günaha karşı mukavemet olduğunu vurgular. Yani Draz'a göre "oruç, ödevi yerine getirme hususunda söz konusu olan, ancak onun bir parçası olmayan, bir nevi bedenî bir cezadır."⁶⁴¹ Draz, naslarda⁶⁴² orucun bedenî ızdırap verişine herhangi bir

⁶³⁶ el-Cum'a 62/10, el-Mülk 67/15: "Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Şu halde yerin omuzlarında (üzerinde) dolaşın ve Allah'ın rızkından yeyin. Dönüş ancak Ona'dır."

⁶³⁷ el-Leyl 92/5-10: "Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa biz de onu en zor olana kolayca iletiriz."

⁶³⁸ et-Tevbe 9/38-42, 81, 120: "Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allah'ın Resûlünden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz. İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir açlığa duchar olmaları, kâfirleri öfkeliendirecek bir yere (ayak) basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları, ancak bunların karşılığında kendilerine salih bir amel yazılması içindir. Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez."

⁶³⁹ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 413-415.

⁶⁴⁰ el-Mâide 5/32: "Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitapta) şunu yazdık: "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır. Andolsun ki, onlara resûllerimiz apaçık deliller (mucize ve âyetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir."

⁶⁴¹ Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 417.

işaretin bulunmadığına, kişinin aciziyetini bilmesinin, Allah'ı büyükmeye ve şükre götürmesinin hedeflendiğine⁶⁴³ değinir.⁶⁴⁴

Draz, buradan yola çıkarak ahlâk konusunda bedenî ceza meselesiyle alakalı olarak Kur'ân'ın tutumunu iki kelimedede tanımlar. “Bu fedakârlık, bir ödevin içine dâhil edilmiş olarak gerekli kılındığı zaman, ne keyfe bağlı bir düzenle onu *aramak*, ne de ondan *kaçmak* gerekir.”⁶⁴⁵ diyerek bu ‘çift yönlü teklife’ benzer iki antitezi ele alır.

A. Sabır- cömertlik: Draz, musibette sabrın mı, yoksa nimette cömertliğin mi daha faziletli olduğunu sorgular. Kişinin bulunduğu durumu değiştirmesinin tavsiye edilmediğini, örneğin zenginlerin dağıtarak fakir hayatı yaşamasının tavsiye edilmediğini söyler. Ancak herkesin ruhunu maddenin boyunduruğundan kurtarma ödevinin olduğunu belirtir. Sonuçta esas olan “sebatkâr niyete sahip olmaktır; bu, daima zafere ve müdafaaya, cömertliğe ve sabra hazır olmaktır.”⁶⁴⁶ diyerek iki durumun da eşdeğerde olduğunu belirtir. Yani kişiden istenen kendi nasibine rızasıdır.⁶⁴⁷

B. Uzlet ve topluma karışma: Draz, yalnız yaşamanın mı, topluma karışmanın mı daha faziletli olduğunu sorgular. Gazâlî'nin görüşünü zikrederek bu durumun şahıslara ve durumlara bağlı olduğunu ifade eder. Bununla birlikte el-Müzzemmil

⁶⁴² Draz bu görüşüne ‘kefaret olarak oruç tutulması’ ile itiraz edilmesi durumunda el-Maide 5/95’in sonundaki “*tâ ki bu suretle ettiğinin vebalini tatsın*” ibaresine dikkat çekerek, oruç cezasının gayesini açıklar.

⁶⁴³ el-Bakara 2/185, “(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.”

⁶⁴⁴ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 416-420.

⁶⁴⁵ Draz, A.g.e., 420.

⁶⁴⁶ Draz, A.g.e., 423.

⁶⁴⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 421-425.

73/6⁶⁴⁸‘ya işareten Draz, zaman zaman yapılan uzleti veya Ramazandaki itikâfi göz önünde bulundurarak, bunun bir kopma olmadığına, aksine duyguları yüceltici ve tedavi edici yönüne işaret eder.⁶⁴⁹

2.5.3. Gayret ve Rıfk

Draz’ın gayret ve rıfk dengesinden kastı, alelade bir taassubun da körü körüne bir ham sofuluğun da tercih edilmediğidir. Ayetlerde, mücahede en yüksek idealin hedeflendiğini, el-Hac 22/78 ve Âl-i İmrân 3/102⁶⁵⁰ ile vurgular. el-Hac 22/78’de cihattan kastın ‘gayret’ olduğunu, harp olmadığını belirtir. Draz’ın sözkonusu ayetin Mekkî olmasından ve bağlamından yola çıkarak bu manayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Tefsirlere baktığımızda da bu ayetteki cihat kavramına hem harp hem mücahede anlamlarının verildiği görülmektedir. Âl-i İmrân 3/102 de buna paralel bir manadadır. Draz bu ayetlerde ‘*gücümüzün son haddine kadar*’ gayretten kastın et-Teğabün 64/16’da ‘*gücünün yettiğince gayret*’ olarak belirlendiğine işaret eder. İki ayetin de buna ışık tuttuğunu belirtir. en-Nisâ 4/29 ile el-Bakara 2/195.⁶⁵¹ ayetlerdeki ‘*kendini öldürme*’, ‘*kendini tehlikeye atma*’ ifadelerini ‘çok ibadet ederek, aşırı gayret

⁶⁴⁸ el-Müzzemmil 73/6: “Şüphesiz gece vakti etki ve uyum yönünden daha uygun ve sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişlidir.”

⁶⁴⁹ Bkz. Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 425-427.

⁶⁵⁰ el-Hac 22/78: “Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim’in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur’ân’da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, Zekâtı verin ve Allah’a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!”

Âl-i İmrân 3/102: “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak müslümanlar olarak ölün.”

⁶⁵¹ en-Nisâ 4/29: “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”

el-Bakara 2/195: “Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Yaptığınızı güzel yapın; Allah güzel yapanları sever.”

ile kendini zayıf düşürmek' manasında kabul eder. Bu ayetler için hem hakikat hem mecaz manasının kabul edildiğini belirtir.⁶⁵²

en-Nisâ 4/29 için galip görüş, 'kendini veya başkasını öldürmek' manasıdır.⁶⁵³ Bununla beraber 'malî konuda zulmetmek suretiyle kendinizi öldürmüş gibi olmayın' mecazî manasını, Neseî'de bulmaktayız.⁶⁵⁴ Draz'ın yukarıda kabul ettiği manayı ise Kadı Beyzavî'de görmekteyiz.⁶⁵⁵ el-Bakara 2/195 için ise Yazır'ın 'mal kazanma sevdasına düşüp infak ve cihat etmeyip kendini tehlikeye atmış olmak' manasında kabul ettiğini görmekteyiz.⁶⁵⁶

Her iki ayetin ortak manada işaret ettiği durum, mali hususlarda gasp veya ihtiras suretiyle yani dine aykırı davranmakla kişinin kendine kötülük etmiş olmasıdır. Draz'ın ise bunun zıddına, dinde aşırıya gidip kendine zulmeden kişi, manasına işaret ettiği görülmektedir. Burada ruhbanlık ile ilgili ayetlerin tercih edilmesi, konunun daha verimli işlenmesi bakımından gereklidir. Yukarıda da buna benzer bir durumla karşılaştığımız için Draz'ın ayetlerden bu konuyu işlemekte zorluğa düştüğü anlaşılmaktadır. Buradaki durum ise ayetlerin bağlamına uzak olmakla beraber bu manayı veren müfessirlerin mevcudiyeti sebebiyle kabul edilebilir.

Konuya devamla Draz, zaruretleri ifade eden ayetlerdeki⁶⁵⁷ insanî üslûba da dikkat çeker. Buna göre zaruretler, kanunu ortadan kaldırmaz, o bağışlanır. Ancak ruhsatı belirten ayetler⁶⁵⁸, aynı zamanda hemen gevşemeye de müsaade etmeyen bir

⁶⁵² Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 428-429.

⁶⁵³ Bkz. Hayreddin Karaman vd. (Haz.), *Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), C. 2, S. 38.

⁶⁵⁴ Bkz. Said Havva, *el-Esâs fi't-Tefsir*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1989), C. 3, S. 102.

⁶⁵⁵ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. 2, S. 1343, 1344.

⁶⁵⁶ Bkz. Yazır, A.g.e., C. 2, S. 701, 702.

⁶⁵⁷ el-Mâide 5/3: "Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."

⁶⁵⁸ el-Bakara 2/184: "Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fide verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla

üslûptadır. Buradan yola çıkarak Draz, Kur'ân'ın asgarî bir gayrete davet ettiğini belirtir. Ayrıca ayetlerden yola çıkarak biri maddî diğeri ahlâkî iki sınırdan bahseder. Maddî sınırdan kastı, hasta olanın sağlıklı gibi ibadet etmesinin beklenmediğidir. Ahlâkî sınırdan⁶⁵⁹ kastı ise başkalarının zararına olabilecek herhangi bir faaliyete girmemesidir.⁶⁶⁰

Draz mükellefi iki aşırı uçtan uzaklaştırma hedefinin istemeyerek yapılmasından kurtarmak yani Sâd 38/86⁶⁶¹'da zikredilen 'tekellüf'ten sakındırmak olduğunu belirtir. Draz bu tartışmayı sonlandıran yani *hem dayanıklı* "متن", *hem esnek* "يسر" çift yönlü karakteri toplayan İslâmî nizamı belirleyen şeyin el-Hac 22/78⁶⁶²'de zikredildiğine vurgu yapar. Bu tavrın geometrik bir nokta gibi sabit olmadığını, bazen gevşemeye, bazen gayrete meyleden bir doğrultuda seyrettiğini kabul eder. et-Tevbe 9/40, 81,

verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."Bkz. en-Nisâ 4/186, eş-Şûrâ 42/43, el- Ahkâf 46/35, el-Bakara 2/237, 280, en-Nahl 16/126.

⁶⁵⁹ el-Müzzemmil 73/20: "(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O halde, Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, Zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz onu Allah katındadaha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

⁶⁶⁰ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 430-433.

⁶⁶¹ Sâd 38/86: "(Ey Muhammed!) De ki: "Bundan (tebliğ görevinden) dolayı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Ben kendiliğinden yükümlülük altına girenlerden değilim."

⁶⁶² el-Hac 22/78: "Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'ân'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, Zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!"

180⁶⁶³ vb. ayetler de acil durumlarda fedakarlığa katlanmanın zaruretine de işaret eder.⁶⁶⁴

Netice olarak Draz, Kur'ân'ın, toplumu kendi maddî şartlarına, ahlâkî gücüne göre *iyi bildiğini* yapmaya davet ettiği üzerinde durur. O'nun örtülü bıraktığı bazı ailevî, ictimâî tavırlar için '*insan olarak eda edilmesini*' ifade ettiğini belirtir.⁶⁶⁵ Draz'ın bu manayı ayetlerin kavramlarından ziyade içeriğe binaen verdiği anlaşılmaktadır. Zira "المعروف" kavramına doğrudan '*insan olarak*' manası verilmediği, 'örfe uygun, iyilik kastederek, güzelce, adil şekilde' vb. manalar verildiği bilinmektedir.⁶⁶⁶ Ayetlerin içeriğine baktığımızda el-Bakara 2/228⁶⁶⁷'de '*kadınların sahip oldukları bir hak*' tan bahsederken, 233'te⁶⁶⁸, annenin de babanın da zarara

⁶⁶³ et-Tevbe 9/40: "Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkar edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiş, böylece inkar edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

⁶⁶⁴ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 433-434.

⁶⁶⁵ Bkz. Draz, A.g.e., 435.

⁶⁶⁶ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınları, Aralık 1995), 564.

⁶⁶⁷ el-Bakara 2/228: "Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler. Kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allah azîzdür, hakîmdir."

⁶⁶⁸ el-Bakara 233: "Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şekilde sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir süt anneye) emzirtmek isterseniz örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah

uğramaması gözetilerek çocuğun sütanneye verilmesi, kararlarının *örfe uygun olarak uygulanması*, belirtilir. 236'da⁶⁶⁹, kişinin dokunmadan boşadığı bir kadına mehrini vermesinin hukuku yine *örfe ve bağışa* bırakılır.

Bunun hemen akabinde Draz, Kur'ân'ın bilhassa iyi ve kötü kavramlarını “المنكر” ve “المعروف” tabirleriyle, genel olarak ‘iyi bilinen, kötü bilinen’ karşılığında kullandığı görülmektedir. Draz bunun ölçüsünün, her insanın kendi şartları ve gücü ölçüsünde, kendi sorumluluğuna bırakıldığını belirtir. Draz'ın işaret ettiği ayetlerde ruhsatları tercih ederken kişiyi sadık ve samimi olmaya davet vardır.⁶⁷⁰ Mazeret beyan edenlerin kendi nefislerinin aleyhinde davranmış olacakları belirtilir.⁶⁷¹ Emri yapmaması için şeytanın caydırmalarına karşı kişiyi uyanıklığa davet eder.⁶⁷² Hatta akla aykırı görünen emirlere bile kesin olarak itaatın kişinin hayrına olduğu bildirilir.⁶⁷³ Emr-i İlâhî hususunda çıkmaza düşen mü'mine İlâhî yardımın yetişmesine

yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.”

⁶⁶⁹ el-Bakara 236: “Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin. Bu iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur.”

⁶⁷⁰ et-Tevbe 9/91: “Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur. İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.”

⁶⁷¹ el-Kıyamet 75/14-15: “Hatta, mazeretlerini ortaya koysa da, o gün insan kendi aleyhine şahittir.”

⁶⁷² el-Bakara 2/268: “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayasızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfiret ve bol nimet vadediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”

⁶⁷³ en-Nisâ 4/66: “Eğer biz onlara, “Hayatlarınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın” diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğütleri tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha çok pekiştirici olurdu.”

örnekler zikredilir.⁶⁷⁴ Her zorlukta bir çıkış noktasının verileceği⁶⁷⁵ genel prensip olarak belirlenmiştir.⁶⁷⁶

Bütün bunların neticesi olarak Draz, hedefle amelin birbirine karıştırılmamasına dikkat çeker. Mü'min'in zirveyi hedeflemesi gerektiğine ancak bu zirvenin itidalli davranış olduğunu vurgular. Kişinin hedefini düşürmesini ise iradesinin durmasına, kifayetsizliğine sebep olacağını belirtir. Draz, bu sebeple hedefin en yüksekte tutulmasının zaruri olduğunu beyan ederek Âl-i İmrân 3/102, el-Hac 22/78 vb. ayetlere işaret eder.⁶⁷⁷

Draz bu durumu Aristo'nun orta yol teorisindeki eksikliklerle kıyasen anlatır. İslâm'ın zirve noktadan ya da aritmetik ortadan bahsetmediğini söyler. Kur'ân'ın mükemmel vasat anlayışının her fazilet için kendi ölçüsünün belirlendiği (ıffet, cömertlik, ses, tutum vb. her konuda ideal tutum belirlenmiştir.) ve tüm ödevlerin ahenkli olması genel kuralına uygun bir vasat olduğunu belirtir.⁶⁷⁸

2.5.4. Değerlendirme

• Gayret, elde bulunan gücü, hem bilinçle kullanan hem de küllî bir görüşle kucaklayan, basiretli bir faaliyettir.

• Gayret, muayyen bir süreklilik ve muayyen bir metanetle yoluna devam eden, soylu ve ileriye gören, şevki sürekli artan bir faaliyettir. Yücelirken ifrattan çekinir, itidale giderken de hataya düşmez.

• Draz ayetlerin hikmet belirten kısımlarını evrensellik esasına göre şümüllendirir.

• Sebeb-i nuzûle ve bağlama dayanarak ayetlerde mana tercihinin gider.

• Kavramları ahlâkî, psikolojik manalarda yorumlar.

• Bazen konuyu ve çerçevesini belirleyip buna göre ayetleri değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

⁶⁷⁴ es-Sâffât 37/103: “Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca...” Bkz. el-Kasas 28/7-8.

⁶⁷⁵ et-Talâk 65/2, el-İnşirâh 94/5: “Şüphesiz güçlülükle beraber bir kolaylık vardır.”

⁶⁷⁶ Bkz. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 436-437.

⁶⁷⁷ Bkz. Draz, A.g.e., 437.

⁶⁷⁸ Bkz. Draz, A.g.e., 439-440.

GENEL DEĞERLENDİRME

Draz'ın Kur'ân ahlâkı görüşünün nazarî kısmı için ayetleri referans alışındaki metoduna dair yaptığımız bu araştırmamızda, onun tefsir ilmindeki konumunu tespit etmeye gayret ettik. Bunun için önce diğer eserlerini değerlendirdik. Daha sonra ise özellikle nazarî ahlâkı tamamıyla Kur'ân'dan, bütüncül ve detaylı şekilde sunduğu eseri olan *Kur'ân Ahlâkı*'ni ele aldık.

Draz'ın Kur'ân görüşünü olgunlaştırılmış ve sistematik şekilde, örneklerle detaylandırarak sunduğu yer, *En Mühim Mesaj, Kur'ân* adlı eseridir. Draz, bu eserde her surede giriş, gelişme, sonuç bütünlüğünün olduğunu savunur. Bakara suresi örneğinde gelişmeyi dörde böler, peşpeşe gelen, farklı içeriklerdeki ayetlerin, surede oluşturduğu insicama dikkat çeker. Ancak burada bazı ayetlerin arasında ilişki kurma çabasının uzak bağlara sebep olduğunu düşünüyor, gelişmeyi bölümlere ayırmasını yeterli buluyoruz.

Draz, Kur'ânî ilimler bakımından ayetleri ele alırken, geleneğe uygun şekilde, kavram bilgisine, sebep-i nuzûle, kelâmî tartışmalara yer verir. Kur'ân'ın menşei hakkındaki iddiaları derinlemesine tartışır. Üslup bakımından hem duyguya hem akla hitap etmesi, lafız yönünden icâzı ve fonetik sanatındaki ahengi için onun bir dil ve üslup yaratıcısı olduğunu söyler.

Draz, metot bakımından ayetleri mantıkî bir silsile içinde tanzim edip bir araya getirerek konuları işleme ile tebârüz eder. Bir konuyu ele alırken önce genel hükmü içeren ayetlere atıf yapar. Daha sonra ona tezat görünenleri uzlaştırır. Son olarak illet, hikmet belirten ayetlerle de çerçevesini çizer. Draz, ayetlerdeki hikmet bölümlerini, Kur'ân'ın evrenselliğini göz önünde bulundurarak, geniş çerçevede ele alır.

Draz bazen konuyu ve çerçevesini belirleyip buna göre ayetleri seçer. Bazen ayetlerden yola çıkarak konuları, çerçevesini, kısımlarını belirler. Örneğin iyi niyetin tarifini ayetlerden çıkan neticeye göre vermiştir. Hürriyet konusunda da adeta ayetlerden yola çıkarak hazırladığı bir şemayı takip ettiği izlenimi vardır. Ancak en sistematik sunumunu Kur'ânî davet sisteminde, 2323 ayetin değerlendirmesinde yapmıştır. Draz'ın oluşturduğu şemadaki rakamlarla ilgili herhangi bir neticeye işaret etmemesi dikkat çekicidir. Öyle anlaşılıyor ki Draz burada takdiri okuyucuya bırakmıştır. Draz'ın bu çalışmasının, esasında onun diğer analizleri için bir giriş niteliğinde olduğunu düşünüyoruz. Bu metot tefsir alanı için de güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Draz'ın nazari ahlâk görüşünün Kur'ânî temellerini ele aldığımızda onun, İslâm dininin ahlâkî yapısının mükemmelliğini üç bakımdan savunduğunu görürüz. Buna göre İslam dini ilk olarak mevzusu bakımından, hem kişisel hem sosyal bütünlüğü, hem dünya hem ahireti konu edinmesiyle mükemmeldir. Kanun koyma bakımından, akli ve vicdanî destekleyici, şüpheye düştüğünde doğruya eriştirici ve aklın işlevsel olmadığı alanda (ibadet) hükmediciliğiyle mükemmeldir. Hedef bakımından, hem iyiliğe, hem ahirete hem de Allah rızasına yönlendirmesiyle mükemmeldir.

Draz, içerik bakımından Kur'ân-ı Kerim'in ahlâkîliğini vurgular. Onun, önce hak-hukuk ve fazilet meselesini çözdüğünü savunur. İslâm dininin fazilet anlayışını ferdî, ictimai, medenî, dinî vb. bakımdan zirveye taşıdığını ayetlerle ispatlar. Ayrıca bütün bu emirler için, ödevler arası ahengin şart olduğunu belirtir.

Draz'ın *Kur'ân Ahlâkı* eserine geçtiğimizde, onun, ahlâkın tanımı ve unsurlarını eserin başlangıcında işlemediğini gördük. Draz bu tanımları *İslam'ın İnsana Verdiği Değer, Sorumluluk* eserinde vermiştir. Buradan yola çıkarak çalışmamızda Draz'ın nazari ahlak anlayışının genel çerçevesini *İslam'ın İnsana Verdiği Değer, Sorumluluk* eserinden, fazilet anlayışını ise *İslam Hakkında Bazı Görüşler* eserinden sunduk.

Kur'ân Ahlâkı eserine bakıldığında Draz'ın burada ayetler hakkındaki hususî ihtilaflara yer vermemiş, alıntı yapmaksızın, eser kaydı çoğunlukla geçmeksizin 'Müfessirler' ifadesini kullanmış olduğu görülür. Buradan bu eserde ayetlerin tefsir detaylarına girilmediği izlenimi oluşur. Oysa dikkatli bakıldığında Draz'ın konu bütünlüğü esasî üzere ayetleri işlediği anlaşılır. Zira Draz, ayetlerdeki konu ile alakalı ihtilafları ele almış, devamında da o husustaki görüşlerini sunmuştur. Draz'ın müfessir isimlerini nakletmemesinin sebebi, kitabın hacminin büyümesi kaygısından çok konudan uzaklaşmamak, batılı bilginlerin de kolayca anlayabilecekleri tarzda konuyu işlemek gayesidir. Zira Draz müfessirlerin genel kabulünü dikkate alır Ancak görüşlere öz olarak değinir.

Draz, müfessirlerin görüşlerinden bazısını tercih, bazısını tenkit eder. Mananın geniş bir çerçevede ele alınması sebebiyle ayetlere aykırı durumlar tespit ettiğinde, nasları bütüncül bir bakışla analiz ederek, görüşleri uzlaştırmaya, sınırları belirlemeye çalışır.

Draz, konuları işlerken çoğunlukla açık, anlaşılır ayetleri kullanır. Benzer içerikteki ayetler içinden en net olanı seçer. Nadiren de olsa dolaylı manayı dikkate aldığı durumda bunu hadis-i şeriflerden veya İslam ahlâkçılarından destekler.

Örneğin, dinde aşırıya giderek, kişinin, kendisine gücünün üstünde yük yüklemesi, böylece kendine zulmetmesi hususunda hadislere başvurmuştur.

Draz, meseleleri ele alırken batılı filozofların görüşlerinde isabet ettikleri yerlerin hakkını verir, eksik bulduğu tarafları Kur'ân'a kıyasen yapıcı bir üslûpla tenkit eder. Doğulu ahlâk veya kelâmcıların da görüşlerini analiz ederek tercih ettiğini belirtir, tenkit ettiğini ayetlerle tartışır.

Draz, yükümlülüğün kaynaklarında akıl ile nakli ele alır. Bu konudaki ayetleri anlamlandırırken 'tabii ışık', 'vahyî ışık' gibi kendine özgü tabirler kullanır. Burada kastettiği mana anlaşılrsa da kavramların yeteri kadar açıklanmadığı kanaatindeyiz. Draz, bu kavramların karşılığı olan, akıl ile naklin, aynı kökten beslenen, birbirlerini tasdikleyen kaynaklar olduğuna vurgu yapar. Aralarında tezat söz konusu olduğunda ise nakil, akla yol gösterici olarak, aklın önündedir.

Draz'a göre Kur'ân'da ahlâkî yükümlülüğün evrenselliği bütüncül, zorunluluğu iradîdir. Zaruretler bile belirlidir. Ahlâkî yükümlülük halis niyetle başlayan, tedricî üslûpta terbiye eden, denge değeri esaslı aynı zamanda yeniliğe açık sınırlarında, çelişkileri bütünleştiren bir sistemdir. Yükümlülüğün şartlarına göre amele geçmeyen düşünceden sorumluluk yoktur. Hükümler pratik hayatta uygulanabilir olmalıdır. Alt-üst sınır nettir. Bundan herkes gücünün yettiğince, imkânı nispetinde sorumludur. Bu şartlar kişiyi keyfiliğe götürmeyen, hükmü icra ederken aklileştiren bir yapıdadır.

Draz, Kur'ân ahlâkının, ferdin hürriyeti ile irade disiplinini uzlaştıran vasfının *farz*, *mübah*, *haram* üçlü kategorisi ile sağlandığını belirtir. Bu emirlerin uygulama alanı, düzeni; fazilet alanı ise ilerleme ihtiyacını karşılamaktadır. Draz, asırlar boyu şartlar değişse de, insanlığın, Kur'ân ahlâkında ihtiyaç duyacağı kuralı, teşviki, ideali bulacağını belirtir.

Draz'a göre İslâm'da iradeyi belirleyenin Allah olması, insanın sorumluluktan muaf olması anlamına gelmez. Çünkü Allah'ın iradedeki belirleyiciliği kişinin tercihlerinin karşılığıdır. Draz buna örnek olarak hakim veya vatandaş örneği verir. Bunun ötesinde, kanun koyucu ile insan arasındaki 'Birlik' hikmetine tasavvufî bir bakışla vurgu yapar.

Draz'a göre tevbe, ahlâkî müeyyidedir. Hasene ve seyyieler de işlendiklerinde kişinin ruhunda olumlu veya olumsuz karşılıkları olan, karşılık verici

ahlâkî müeyyidelerdir. Draz'ın, müeyyide anlayışını Kur'ânî davet sistemi ile birlikte pek çok başlıkta değerlendirmesi eserdeki en orijinal sunumdur.

Draz'a göre niyet, sorumluluğun geçerliliğinin zorunlu şartıdır, ancak yeterli şartı değildir. Niyetin amele üstünlüğünde icma vardır ancak amel de niyetin değerini yükselticidir. Niyetin değeri, amele yaklaştıkça artar. Niyet, bir hayırdır, fakat iyi niyetle yapılan amel daha üstün bir hayırdır. O, kâmil ahlâkî ameldir. Draz, iyi ile kötü niyet arasında mübah olan, orta alan teklif eder. Bu orta alan, iyi niyetle, iyi ve övgüye layık hale getirilebilir.

Draz'ın bahsettiği gayret, dinde aşırıya gitmeyecek, tembelliğe de düşmeyecek dengeyi sağlamak için bilinçli şekilde kullanılan bir vasıta. Draz'ın gayret anlayışı, yasaklardan kaçınırken gitgide azalan, fazilete yönelirken ise günden güne artan bir yapıdadır.

Kur'ân Ahlâkı eserinde en çok alıntı yapılan eserin *İhyâu ulûmi'd-dîn* olmasından yola çıkarsak, Draz'ın ahlâk ilminde en çok etkilendiği kişinin Gazâlî olduğunu söyleyebiliriz. Draz ayetleri öncelikli olarak ahlâkî, psikolojik ve sosyolojik bakımlardan ele alır. Onların insanın davranış ve duygu dünyasına olan etkisini ön planda işler. Draz'ın görüşlerine en yakın bulduğumuz müfessir Râzî'dir.

Netice olarak Draz'ın, Kur'ân-ı Kerim'in nazarî ahlâk bakımından ortaya koyduğu sunumu, sistematikliği ve bütüncüllüğüyle tezatları buluşturan bir ahenge sahiptir. Geleneksellikle modern felsefeyi harmanlayarak yaptığı bu sunuma göre Kur'ân ahlâkı her detayı belirli, her çağa uyumlu, tatmin edici ve ilerleticidir.

KAYNAKÇA

- ABDUH, Muhammed ve Muhammed Reşid RIZA. *Menâr Tefsiri: Tefsiru'l-Kur'âni'l-hâkim tefsiru'l-menar*. çev. Nusret Bolelli, Mehmet Erdoğan, İbrahim Tüfekçi, Niyazi Beki, Ali Rıza Temel, Harun Ünal, (Yayına hazırlayanlar: Fikret Başar, Hamza Türkmen) İstanbul: Ekin Yayınları. 2011.
- AKSEKİ, Ahmed Hamdi. *Ahlâk Dersleri*, 4. bs. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- ATEŞ, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1982.
- BABANZÂDE, Ahmed Naim. *İslâm Ahlâkı'nın Esasları* (sad. Recep Kılıç) 2. bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014.
- BAYRAKLI, Bayraktar. *Kur'ân Ahlâkı*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2011.
- BİLMEN, Ömer Nasuhî. *Yüksek İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1949.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1992.
- BURMA, Öznur. "Kur'ân'da Amelî Ahlâk (M. Abdullah Draz'ın *Kur'ân Ahlâkı* Çerçevesinde)", Ankara Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı. *Ruhu'l-Beyan*. İstanbul: Damla Yayınları, 1995.
- COŞKUN, Muhammed. "Zemahşerî Tefsirinde Emanet Ayeti". *Marmara Ü. İ. F. Dergisi*. C. 50 (Haziran 2016): 5-22.
- COŞKUNSU, Ferruh. "Muhammed Abdullah Draz ve Kur'ân Anlayışı", 9 Eylül Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Tefsir ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- ÇAĞRICI, Mustafa. *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985.
- ÇELİK, Ömer. *Hakk'ın Daveti Kur'ân-ı Kerim -meali ve tefsiri-*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- "Kur'ân-ı Kerim'de Nûr Kavramı". *Marmara Ü. İ. F. Dergisi*. S. 16-17 (1998-1999): 123-171.

- DRAZ, Muhammed Abdullah. *Kur'ân'a Giriş*. çev. Salih Akdemir. 6. bs. İstanbul: OTTO Yayınları, Mart: 2016.
- . *Düsturü'l-ahlâk fi'l-Kur'ân*. çev: Abdüssabur Şahin. 8. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991.
- . *Kur'ân Ahlâkı*. çev. Prof. Dr. Emrullah Yüksel ve Prof. Dr. Ünver Günay. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- . *Din ve Allah İnancı*. çev: Bekir Karlığa. İstanbul: Bir Yayıncılık, ts.
- . *İslâm Hakkında Bazı Görüşler*. çev: Dr. Ali Özek. İstanbul: Hüsnü Hayat Matbaası, 1977.
- . *En Mühim Mesaj, Kur'ân*. çev: Suat Yıldırım 4.bs. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- . *İslâm'ın İnsana Verdiği Değer, Sorumluluk*. çev: Nureddin Demir. 2.bs. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004.
- GAZÂLÎ, el-İmam Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983.
- . *İhyâu ulûmi'd-dîn*. çev: Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- . *Cevâhirü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın Cevherleri*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Hayy Kitap, 2006.
- HAVVA, Said. *el-Esâs fi't-tefsir*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1989.
- İbn HAZM, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahirî. *el-Ahlâk ve's siyer fi müdavâti'n-nüfûs*. çev. Cemaleddin Erdemci, Hasan Hüseyin Bircan. Van: Bilge Adam Yayınları, 2005.
- İbn MİSKEVEYH, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub. *Tehzîbu'l-Ahlâk: Ahlâk Eğitimi*. çev. Abdulkadir Şener, Cihat Tunç, İsmet Kayaoğlu. 2.bs. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- KANDEMİR, M. Yaşar. *Örneklerle İslâm Ahlâkı*. 5. bs. İstanbul: Nesil Yayınları, 1986.
- KARAMAN Hayreddin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş. *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

- KINALIZÂDE, Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Âlâî*. (inceleme-çeviri yazı-tıpkı basım) (Hazırlayan Mustafa Koç) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- KUTUP, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. çev. Vahdettin İnce, Salih Uçan. 1. bs. İstanbul: Tayf Yayıncılık, Ocak 2016.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1992.
- MUTÇALI, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, Aralık 1995.
- PAZARLI, Osman. *İslâm'da Ahlâk*. 2. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.
- er-RÂZÎ, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. *Tefsir-i kebir: Mefatihü'l-gayb*. ed. Ahmet Hikmet Ünalmiş. çev. Suad Yıldırım vd. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013.
- ŞANKITÎ. *Kur'ân Filozofu, Muhammed Abdullah Draz*. çev. Hilal Nayır. İstanbul: Mana Yayınları, Nisân 2017.
- ŞEKERCİ, Osman. *Kur'ân-ı Kerim Ahlâkı*. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1988.
- TOSHİHİKO, Izutsu. *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. 3. bs. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- TUĞRAL, Süleyman. *Kur'ân'da Değerler Sistemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- TURGUT, Ali. *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980.
- TÛSÎ, Nasîruddin. *Ahlâk-ı Nâsirî*. 2. bs. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30 Mısra-Muhammediyye. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28 Manisa Mevlevihanesi-Meks. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, (ts).
- ZEMAŞERÎ. el- *Keşşâf*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Ekin Yayınları, 2016.

ÖZGEÇMİŞ

Kübra AYVAZ

Medeni Durum: Evli, bir çocuk annesi

İletişim tel: 05061153751 / E-mail: hicret.kubra@gmail.com

Adres: Çarşı Mh. Kartal Cd. No:72 Asia Park Sitesi B Blok Daire:49
Kartal/İSTANBUL

EĞİTİM

2000 - 2001 : Özel Nene Hatun Lisesi Mezuniyeti

2007 - 2011 : AYDEM Tercümanlık Kursu Arapça Eğitimi (Ankara)

2007 - 2009 : Mamak Kültür Merkezi Tezhip Eğitimi (Ankara)

2009 - 2011 : Newport International University (Davranış Bilimleri 1-2.Sınıf Eğitimi)

2011 - 2013 : Anadolu Üni. İlahiyat Önlisans

2013 - 2014 : Gazi Üni. BELTEK Fotoğrafçılık kursu

2014 - 2015 : Gazi Üni. BELTEK Pre-İntermediate düzeyinde İngilizce kursu

2013 - 2015 : Ankara Üni. İlahiyat Lisans (İLİTAM)

2015 - 2018 : İstanbul Sabahattin Zaim Üni. Temel İslam Bil. Yüksek Lisans Eğitimi

2015 - 2016 : 29 Mayıs Üni. AROMER 6.KUR eğitimi

İŞ DENEYİMİ

2003 - 2015 : Çeşitli Kur'ân Kursları ve Gençlik Merkezlerinde Fahri Kur'ân-ı Kerim,
Gönüllü Tefsir, Tezhip Öğretmenliği

SEMİNERLER

SOGEL (KAD) Kritik Analitik Düşünme Eğitimi

Türkiye Yazarlar Birliği - 19.dönem Yazar Okulu Programı

Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu (YECDER)

YABANCI DİL

1) İngilizce: Pre-İntermediate düzeyi 2) Arapça: AROMER 6. KUR düzeyi

HOBİLER: Tezhip sanatı, Fotoğrafçılık, Şiir, Deneme